

Paed. Th.

5892

Paed. Th. 5892
~~369e~~

Vass

HAZAI
ÉS
KÜLFÖLDI ISKOLÁZÁS
AZ
ÁRPÁD-KORSZAK ALATT.

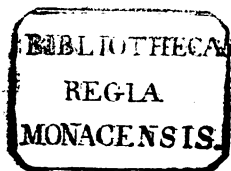
IRTA
VASS JÓZSEF,

KEGYES SZERZETBELI ÁLDOR, GYMNASIUMI TANÁR, A MAGYAR TUDOM. AKADEM. S
AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS MUZEUM-EGYLET LEVELEZŐ TAGJA.

A GOROVE-DIJJAL A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÁLTAL
JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

PEST,
EGGENBERGER F. MAGYAR AKADEM. KÖNYVÁRUSNÁL.
1862.

10-119.

Nehéz pályán szép küzdeni.

Bajza.

Pest, 1862. Nyom. Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál.

A Magyar Tudományos Akademia a Gorove-alapítványból minden második évben, harmincz arany díj mellett jutalomkérdést hirdet ki, mely váltva az erkölestudomány, széptan és magyar műveltségtörténetből veendő. A viszonylag legjobb felelet, ha egyszersmind nyomtatásra érdemesnek találtatik, megnyeri a jutalmat; igen becses másod sőt harmad rangbeli felelet is kiadatik tiszteletdíj mellett.

Az 1859-diki nagy gyűlésben kihirdetett e jutalomtételre: „Kútfői nyomozások alapján adassanak elő azon hazai és külföldi tudományos intézetek, melyekben a magyarok az Árpád-korszak alatt tanultak,” 1861. martius 31-ig, mint határnapig két felelet érkezett be. Közölök a II-dik számú e jeligével: „Nehéz pályán szép küzdeni” a bírálók egyhangu ítéletének alapján jutalomra és kinyomtatásra méltónak találtatott. Szerző ugyanis a feladatot teljes kiterjedésében kimerítőleg s egyszersmind szabatosan tárgyalja, részletesen összeállítva az adatkészletet két főrészben, melyeknek elsejében Árpád-korszaki tanintézeteinket, az alsó, közép és felső iskolákat ismerteti, toldalékul még a leánynöveldeket s a héber iskolákat említi fel, végre a tantárgyakról, személyzetről és taneszközökről értekezik; a második részben pedig hazánkfiainak keleten és

nyugaton folyt iskolázását rajzolja, s berekesztésül még összes irodalmi culturánkra vet ismertető s védő pillantást. A teljesség, az anyag helyes szerkesztése, a kútfők hű idézése sőt fontosabb tárgyaknál a háttérző helyek kiírása, s a gondos és csinos előadás által szerző a feladatnak teljesen eleget tőn.

E munkát, melynek jelígs levele felbontatván, Vass József akadémiai l. tag ismertetett fel szerzőjül, veszi ezzel, a Magyar Tudományos Akadémia XXIII-dik nagy gyűlésének rendeletéből az olvasóközönség.

Kelt Pesten, aug. 19-én 1862.

Szalay László,
m. tud. akad. titoknok.

ELŐSZÓ.

Irodalmi művekben az *Előszó* rendeltetése lévén, a fejtegetés alá fogott tárgy körüli eljárás iránt tájékozó pontokat nyújtani a t. olvasónak: kötelességünknek tartjuk, legott munkánk előcsarnokában, a pályázásra kitűzött érdekes tárgy fölemlítése után, kimutatni az irányt, melyet a tárgyalás menete tart, egyszersmind alaprajzát adni a tárgyalási rendszernek; hogy így kellő álláspontot nyervén a t. olvasó, tisztán beláthassa a műkezelés fogásait s a szövedék fejleményeit.

A megvitatásul kitűzött feladat így szól :

„Kutatói nyomozások alapján adassanak elé azon hazai és külföldi tudományos intézetek, melyekben a magyarok az Árpád-korszak alatt tanultak.“

A komoly tárgy alapját képezvén a nemzeti műveltség történelmének, megvitatás alá kerülése azon vigasztaló jelenséggént tűnik fel, hogy nemzetünk ma már egyebeket is akar látni történetkönyvében, mint csupán a királyok historiáját, trónörökléseket, perpatvart, harcz és háborút.¹⁾ E tekintetből

¹⁾ Régen emelt ez ellen panasz-szót *Berzeviczy Gergely* : „Quos Hungari habemus historicos, non Regni sed Regum Hungariae historiam scripsere; successiones, lites, bella etc.“

IV

a bírálat nagyobb erejével, a kutatók kellőbb méltatásával, s több oldalulag kezdik a nemzet hivatottai európai életünk múltját, különösen abban a legrégibb korirataink szerkesztői által a béke napjainak figyelemre alig méltatott alkotásait földeríteni. Kezdetben csekély számu íróinknak feles anyagot szolgáltatott évkönyveik s korirataikhoz nemzetünk európai viszontagságos új életszakasza. A honfoglalás nagy műve erős küzdelmek eredménye. Az országulás folytán is többször állott ki nemzetünk java, virága a vérmezőre. A hon zivataros napjai töltötték be eseményeikkel a kor történetkönyvének keskeny lapjait. A koresemények jegyzőjének figyelme akkor egyébre nem igen terjedett. A tanulságos irattekercsek sokáig zár alatt rejlettek ismeretlenül.¹⁾ Századunk buvárszellemeinek jutott legnagyobb részt a szerencse, azokat nemtelen rejtektükből napvilágra hozva, a tudomány közkinccsivé avatni fel. Ez irányban a történetirodalom tág mezején, mult századokhoz mérve a sikert, messze haladtunk: de azért távol még tőlünk a nagy cél. Felszámíthatlan azon történelmi kincs, a mi előttünk még ismeretlen; de egykor évkönyveinkben érezhető hézagokat tölthet ki. Derék őseink a közélet nyilatkozványai iránt, soha sem voltak érzéketlenek. Őket azok följegyzésében hanyagoknak nem állíthatjuk. Kétségbevonhatlan bizonyítványai ennek azon becses kéziratok, melyek a letűnt magyar közélet századainak leltáraiúl tekinthetők. Hát ha még megfontoljuk, mennyi

¹⁾ E bűnös figyelmetlenségre céloz *Bél Mátyás*, midőn így szól: „Soli Hungari nosmetipsos anamus negligere, magno, si fatendum, quod res est, rerum hungaricarum et melioris famae dispendio.“

irodalmi kincsünket, hány levéltárunkat tették semmivé a nem szűnő pártviszályok, emésztő egyenetlenségek, a szomszéd népekkel folytatott pusztító háborúk, a kúnvilág és tatárjárás.¹⁾ Mennyi drága emlékei tűntek el akkor nem terméketlen szellemi életünk multjának. Csak azon becses töredékekből is, miket tőlünk annyi századok küzdelmei el nem ragadtak, sejthetjük, mit és mennyit birhattak egykor eldődeink.

A korunkig eljutott ősi emlékek hézagos volta, s a jelen értekezés fontos tárgyára irányuló adatok ziláltsága egyetlen perczre sem ingatott meg szándékunk határozottságában, nem riasztott vissza a fárasztó munkától, lelkünkben meggyőződve levén, hogy ha „nehéz is az út, de célra visz; nehéz pályán szép küzdeni“ (*Bajza*). „Szent ügyben fáradni még akkor is kötelessége a hazafinak, midőn a sikerhez már semmi remény“ (*Deák Ferencz*). Kegyelettel nyultunk tehát a magyar régiség mindazon tisztos hagyományaihoz, melyek vezérfonalakul szolgálnak az Árpád-korszak alatt létezett honi tanintézeink állapotjainak hí rajzához, s lelkiismeretes

¹⁾ Való, mit ide irányzólag mond a pannonthalmi Mabillon, t. *Czinár Mór*: „Si quis fontium ternuitatis culpam in Maiorum nostrorum ruditatem, aut desidiam coniecerit, repugnabo: et illum denique laudabo, qui eius caussam in funestissimis Regni huius fatis quaesiverit; qualia seu exteri hostis Tartari et Turcae barbariem, feritatem, crudelitatem, seu compugnantium civium ferocitatem, et utriusque, civilis aequae ac exteri Martis diuturnitatem spectes, vix aliam Europae regionem afflixere. Ferrum apud nos constanter sequebatur ignis, cui charta non resistit.“ *Damian. Fuxhoffer: Monasteriologia. Recognovit et auxit Maurus Czinár. Tom. I. Pestini, 1858. in 4-to. Praefat. pag. XIV.*

gonddal használtuk fel azokat úgy, hogy főlemelt fővel bátran elmondhatjuk, miszerént nincs egykorú ismert emlékeinkben a kitűzött kérdés megfejtéséhez szolgáló egyetlen adat is, mi figyelmünket tudunkra kikerülte volna, s annak következtében jelen értekezésünket hiányosnak bizonyíthatná. Ha mind a mellett történelmi buvárlatunknak nem sikerült oly eredményt felmutatni, minőt a t. olvasó remélt s ohajtott: a fogyatkozás nem a tiszta szándék s buzgó törekvés hiányában, vagy a kutfő-nyomozás felületességében; hanem emlékeink ide irányuló részleteinek csekély voltában feneklik. Egyébaránt a mi napjainkban a lehetetlenség miatt megfejtetlen, vagy csak halvány színekkel vázolható, azt egy szerencsésb jövő egész jelentőségében fényre derítheti. Birunk, igaz, gazdag gyűjteményeket az Árpád-korszak emlékeiből, melyek a magyar ős-századokba mély pillantást engednek vetnünk; de káptalanaink s vármegyéink roppant levéltárai még korán sincsenek részletesen áttanulmányozva; sőt honi kutfő-gyűjtésünk is csak azóta nyert feltűnőbb lendületet, s vett kellő irányt, mióta nemzeti tudományos akademiánk Történelmi Bizottmánya sürög ápoló gondjaival e fontos ügy körül, s a csak néhány évi meglepőleg gazdag termelés is azon szép reményre ébreszti a magyar történettudomány embereit, hogy nincs már távol azon kor, midőn napjainkban közkezeken forgó történetkönyveink, ezen legujabb vivmányok czélszerű felhasználása következtében, csak mint tisztes könyvtári alkatrészek, mint könyvészeti momentumok, fognak tekintetni.

Az eddig mondottak után kellőleg tájékozhatta

magát a t. olvasó a pályakérdés térvizonyai iránt; szükséges, hogy most a kitűzött tárgyhoz közelebb tartsunk.

Az igazság minden történeti tanulmány fő-célja,¹⁾ melyhez a kutfők kellő ovatosság melletti használása nélkül eljutni nem lehet. Innét azon határozott, s a tudalom érdekében jogos követelmény, mely a tárgyalás folyamának alapjául a kutfők bírálatos alkalmazását elutasíthatlan föltételkép sürgeti. Ennélfogva múlhatlanúl megkívántatik, hogy a kutfők fogalma s horderejére nézve mindenekelőtt tiszta s határozott eszmeképet alkossunk magunknak.

A történelmi kutfők, különböző rangfokozatok szerint, külön fontosságaik, s így a történetiró vagy műbíró részéről külön méltatásban részesülnek. Közölük legnyomósabbak a történelmi hűséggel eszközölt egykorú szerkesztmények: államiratok, törvénytárak, okmánygyűjtemények, alapos műveltségű s részrehajlatlan szemtanúktól eredő évkönyvek s koriratok. Utánok következnek a gyűjtők történetadatai s azon történetirók, kik műveikhez az anyagot forrásokból merítették, s azért munkáik a források hitelességének mérfokához közelednek, s az úgy nevezett másodrangú vagyis történelmi segéd-kutfőket alkotják. Vannak még egyéb fokozatai is a kutfőknek s pótszerei, ha azok eredetiökben többé

¹⁾ „Quis nescit, primam esse historiae legem, nequid falsi dicere audeat, deinde nequid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis.” Cicero *De Oratore. Libr. II. Cap. 15.*

VIII

már nem léteznek, melyeket itt részletesen fejtegetve elsorolni tárgyunktól távol vinne; de szükségünk sincs ilyenekre kiváló tekintettel lenni, miután az Árpádok századaiból oly tekintélyes számát birjuk a kérdés fejtegetéséhez szolgáló kutfőeknek, hogy az említett két első ranguakon túlterjeszkedni nem kényszerülünk. Hazai tanintézetekkel van itt dolgunk. Ezekről leghívebben szólhatnak s szólnak is teljes hitelt érdemlő egykorú honi emlékeink; csak hogy nem tűzetesen s kellő részleléssel, hanem többnyire általányban, s a dolgot csak mintegy érintve. Azért senki fenn ne akadjon azon, hogy tárgyalt időszakunk tanintézeteiről legnagyobb részt csak röviden értekezünk. Oly meddőök ide szolgáló írott emlékeink az Árpádok századaiból, hogy csodálnia kell a t. olvasónak, miként sikerülhetett ennyi apró, szakadozott s vékony adatszálakból csak ily terjedelmű szövedéket is összeállítanunk.

Adván a kutfőkrőli fogalmat, miként azt a tudomány megalkotva előnkbe terjeszti; szükség, hogy azoknak horderejére is egy mély pillantatot vessünk. E horderő azok hitelességében nyilatkozik. Hitelesség jellegével azon kutfők birnak, melyek szerzőjökül ugyanazt vallják, kinek azok tulajdoníttatnak; vagy ha szerzőjök ismeretlen, azon időben szerkesztettek, melyre keletkezésök mutatni látszik. Ilyetén szerkesztmények — ha egyébként az író személyisége s a tények hűségére nézve megnyugtató biztosítékul szolgál, — kitűnő becsűek, mert eredeti valóságukban fentartják a történt dolgokat: míg a tévetegek csermelyek vagy szándékosan készített vezetőkei az eseményeknek, ha kellő mértéken túl részesülnek

méltatásban, könnyen vihetnek tévutra sokakat. Honnét egynek hibái s valótlan állításai, vagy épen puszta sejtelmek, mik a historiát mesévé alacsonítják, mind nagyobb mérvben terjedvén, általánosakká s közkeletűekké válnak, a valódi tudalom kimondhatlan kárára. Elvitázhatlan joggal sürgeti tehát a komoly kritika, főleg történelmi művekben, a kútfők lelkiismeretes méltatását, hogy a valót kiki eredeti mivoltában szemlélhesse. E végett hazai történetirodalmunk mezején, főleg kútfő-gyűjteményeink körében szemlét tartva, kellő tájékozottságot igyekeztünk magunknak szerezni. Kútfőink kiadásai sehogy sem tudtak kielégíteni. Miket eddigelé bírnunk, mind azt mutatják, hogy gyenge náluk a kritikai alap. *Schwandtner* irói, *Fejér* Okmánytára, *Endlicher* Árpádkori emlékei mind, mindegyiglen újabb kritikai kiadásra várnak azon modorban, a minőben t. *Wenzel Gusztáv* nagy figyelemre méltó szerkesztményét látjuk megindulni.¹⁾ Ily helyzetben kénytelenek voltunk beérni olyannal, a milyennel bírnunk; *Endlicher*t azonban rendesen *Schwandtner* elébe helyeztük; a mit t. *Wenzel* eddigi hozományában lehattunk, mindaz *Fejér*nek hasontartalmú okmányait, melyekben számtalan kirívó hibák tűnnek fel, mellőznünk engedé. Egyszersmind szárnyát szegtük a tárgyalás folyamán keresztül a fencsapongani vágyó képzelemnek, mely közönségesen ragyogóbb fényben, derültebb állapotban színezi ki azt, mit a rideg való természetes mivoltában ábrázol. Azért jelen mű

¹⁾ Árpádkori Uj Okmánytár. — A m. t. Akademia Történelmi Bizottmánya megbízásából közlésezi Wenzel Gusztáv, m. akad. rend. tag. Első köt. 1001—1235. Pest. 1860. 8-r. 405. l.

történelmi hiteles kutatókból gondosan szemelvényezett adatok összeállítása, melynek szembetűnő ismérve a historiai hűség. Okoskodások helyett tények beszélnek itt, miként a nyomos kérdés természete igényli. Azon nézettől vezéreltetve, hogy a vitatás alá fogott nevezetes tárgy időszakára szolgáló egész kutató-gyűjteményeket egyes olvasók nem, vagy szerfölött ritkán, csakis jól ellátott könyvtárak, vagy áldozatot nem kimélő szaktudósok birhatnak : kötelességszerűnek ismertük az egyes historiai tételek, állítások vagy tények kellő felvilágítása, illetőleg indokolására a kutatók választékos szövegének illető sorait, itt-ott szakaszait is, hű fordításban dolgozatunkba át-olvasztani, egyuttal igazolásul magát az eredeti szövegrészletet is sarkjegyzetképen híven idézni. Egyszerű utalással csak másodrendű tényállásoknál élünk.

Mindezek után a tárgyalásban követett rendszer alaprajzáról kell néhány szóval ismertetőleg emlékeznünk.

A szabatosan kifejezett tárgy két részből van összeállítva. Az első Árpádkori tanintézetek állapottjainak hű ecsetelésével foglalkodik. A második pedig lényeges ismertetését adja azon külföldi tudományos intézeteknek, melyekben a magyarok az Árpád-korszak alatt tanultak. A fejtegetés alatt álló kérdés alapján e két részből áll és nem többől. Az elsővel azonban több mellőzhetlen rokonkérdés áll szoros viszonyban, melyeket a műégsznek tetemes csorbulása nélkül nem hagyhattunk érintetlenül. Ilyenekül tekintettük mi azon korbéli iskoláink bel-

szervezetét, a tantárgyak minőségét s azoknak kezelési módját, a tanárokat s a közoktatást elősegítő taneszközöket. Mindezeknek összetes tárgyalása adja meg a jelen pályaműnek azon egyöntetűséget s egészetet, mi a rendszeres dolgozatoknak jellegét szokta kifejezni, minden oldalulag kifejtván egyszersmind azon alapeszmét, mi a világos rövidséggel föltett pályakérdés lényegét képezi.

A kérdés második részének irányát leghelyesebbnek ismert szempontból akként fogtuk fel, hogy általános alapismereteket nyújtsunk mindazon tudományos intézetekről, melyekben honfiaink Keleten és Nyugaton, az Árpádok országlási korszaka alatt, megfordultak. Áttérünk ezután a részletes tárgyalásra, hitelesekül ismert honi s külföldi kutatókból merített érvek s tám-okok segélyével kiderítván azon tudományos intézeteket, melyeket honfiaink fensőbb kiképeztetésök végett az Árpádok századaiban látogattak, időrendben s névszerént is kimutatva azokat, kiknek emlékezetét évkönyveink vagy okleveleink megőrizték. — Bezárja az egészet azon tudományosan művelt honfiaink koszorúja, kik a hazában nyert, s a külföldön befejezett magasabb képzettségök, s ezen alapuló értelmességöknél fogva a kor vezérszellemi s a nemzeti értelmiség képviselőiként tiszteltettek, s mint ilyenek a korkönyvekben magok után mély nyomokat hagytak.

Midőn így a jelen mű rendszerének vázlatát, alaprajzát nyújtottuk, egyszersmind a tárgykezelés körül tanúsított eljárásunkról híven beszámoltunk : végezetre azt kell még röviden megemlítenünk, hogy jelen munkánkhoz kalauzúl egy *Bevezetés* szolgál.

XII

Czélja ennek mindazon előismeretek vezérszárait egybefoglalva adni, melyek az egész műtárgyalásnak telhetőleg tiszta felfogását könnyítik, s a fejtegetés alapelveit magokban foglalván, az egészhez tájékozó pontokat tartalmaznak.

Lássuk közelebbről.

BEVEZETÉS.

I. A jutalomkérdés világos szavai szerint, hiteles kutatókból meritett történelmi adatokkal felvilágítása kívántatván azon hazai tanintézeteknek, melyekben a magyarok az Árpád-korszak alatt tanultak: tárgyalásunkat a vezérek korával kell megkezdenünk.

Ha az ide irányuló egykorú emlékeket vizsga szemmel lapozzuk, egyetlen adat sem tűnik fel előttünk, mely tüzetesen a magyar őskor szellemképző intézeteire vonatkoznék. Azonban helytelen volna ebből azt következtetni, hogy őseink a pogány korban az észtehetségek fejlesztésével mit sem gondoltak. Azon vonzólag érdekes rajz, melyet első rangú történelmi szakíróink tekintélyes köre a fejedelmi magyar műveltségi állapotjairól eziránt nyújt, minden kétséget eloszlat. Az erőteljes nyelv, írástudás, költészet, őshit, alkotmányszerzés mind, mind egyebet tanusítanak, s erős hitet ébresztenek bennünk, hogy a magyar nemzet szellemi élete már a vezérek korában, a viszonyok hatalma s más népek számbavételével, az emelkedettség nem jelentéktelen fokán állott. Hogy a betűismeret és olvasás csak tanítás által eszközölhető, kiki belátja. Egykorú emlékeink pedig ¹⁾ kétségen kívül helyezték, miszerint ősapáink nem csak Európában éltek saját eredeti írásukkal; hanem már akkor is, mielőtt ázsiai lakhelyeikből kimozdúlva, nyugatnak tartottak volna. Ugyanis, egy hatodik századbéli byzanti író följegyzé, hogy a magyarok — még ősi

¹⁾ A hún krónika Turóczinál : *Chronica Hungarorum*. Part. I. cap. XXIV. Schwandtner : *Scriptores Rer. Hungaricarum*. Tom. I. pag. 78. — V. ö. Kézai Simon : *Gesta Hunnorum et Hungarorum*. Libr. I. cap. IV. Endlichernél, *Rer. Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. 8—0. pag. 100.

székeikből — II. Justinus keleti császárhoz *szittyá betűkkel írott levéllel* ellátott követeket küldöttek.¹⁾ Hogy e levélváltás az említett császári udvarral Európában a vezérek idejében is folytatott, hasonlólag egy más byzanti íróból tanuljuk.²⁾ Alig vonható kétségbe, hogy az Árpád alatt Körtvélytó közelében, Pusztaszeren, a Gyümölcsös erdő mellett harmincz-négy napig tartott tanácskozás határozmányai is, melyek az ország minden szokásos törvényeit és jogait, a nemzetnek a fejedelem és főnökök iránti viszonyait, s minden vétségekre szabott büntetéseket magokban foglaltak³⁾, szintén írásba foglaltattak. Ha már az íráshoz értettek, kétségkívül olvasni is tudtak. Nincs is okunk kételkedni, hogy azon nemzet, melynek valójából mindenütt lovagiasság, nyíltszívűség, nemes és szabad lélek⁴⁾, becsületérzés, hűség, barátság, emberség, szemérem, önmegtagadás, állhatatosság és vitézség nyilatkozik, s melyről egy külföldi, tehát annál nyomosabb író, nem vonakodik őszintén bevallani, miszerént a magyar nép iszonyú erős, dúsgazdag, harczy fegyvereivel hatalmas s a földkerekség bármely királyával képes megvívni⁵⁾, — egyedül a harczy kalandoknak s fegyverforgatási gyakorlatnak, vagy talán kivételesen néha, a béke napjaiban, a vadászatnak is élvén,

¹⁾ „Imperator, ubi legit per interpretem *litteras, Scythice scriptas*, legationem lubenti animo abmisit.“ Menander Protector, Stritternél. III. 47.

²⁾ Olv. Bíborb. szül. Konstantinnak : „De Cerimoniis Aulae Byzantinae“ czim alatt ismeretes nagy terjedelmű könyvét. Niebuhr : „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae. 1829.“ Tom. II. cap. 48. pag. 691. Ad Archontas Turcarum (Hungarorum) mittitur bulla aurea bisoldia cum titulo : „Litterae Constantini et Romani Christum amantium Imperatorum Romanorum ad Archontas Turcarum.“

³⁾ „Dux Arpad et sui milites egressi, venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtueltou, et manserunt ibi iuxta siluam Gemelsen tringinta quatuor diebus. Et in illo loco dux et sui nobiles ordinauerunt omnes consuetudinarias leges regni, et omnia iura eius, qualiter seruirent duci et primatibus suis, uel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso.“ Anonym. Belae Reg. Notar. cap. 40. Endlicher, i. m. pag. 36.

⁴⁾ „Haec gens (a magyar), virorum copia florens, ingenua est et libera.“ Leo Sap. Imperat. Tactic.

⁵⁾ „Ungara gens, viribus ingens, opibus pollens, armis bellicis prae-potens, et cum quovis rege terrarum pugnare sufficiens.“ Cosmas Pragensis : Chronic. ad ann. 1116.

magát minden szellemi foglalkodástól merőben elszigetelte volna. Azon bátor daliák, kiknek harci tüzét lelkesítő csatadalok élesztették, kik történeti énekekben éltették nagy őseik emlékezetét, s a családi tűzhelynél, közöröm vagy vigság, lakomák s ünnepélyek alkalmával a hangszerek édes zengedezései közt s dalözönben édelegtek, miként az őskorból ránk szállott történelmi irott hagyományok sokszor emlegetik ¹⁾, nem lehetnek kietlen puszták zordon népének gondos nevelést nélkülöző fiai. A székely fő-rovóban (rabonbán) is, midőn Árpádtól a hat köre metszett alaptörvényeket átvette, azokat honn, a széke-lyeknek Budvárban tartott közgyűlésén, felolvasta ²⁾; mi a hún-magyar törzs írás és olvasás-tudásán kívül, mindkettőnek közös eredete s használata mellett elvitázhatlanul tanus-kodik.

Nincs tehát semmi kétség abban, hogy őseinknél már a fejedelmi korban a szellemművelődés ügye nem volt közönyös dolog. Hogy azonban ennek ma már semmi öröklését sem birjuk, azon nem csodálkozhatunk, ha a lefolyt évezred dúlásait megfontoljuk, s azt, hogy a később bekövetkezett keresztyénedés nagyszerű művének keresztülvivői annak végrehajtásában irtó hadat indítottak mindaz ellen, mi az ősi szokások és intézményekhez híven ragaszkodó fejedelmi magyart a le-tűnt ősnemzeti korra emlékeztethette.

II. Az eddig mondottak után önként merül fel e kérdés: kik voltak a magyar ó-korban nemzetünk műveltségi ügyének vezetői? Ha emlékeinkben nyomozzuk a kielégítő, megnyugtató választ, alig jutunk parányi credményhez is. Itt egyedül behozás (inductio) útján boldogulhatunk.

Általánosan el van ismervé, hogy az egély nagy befolyást

¹⁾ Anonym. Belae Reg. Notar. cap. 25, 42, 46. Endlichernél, i. m. pagg. 25, 37, 42. — Turóczi : Chronic. Hungaror. Part. II. cap. 9. — Ekke-hárd német krónista, Pertznél : Monumenta Germaniae Historica. Tom. II. pag. 105. — Chronic. Budens. Edit. Podhradczky. Pag. 46. — Chronic. Po-soniens. Libr. II. cap. I. §. 12. — Jornandesnél : De Reb. Getic. cap. 49. még gyászdalokról is van emlékezet, melyeket az elhunytak hűlt tetemei felett rokonaik zengedeztek, s haláluk évfordulatán ilyekkel üllötték meg emlékezetüket.

²⁾ Kállay Ferencz : A székely nemzet constitútiói. 277. 1.

gyakorol az ember nevelésére. E hathatós erejét korán felismerték már az őskorban a népvézérek s törvényhozók; azért siettek is azt céljaikra felhasználni. A papok, mint vallás szolgálói, kitűnő tisztetben állottak nálok. Tekintélyök rendkívüli volt. Az áldozattételeken kívül, főleg az ifjuság képezésével foglalkodának. A gallok őstörténelmében olvassuk: „A druidák vallási szertartásokra ügyelnek; a köz és külön áldozatokat viszik véghez, s a hitbeli dolgokat fejtegetik. Tanulás végett nagyszámu ifjuság gyülekezik hozzájuk, és nagy tisztetben tartatnak. Kiváltságoktól buzdítva önként is sokan állanak e rendbe, szüleiktől és rokonaiktól is küldetnek oda. Mondják, hogy itt nagyon sok verset tanulnak, s azért némelyek húsz esztendeig is a tanulásnál maradnak. Sokat okoskodnak az égi testekről, azok forgásáról, a világ s tartományok nagyságáról, a lények mivoltáról, a halhatatlan istenek erejéről s hatalmáról s ezekre az ifjuságot tanítják.“¹⁾

Mintha csak a magyar ősvallás papjainak képét látnók az élénk rajzban. Ezekről mondja egy byzanti író: hogy a turkoknak (magyaroknak) papjaik vannak, és őket jöshetséggel birni állítják.²⁾ Középkori magyar nyelvemlékeink fentartották a *táltos* pogány papi nevet; ezek szerint a *táltosok* a régi pogány magyarok bölcsei és papjai. A közbiblia latin szövegének idegen papi nevezetei közt a *magus*-t kitűnőleg ezen saját pogány papi nevünkkel találjuk fordítva³⁾,

¹⁾ „*Druidae* rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrunt, magnoque ii apud eos sunt honore. . . . Excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli videnos in disciplina permanent. Multa de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et iuventuti tradunt.“ — C. Jul. Caesar: De Bello Gallico. Libr. VI. cap. XIII. et XIV.

²⁾ Theophilact. Histor. VII. 8.

³⁾ „Parancsolá kedeg király, hogy egybehivattatnának az oltáron nézők, a *táltosok*, a gonosztevők, hogy királynak megjelenének ő álmait;“ és „a titkot, melyet király kérd, bölcsek, *táltosok*, oltáron nézők . . . nem jelenthetik.“ — Révai-codex. Dániel II. és IV. Fejezet. Régi Magyar Nyelveml. Kiadja a m. t. Társ. I. köt. Budán, 1838. 4r. 96, 99, 109. ll.

mely a bölcsesség, tudás, tanítás fogalmát fejezi ki. Az ő szellemi birtokuk volt a tan és tanítás, a tana és tanács; ezen tant az őskorban — miként felebb a gallok druidáinál is látuk, — a dana foglalta magában, miáltal a nem írt szó legélénkebben tartathatik fenn és terjesztethetik szét, mely azért nem csupán taníttatott, de inkább danoltatott, és a szerént annak természetes dalosai, mint általában a daljósok is, ők voltak.¹⁾ E nép és hitbölcsek, mint daljósok, büvölők és művészek is említetnek legrégebb koriratainkban.²⁾ Minden nevezetesebb vállalatkor s a csaták elhatározása előtt ezek tanácsát kérte ki a népvezér. Ők éleszték csatadalaikkal a bajnokok harczyi tüztét. Ők végzik ősi szertartások közt ligetekben s forrásoknál az áldozatokat. Ha mindezekhez hozzá tudjuk még az ősmagyar vallásának alapját, a tiszta egy istentant, s a hitet a lélekalhatatlanságban, valamint a társadalom alapjául szolgáló törvényeket; ellenállhatlanul el kell ismernünk, hogy ősaink az értelmi fejlettségnek s kedélynemességnek nem jelentéktelen fokán állottak, mi képzést, tanítást föltételez elannyira, hogy egy perczig sem vonakodunk aláírni egyik köztiszteletben álló agg tudósunknak, nemzetünk őskori szelleméletéből történelmi hűséggel elvont következő nyomos szavait: „A magyar vezérek korából való törvények nem valamely tudomány nélküli idők jelenségei, hanem az éles és józan elme szüleményének halmozott példányai, és valóban méltók arra, hogy azokat a hírnök ily ünnepélyes szózáttal hirdette legyen ki: *Isten és a magyar nép szava.*”³⁾ . . . Én így gondolkodom, és ohajtom, hogy mások azon egyet véljék bebizonyított-nak, miszerént Magyarország a vezérek alatt sem volt barbár.”⁴⁾

¹⁾ Ipolyi Arnold : Magyar Mythologia. Pest. 1854. 8r. 477, 478. II.

²⁾ Turóczi : Chronic. Hungaror. Part. II. cap. 39 et 46. — Chronic. Budens. Edit. Podhradzky. Pag. 94. hol „magi, aruspices, pythonissae” nevezetek alatt fordulnak elő, kik I. Béla királyunk alatt a székes-fehérvári nemzetgyűlésen fertelmes versekben izgattak szószekekből a (keresztény) hit ellen. „Praepositi in eminentiori residentes, praedicabant nefanda carmina contra fidem.” Turóczi, i. m. cap. 46. — Chronic. Budens. pag. 119.

³⁾ Chronic. Budens. Edit. Podhradzky. Pag. 14. — Kézai Simon, i. m. Libr. I. cap. II. Endlichernél, i. m. pag. 89.

⁴⁾ „Legum apud Hungaros sub Ducibus capita, non aliqua non ineditorum indicia temporum, sed cumulatissima repraesentant sagacis bonae-

Ennyi mindaz, mit a magyar őskor közneveléséről általában, különösen a serdülő ifjuság oktatásáról, mintegy ködfátyol-alakban felmutathattunk. Csak valamivel több ez pusztá sejtelmeknél; de nem is csodálkozhatunk ezen, ha meggondoljuk, hogy a veszedelmes küzdelmekkel járó többszöri költözés, valamint a folytonos hadviselés alatt idejük s alkalmok épen nem volt sok jeles tehetséggel megáldott őseinknek a szellemi önképzés üdvös munkáját nagyobb mérvben kifejtteni. Ez csak a keresztyénség gyámkarjai által sikerülhetett, midőn a béke malasztos ölen fejlődő keresztyén polgárisodás igényei szerint, a magyar hajdankor szellemétől egészen különvált irányt vett a nemzeti élet. Ezt kell most itt történelmi alapokon, mint a jelen *Bevezetés* második részét, lényeges vonalaiban eléterjesztenünk.

III. A keresztyén egély s magasztos tanainak fenséges eredetét mi sem bizonyítja hangosabban, mint azon isteni ereje, melylyel népeket s világrészeket hódít meg annak boldogító szelleme. Büszke világhódítók, vérengző zsarnokok, s porba omlott országokon tomboló vadnépek milliói rakták le ádáz fegyvereiket e békeszellem előtt. Árpád népe sem képezhetett kivételt a keresztyénné lett Európában. Sorsa az ősi hazába vezérlé, melyet keresztyén népek ideiglenesen birtokukba ejtve laktak. Két nagy szomszéd birodalom Keleten s Nyugaton elhatározó befolyást gyakorolt Europa ezen legfiatalabb vendégnemzetére. A keresztyén Róma és Byzancz közt Magyarország és a magyar nemzet csak mint keresztyén népcsalád állhatott meg s örököltetett állandó hazát. Az érczjellem, ősi belerő s a nemzet törhetlen akarata egy egész századon át harczban élt e hatással. A keleti birodalom megrendült bajnokereje alattt. Egész Nyugat rettegte diadalmas hadoszlopait.

que mentis ac igenii civilis specimina, digna sane, quibus promulgandis Praeco solemne carmen: *Vox Dei et universae Communitatis* praefaretur. . . Ita ego; alii, hoc velim unum demonstratum existiment: Hungariam nec sub Ducibus fuisse barbaram.“ Bartal: Commentar. ad Hist. Stat. Jur. publ. Hungar. aevi med. Libr. XV. Tom. I. Posonii, 1847. 8—0. pag. 149. §. 43. — Egy évezred után pedig, napjainkban Németország legnagyobb büntető jogtudósa, *Mittermeier*, azt mondá, hogy az 1840-ben alkotott magyar büntető törvénykönyv legjobb Európában.

Fegyversúlyját nyögte majdnem egész Europa. De kevésben múlt, hogy végveszélyt nem hozott nyakára önereje, s a dúló harci kalandoknak szakadatlan sora. Szerencséjére még jókor belátta a fenyegető veszélyt. Hogy ezt elhárítsa, a kifelé hatásnak saját bevilágába szolgáló irányzatot adott. Felhagyott a nyugati keresztyén népeket háborgató hadjáratokkal. Szembetűnő simulásának jeleit adta az európai államélethez. A keresztyén vallást befogadta, s ezzel az európai nagy nemzetcsaládba új tagként belépett. Mindez azonban csak erős belküzdelmek, hosszan tartó konok ellenszegülés után sikerülhetett.

Minthogy a közoktatás áldásai a keresztyénség kíséretében látogatták meg nemzetünket: annak meghonosulása egyik fő-szemponatul tekintendő Árpádkori tanintézeteink történelmi tárgyalásában; azért itt, mint legilletékesb helyén, kell azt figyelembe vennünk.

Őseinknek a latin szertartásu egyetemes keresztyén anyaszentegyházba lépése a X-d. században történt.

A keresztyénség kezdetben, úgy látszik, Keletről gyakorolt hatást a fejedelmi magyarra. Ezt bizonyítja a nyelvünkben maiglan élő *ó-hit* nevezet, melylyel a nyugati egyházhoz később áttért magyarok korább vallott hitöket nevezhették. Azonban, miután a fejedelmi család közelebb viszonyba jött Nyugattal, ennek hitbajnokai vették át Kelet egyházától a nehez szerepet: egy harcias, de életrevaló, erőteljes nemzetet a magasztos keresztyén hitige varázserejével megszelidítve, a keresztyén műveltségnek s általa az európai népcsaládnak megnyerni, elhárítani egyszersmind a vérig zaklatott nyugati népek tömeges szövetkezéséből támadható azon veszélyt, melynek nem kevesebb volt célja, mint Európának ezen folytonos harci kalandok közt élő szilaj népét vagy végkép megtörve szolgálai járomba kényszeríteni, vagy legalább visszaerőszakolni keleti őshazájába.

A ki e nagyszerű feladatnak megoldását ma könnyűnek tekintí, bizonyára feledi, mily roppant küzdelmébe, önmegtágadásába kerül egy diadalokhoz szokott, győzelemről győzelemre vezényelt hősnemzetnek, nagy eldődei ősvallását halálos ellenségeinek hitével fölcserélni. Nem is sokra mentek

volna a nemzet nyelvében különben is járatlan külföldi hittérítők ¹⁾ hazánkban, ha az áldó gondviselés a magyar nemzet sorsát oly bölcs fejedelem kezébe nem teszi, minő Gyéza vezér volt, kinek szelíd kormányidejében a keresztyénség mindinkább terjedett, könnyítvén alattvalóinak az áttérést, sőt maga is egész háznépével fölvette azt. E fejedelmi tény hathatósan elősegítette a keresztyén vallás ügyét úgy, hogy ez időszakra vonatkozhatik, mi egy ez időtájatt honunkban működő külföldi főpap levelében fenmaradt: „A magyar nép többszörös kérelmére, hogy vagy magam jöjjek hozzá, vagy másokat küldjek az ige hirdetésére: az egyházi rend minden fokozatából küldöttem oda alkalmas férfiakat, és csak hamar oly gyümölcsözőnek mutatkozott az isteni kegyelem, hogy a mindkét nemen levő előkelő magyarok közül mintegy öt ezeret oktattak a katholika hitben s kereszteltek meg. A keresztyének pedig, kik a lakosság nagyobb részét teszik, kik a világ minden részéből foglyokul cipeltettek oda, kik gyermekeiket csak lopva szentelhették az Úrnak, most versenyezve s minden félelem nélkül kereszteltetik meg őket, s örvendenek, hogy keresztyén szokásként imaházakat építhetnek. Magok a barbárok, noha közülük némelyek még a pogányságban sinlődnék, nem tiltják alattvalóik kereszteltetését, s a papoknak megengedik, hogy járhassanak, a merre nekik tetszik. Oly egyetértők a pogányok a keresztyénekkal, s oly barátságosak egymás iránt, hogy ott Izsaiás ama jövendölése látszik beteljesedni: A farkas és a bárány együtt legelnek. A dolgok úgy állanak, hogy csaknem az egész magyar nemzet hajlandó a szent hit befogadására.“²⁾

¹⁾ Ezek még jóval később, szent István királysága alatt sem voltak képesek, mint magyar hitszónokok, az új vallás befogadására kész magyar hívek értelmi felvilágosítására hatni. Ezért írhatta szent Bruno II. Henrik romai-német császárhoz 1006. körül: „Certe dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus.“ Wenzel G. Árpádkori Új Okmánytár. I. köt. 1001—1235. Pest, 1860. 8r. 15. l.

²⁾ A qua Vngarorum gente multis precibus ipse inuitabar venire, aut missos meos in opus euangelii illuc dirigere. Ad quos dum transmitterem de singulis ecclesiasticis gradibus clericos; tantum diuina gratia fructum statim ministravit, vt ex eisdem nobilioribus Vngaris utriusque sexus catholica fide imbutos, atque sacro lauacro ablutos circiter quinque millia Christo lucrarentur. Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte

Épen ez boszantotta azon nem jelentéktelen számú magyarok lelkét, kik az ősi erkölcsök és szokásokhoz, főleg pedig a nemzetiséggel, mint a nemzeti lét életerével, elváhatlan kapcsolatban lévő ősvalláshoz tántoríthatlanul ragaszkodtak, s Koppán, a somogyi törzsofő, vezérlete alatt, annak védtetére fegyvert ragadtak. Csak miután az új tanitmányban nevelt István vezérnek sikerült a nemzeti ügy s ősi vallás és szertartások határozott bajnokait az új hit és hatalom embereinek segélyével megtörni, válhatott a keresztyén vallás egyetemessé. És ezen idő nálunk fejlődési pontja a tudományok s európai műveltség meghonosulásának. A Romából nyert szent korona s apostoli király címmel nálunk egy újabb, az előbbtől merőben különvált élet koránya hasadott. Az újabb államszervezet, mi a bölcs királynak legdicsőbb s maradandó emléke, az ősi hazának más alakot; a vallással legbensőbb összefüggésben lévő keresztyén nevelés pedig a szellemvilágnak egészen külön irányt adott. Ezentúl a keresztyén vallás elfogadása iránt nyilvánuló hajlam átalánossá lőn úgy, hogy egykorú emlékünknél tanúsága szerint már a XI-d. század negyedik évtizedében az Alsó-Tisza magyarjai közül sokan „szent Gellérd körül sereglének a nemesek és nemtelenek, gazdagok és szegények esedezvén, hogy kereszteltetnének meg a szentháromság nevében. Sokan a várispánok által vezetettének, kiket a király rendelt, s megkereszteltetének szent János monostorában. Mert nagy népsokaság áll a ajtónál; nem is volt nyugalom azoknak, kik őket megkeresztelék, az éjen kívül, s munkájok terhes vala; Krisztus neveért mégis nyugodt lélek-

mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit, nisi furtive, domino consecrare, modo certatim, nullo obstante timore, offerunt eos baptizare, gratulantur omnes, quod christiano more oratoria audent construere. Ipsi barbari, quorum licet adhuc gentilitate sint quidam detenti, nullum tamen ex illorum subditis vetant baptizari, nec sacerdotibus inhihent quocunque proficisci. Ita concordēs sunt pagani cum christianis, tantumque ad invicem habent familiaritatem, ut illic videatur Isaiae prophetia impleri: Lupus et agnus pascuntur simul. Factum est ergo, ut pene cuncta Vngarorum natio sit prona ad percipiendum fidem sanctam. — Olv. Piligrin passai püspök, később lorch-i érseknek 974-ben VII-d. Benedék pápához intézett levelét egész terjedelmében, Fejér: Cod. Diplom. Tom. I. pagg. 260—266.

kel s készszántag türték e munkát. A nép pedig, bár még új ültetés létre, isten szavát forró buzgalommal hallgatta, az új törvényéről elmélkedvén nappal és éjjel.¹⁾ Nem is mutatkozott ezután — ha a terv nélkül kezdett fehervári tüntetéstől eltekintünk, — ellenszegülés; sőt a szelíd fejedelem apostoli szelleme s bölcs tapintatával oda vezérlé népét, hogy az önként simulna a keresztyén szokásokhoz, miként ezt szent Gelárd életírója elbeszéli: „Keresztelő szent János ünnepén a püspökhöz mintegy száz férfiú járult, kérvén magoknak helyeket szentelni egyházak építésére, kiknek buzgalmán a püspök nem kevésbé örvendett, s lakomát adván, meghívá őket az asztalhoz; minekutána az asztaltól fölkeltek volna, a püspöknek különféle ajándékokat s drágaságokat nyújtottak, mint lovakat, ökröket, juhokat, s igen sok szövetet; a nők pedig aranygyűrűket s nyaklánczokat. Kiknek mondá a püspök: vajjon ezért hítalak titeket? Kinek mindnyájan felelének, mondván: Minthogy szent atya, te ma az isten beszédében óvást tettél, miként a víz eloltja a tüzet, úgy az alamizsna eloltja a bűnt: fogadd tehát, miket neked kínálunk, Krisztus nevében, mely által visszahivattunk a hibákból az életre. Az említett hét szerzetes pedig (tanult férfiak s magyar nyelven gyakorlott hitszónokok) előtte járt a püspöknek mindenütt, hová csak jövendett, oktattván és keresztelvén a népet, kik által a hívőknek megszámlálhatlan sokasága szereztetett az urnak, kiknek ajánlatait elfogadván, Maros városába küldötte.”²⁾

¹⁾ „Confuebant ad eum (s. Gerardum) nobiles et ignobiles, diuites et pauperes, postulantes in nomine trinitatis deifice baptizari. Ducebantur eciam multi per comites, quos constituerat rex, et baptizabantur in monasterio Sancti Joannis Baptiste. Stabat enim multitudo populi ad ianuam; nec erat requies his, qui eos baptizabant, preter in nocte, et erat eis grandis labor; tamen pro Christi nomine ipsum laborem equanimiter et uoluntarie tolerabant. Populus autem, licet adhuc noue plantacionis existeret, tamen verbum dei feruenti spiritu audiebat, meditando in lege domini die ac nocte.“ — Vita S. Gerardi. Endlichernél, i. m. cap. XI et XII. pag. 219.

²⁾ „In festiuitate beati Joannis Baptistae accesserunt ad episcopum quasi centum viri, postulantes, sibi sanctificari loca pro ecclesiis construedis, de quorum deuotione episcopus non modicum letabatur, factoque conuiuio ipsos ad mensam inuitauit; cumque surrexissent a mensa, obtule-

A hű fordításban itt közlött idézetek s melléje csatolt eredeti szöveg soraiból kiderül, mily nagy ihlettséggel üdvözltek magyar ősapáink a keresztyén vallást. Nem is esett ez nekik nehezökre, miután értelmességök annyira ki volt már fejlődve, hogy azt az Isten által kinyilatkoztatott vallás befogadásának szükségességéről meggyőzni nem lehetett nehéz feladat. Az egy istenben s lélek halhatatlanságában való hitök mily könnyen átolvadhatott a keresztyén vallás hasonló nemesb eszméibe. Hitök a soknejüségét és bujaságot épen oly szigoruan tiltá, mint a keresztyénség. Azonban mind e mellett lángkeblü terjesztökre volt elkerülhetlenül szükségök, kik közül midön egyrészt Sarolta és Gizelának kitünő hitbuzgalma mellett, a velök hazánkba költözött idegenek, főleg szent Benedek kitartó szerzeteseinek érdemeit hálával elismerjük ¹⁾; más részt felednünk nem szabad, hogy a keresztyén vallást nagyobb mérvben az első magyar szent király csüggedetlen munkássága mellett csak akkor sikerült elterjeszteni, midön e magasztos ügy élére született magyar egyházi férfiak, kik szent Gellérd legendájában „patriotae” néven említettnek, ²⁾ állottak. — E magyar egyházi rend az egész Árpád-korszak alatt szemei előtt tartotta ebbeli magasztos kötelemének szentségét, s a

runt episcopo uaria dona et munera et clenodia, uidelicet equos, boues et oues, tapecia plurima; mulieres uero anulos aureos et monilia. Quibus dicebat episcopus: numquid propter hoc uos inuitau? Cui responderunt uniuersi dicentes: quia pater sancte audiimus te hodie in sermone dei protestantem, sicut extinguit aqua ignem, ita elemosina extinguit peccatum: suscipe ergo, que tibi offerimus, pro Christi nomine, in quo sumus ad uitam reuocati. — Illi autem prefati septem monachi (uiri literati et ungarica lingua interpretes expediti) preibant episcopum predicando et baptizando populum, in omnem locum, quo ipse erat uenturus, per quos applicabatur domino innumerabilis credencium multitudo, quorum oblaciones susceptas in urbem trans mittebat Morisenam.“ — Vita S. Gerardi. Endlichernél, i. m. cap. XII. pag. 220.

¹⁾ „Inter prefatos uero monachos erant septem uiri literati et ungarica lingua interpretes expediti, uidelicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Thazlo et Stephanus, qui eciam per se populo uerbum dei predicabant. Per ipsos enim tota Chanadina provincia sacri eloquii flumine exstitit irrigata.“ — Vita S. Gerardi. Endlichernél, i. m. cap. XII. pag. 219.

²⁾ „Quos episcopus sub maxima diligentia nutriebat, eo quod non essent alienigenae sed *patriotae*, quatenus per eos ecclesia dei posset magnificentiis exaltari.“ — U. o. pag. 220.

- közjő körül oda fokozta szellemerejét, hogy legnagyobb részt az ő közreműködése folytán (1222.) megalkotott II. Endre-féle arany-szabadságlevél (bulla aurea) után, keresztyén egyháznagyaink (az érsekek és püspökök) II. Endre 1231-ki törvénykönyvének 2-d. cikkében határozottan az ügyefogyottak és sértett szabadság erélyes védőinek nevezetnének.¹⁾ Az állam legszentebb érdekeinek erős oszlopait tisztelte bennök az első magyar szent király; azért köti atyai intelmében oly hathatós szavakkal Imre vezérherczeg szívére azoknak kitünő kegyelését. „A királyi széket, úgy mond, a főpapok rendje ékesíti, és ezért a királyi méltóságban a harmadik helyet bírják. Igen kedves fiam! ezeket az urakat úgy őrizd, mint a szemed világát. Ha őket tökéletesen szereted, minden esetre országodat tisztességesen kormányzod.”²⁾

A magyar nemzet szembetűnő simulásának a keresztyén valláshoz, s vele összeolvadásának néma tanuja még azon szép egyetértés is, mely az ország s annak papsága közt mindenha létezett: míg Europa egyéb népeinél vérnyomai láthatók a nép és egyházi rend közt felzajlott szomorú meghasonlásnak.³⁾ Sőt mily példásan tisztelte az Árpádkori magyar Europa polgárisult nemzeteinek elfogadott vallását, tanusítja azon hihetetlen bőkezűség, melyet az egély méltósága s küldiségének emelése körül folytonosan gyakorolt, mi az Árpádok után alig

¹⁾ „Praelati Ecclesiarum, et Archiepiscopi et Episcopi, ad pauperum querimoniam audiendam, et infractae forte libertatis confirmationem tenentur interesse iudiciis Albae celebrandis.“

²⁾ „Regale solium ornat ordo pontificum. Per hoc in regali dignitate tercia possident locum pontifices. Carissime fili! illos ita custodias, sicut oculorum pupillas. Si illos perfecte amas, sine dubio tuum regnum honorifice gubernas.“ — S. Stephan. Reg. De Mor. institut. Liber. Endlichernél, i. m. cap. III. pag. 303.

³⁾ Fontos egy külföldi tudósnak e tekintetben hazánk főpapságához intézett nyilatkozata: „Nullum apud Vos crudelissimi Sacerdotium inter et Imperium dissidii vestigium, quod Christi Vicariis in pluribus populis, qui si eorum ingenia et vires undequaque consideres, cum inclitya Vestra gente Hungarica opibus, terrarum ambitu, virtute bellica, litterarum denique ac bonarum artium studiis et splendore praestanti, handquaquam comparari possunt, sanguineis prope lacrymis saepe defendum euenit.“ Augustin. Theiner: Vetera Monument. Historic. Hungariam Sacram illustrantia. Tom. I. Romae, 1859. Fol. pag. VI.

félszázad múlva, Nagy Lajos alatt, oda fejlődött, hogy a keresztyén vallás magyar hazánkban, saját magasztos céljaira, az országnak jóval nagyobb részét bírná harmadánál.¹⁾ A magyarnak vallásos bensőség fakasztotta ezen adékonyága szolgáltat kulcsot annak megfejtéséhez, miként támadhatott nálunk néhány évszázad folytán, roppant javadalmi, istenes életben felragyogó példái és sok oldalú alapos műveltsége által egyike a keresztyén világ legtekintélyesebb hierarchiáinak.²⁾

IV. Midőn az István kormányéveiben buzgón hirdetett a hatalom egész erejével gyámolított keresztyénség mértani haladványban terjedett, az apostoli szellemű magyar szent király tíz püspökség felállításához látott³⁾, melyeknek feje az esztergomi volt, érseki címmel. Ezt követte rangban, de alkotására nézve is, a kalocsai püspökség. A veszprémi püspökség adománylevele 1008-ban kelt ugyan; de több jelenség arra mutat, hogy 1001-ben már létezett. A pécsi püspökség alapítólevele 1009-ből való. A bácsi, győri és egri püspökségek rendezésének évei nem tudatnak. Azonban a gyula-fehérvári, Erdélyben, Istvántól nyerte származását. A csanádi 1030. tájban alakított. A nagyváradi püspökségnek alkotását egynémelyek szent Lászlónak tulajdonítják; de valószínűbb, hogy ennek határai szintén István által irattak körül. — Ezeken kívül a benczéseknek (szent Benedek szerzeteseinek) pannon-

¹⁾ „Usque adeo Religio propagata in Hungaria, ut plus tertia regni parte, in diuinum usum possideret.“ — Bonfin. Decad. II. Libr. X.

²⁾ Nyomosa az azon sorok, melyekben a halhatatlan nevű magyar áldor nagy s bibornok-érsek, *Pázmány Péter*, tárgyalt időszakunk vallásos nagyszerűségét jellemzi, hol így szól: „Archiepiscopatus amplissimi, Episcopatus Principatibus pares; Capitula doctissimorum simul ac sanctissimorum virorum seminaria; Coenobia, sactitate ac doctrina florentissimorum Ordinum, velut castrorum acies ordinatae, veluti excubantium pro domo Dei militum statua, denso plena robore, totum regni Hungarici sinum compleuerant: et ita quidem, ut quoquo obtutum verteres, aedes Deo sacrae, Claustra religiosa, Deo dicatarum Virginum Monasteria, Praesulum ac Pastorum Ecclesiasticorum domicilia occurrerent.“ — Appendix prima ad Synod. Strigoniens. a. 1629.

³⁾ „Provincias in X. partitus est episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum ceterarum fore constituens.“ — Hartvik: Legenda S. Stephan. Reg. major. Endlichernél, i. m. cap. VIII. pag. 144.

hegyi főapátságán kívül, a pécsváradi (1015.), szalavári (1019.) zobori (Nyitra felett), bakonybéli (1037.) apátságaik; nem különben a székes-fehérvári (1004.) és ó-budai (1022.) káptalanok Istvánban tisztelik alapítójokat.¹⁾ — Ezen hitbuzgó egyháznagyok s lankadatlan erélyű első szerzetesek ápolták István magyarjaiban a keresztyén vallás szent tanainak üdvös magvait. A honi történetkönyvek czáfolhatlan tanúsága s a történelemnek osztatlan ítélete szerint, a keresztyén egyházi férfiak vették pártfogásuk alá a középkorban a tudományok maradványait, melyek a vad századok nyomása vagy hanyagsága alól menekülhettek. Tőlük ered a nyomosabb erkölccstan azon fonadéka, melylyel nem csak egyesek, hanem egész népek s nemzetek, a szorosabb viszony benső szükségérzetétől kényszerülve, közelebb hozattak egymáshoz.²⁾ Még maga a biráskodás gyakorlata is, melyet a papság, a szent könyvek tekintélyére támaszkodva, magának tulajdonított, nem csekély javára szolgált az öszves emberiségnek.

Miután az egyházi rend, a bölcs királynak czélarányos intézkedései folytán, magát kellőleg szervezte, szellemi tehetéseinek egész erejével lépett fel a keresztyén hitélet s köznevelés mezején. Hogy pedig a tiszta igyekezet annál bővebben gyümölcsözhesen a közjónak; a magyar papság szellemügye mind lelkes királyaink, mind pedig a romai pápák gondjainak kiváló tárgyát képezte. Hirdetik ezt számos rendeletek, melyek az egyházi szerkezet jó rendben tartását³⁾, a papi rend tudmányos kiképeztetését⁴⁾, a magyar keresztyén anyaszent-

¹⁾ Ezekre vonatkoznak Hartviknak következő szavai: „Jaciuntur ubique sacrarum fundamenta domorum, surgunt claustra canonicorum, florescunt claustra, cenobia regulariter conuersancium canonicorum congregationum.“ — Endlicher, i. m. pag. 144 et 172.

²⁾ V. ö. Herder: Ideen zur Philosoph. d. Geschicht. der Menschheit. Bd. IV. 14—146. II.

³⁾ IX. Gergely pápának ezt illető oklevele olvasható Fejéرنél: Cod. Diplom. Tom. III. Vol. II. pagg. 337, 338.

⁴⁾ Ezt bizonyítja III. Incze pápának Bertót ügyében II. Endre királyunkhoz bocsátott három rendbeli levele. Fejér: Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. pagg. 30, 50, 53 et 75. — Ide vonatkoznak a Kálmán király alatt (1112.) tartott esztergomi első zsinatnak azon végzései, melyekben az illetőknek meghagyatik, hogy tudatlanok ne szenteltessenek papokká; kik már

egyháznak tévtanok elleni sikeres védletét ¹⁾, s a nép szellemi művelését és erkölcsi nemesbítését tárgyalazzák. Csak ezen módon válhatott a magyar papság azzá, a minek egykorú történelmi emlékeink hirdetik: erkölcsnemesítő s tudományos műveltség-terjesztő tiszteletes osztályává a magyar nemzetnek és közhazának.

Bevezetésileg tárgyalásunk azon pontra jutott, honnét — az eddigi előzmények szoros összefüggésénél fogva, — legkövetkezetesebb a kitűzött tudományos kérdés minden oldalú fejtegetésébe való bocsátkozás. Az eddig mondottak csak tájékozásul, kiindulási alapúl akartak szolgálni: magának a műnek lényege s alap-föltételének érdemleges tárgyalása itt következik.

azok, vagy tanuljanak, vagy letétetnek. Továbbá, hogy a kanonokok a klastromokban, a káplánok az udvarokban deákul beszéljenek. — „Ut ydiote presbiteri non ordinantur; qui uero ordinati sunt, discant aut deponantur.“ Cap. VI. — „Ut canonici in clauastro et capellani in curia literatorie loquantur.“ Cap. V. — Synod. Strigoniens. prior, habita sub Colomanno Rege. Endlichernél, i. m. pag. 351.

¹⁾ Ide szolgáló bizonyítvány a bosnya barátok által (1203.) János szentszéki követ előtt nyilvánított vallástétel. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. II. pagg. 405—408. — Tom. III. Vol. I. pag. 425. — Tom. V. Vol. III. pag. 37.

ELSŐ RÉSZ.

Tanintézeteink az Árpádok idejében.

I. FEJEZET.

Tanintézeteink osztályozása.

1. §. *Elemi oktatás. Fárai iskolák.*

Az egyház, léte első perczétől fogva, egész komolysággal fogta fel azon elébe szabott köteleességet, melyet annak isteni szerzője e szavakba foglalva fejezett ki: „Tanítsatok minden népeket“. Ebből folyólag az egész középkoron keresztül, valamint általában mindenütt, úgy a magyar nemzet körében is, a keresztyén hitoktatás által eszközlött szív és lélek nemesülése s felvilágosodásának ügye, a szellemképzés nagy munkája, a tanügy s tanodák sorsa a keresztyén egyháztól, illetőleg egyházi férfaktól függött. Hálával eltelve emlegetik történetkönyveink egyházi férfiaink kitartó buzgalmát; dicséreteiket visszhangozzák évkönyveink, és okleveleink. Ők oktatták valamint a népet a szentegyházak szószékeiről ¹⁾, úgy a serdülő nemzedéket a tanodákban. Ők voltak terjesztői egyenkint s testületileg a tudományoknak. A papi rendnek hivatásához tartozott azon időben az írástudás. Ők voltak a hitszónokok, vallástanítók, ügyvédek, titkárok, követek, s az oklevelek és törvények fogalmazói. A keresztyén egyház hű őrszellem gyanánt virrasztott mindenha a magyar nemzet sorsa felett, s mint az első keresztyén magyar századokban a tudomány kizárólagos menhelye és ápolója, a nemzet szellemi művelődését s ezzel öntudatát, önértetét saját tagjai által közvetlenül

¹⁾ Az első esztergomi zsinat (1112.) meghagyja a lelkészeknek: „Ut omni dominico die in maioribus ecclesiis evangelium et epistola et fides exponantur populo; in minoribus vero ecclesiis fides et oratio dominica.“ — Synod. Strigoniens. habita sub Colomann. Reg. Endlichernél, i. m. cap. II. pag. 351.

vezette, s nem volt időszak, melyben hathatós gondot s áldozatokat nem fordított volna azon intézetek létesítése vagy fentartására, melyekből a nemzeti művelődés — ez egyetlen biztos alapja nemzeti létünknek, — csergedezik.

Érdekében is állott mindenkor az egyháznak ezen fontos küldetését egész mivoltában átérezni; mert míg egy részről a hit világának terjesztőiben a szellemi fejlettség és tudomány, magasztos küldetésöknél fogva, követeltetett, hogy a hitelvek ellen csatázók seregét szellemhatalmokkal lefegyverezhessék; más részt a keresztyén vallás egyedül a felvilágosodás, szellemi tisztulás és a tudományok fejlődése alapján s párvonalos haladásával terjesztheti ki az emberiségre legmagasb áldásait.

E dicső szerepét az egyház soha fel nem adta. Nem ejtettek váratlan események művelődésünk állapotján oly szembeütő csorbát, melyet annak mesteri keze legott helyre nem hozott volna.

A népnevelés alapját az egyház nálunk is, legott a magyar keresztyénség hajnalán, hitoktatással vetette meg. Ugyanis Romából kapván nemzetünk a keresztyénséget, Nyugatról az országlás európai formáit ¹⁾; igen természetes, hogy a keresztyén hit és erkölcstanok átvételével átvettük egyszersmind a keresztyén nevelés és közoktatás azon formáit, melyekben azok a már keresztyén Nyugat népeinek szellemi s társadalmi képzésére hatottak. Mirenézve mindazon határozatok, melyek a közoktatás kezelésére vonatkozólag amott alkottattak, az első hittérítők s egyházi oktatók útján nálunk is alkalmaztatván, érvényesültek. Kezdetben a kisdedek szivképzése vétetett czélba, s csak ezután következett az észtehetségek fejlesztése. Első szent királyunk törvénye szerint minden tíz falunak kellett egy templomot építenie, a püspöknek pedig azt pappal és könyvekkel ellátnia; ²⁾ s minthogy azon időtt már sűrűen ér-

¹⁾ Georg. Bartal de Beleháza : Commentarior. ad Hist. Stat. Jurisq. publ. Hungar. Tom. I. pagg. 315, 316.

²⁾ „Decem uille ecclesiam edificent. Vestimenta et coopertoria Rex prouideat, presbyterum et libros episcopi.“ S. Stephan. Reg. Decretor. Lib. II. Wenzel : Árpádkori Uj Okmánytár. Első köt. 12. l. — „Jussit (Stepha-

ték egymást a tanyaszerű apró falvak, az iskolák száma sem lehetett csekély.

Az *elemi oktatás* az úgy nevezett *fárai iskolákban* vette kezdetét, melyekben a pap az egyházához tartozó kisdedeket a hit elmeiben oktatta.¹⁾ Hogy a honnak nem csak vagyonszai, hanem a túlterhert pórosztálybeliek is minő részvétellel vettek ezen népiskolák iránt, bizonyítja azon buzgó vágy, melylyel gyermekeiket a törvény tilalma ellenére is²⁾ alaposan kiképeztetni sóvárogtak, s minthogy később a belháborúk folytán mindenfelé elharapódott zsarolások által az egyházi javadalmak megcsökkentek, s e miatt a lelkészek száma tetemesen megfogyatkozott: oda jutott a dolog, hogy a XIII-d. század elején a papi s egyéb egyházi hivatalokat már csaknem kizárólag a pórosztályból kiemelkedett férfiak tölténék be.³⁾

Az elemi oktatás ügyének ápolói, a *fárai iskolák*, az egész Árpád-korszak alatt léteztek, sőt hihetőleg a városokban s templommal ellátott nagyobb községekben virágoztak is.

nus), ut decem uillarum populus ecclesiam edificaret.“ Legend. S. Stephan. minor. Endlichernél, i. m. pag. 158.

¹⁾ A keresztyén Nyugatnak akkor dívott tanrendszere szolgált nálunk is mintául. Az aacheni 789-d. és 807-d. 70-dik capitulárban rendelkeztek: „Ut scholae legentium praesertim fiant; psalmos, notas, cantum discant; sed et libros catholicos bene emendatos habeant.“ Anton Reichsritter von Geusau: Geschichte. der Stiftungen etc. in Wien. 1803. I. 19. — Theodulf, orleans-i püspöknek, megyei papságához bocsátott rendeletében pedig ez áll: „Presbyteri per uillas et uicos scholas habeant, et si quilibet fidelium suos paruulos ad discendum literas eis commendare uult, eos suscipere et docere non renuant.“ Can. 20. — Thomassin: Vetus et nov. Eccles. Disciplin. Lugduni. 1706. Tom. II. pag. 290. — A biterrei zsinat e határozatokat 1246-ban megújította.

²⁾ „Si quis alterius seruum aut seruientem talem, qui domino suo sine ipsius uoluntate alienari non potest, uel quemlibet de ciuili populo literas docuerit, seu clericum fecerit, absque consciencia et concessione domini sui, ipsum redimat, et insuper quinquaginta pensas persolnat.“ — Synod. Strigoniens. prior, habita sub Colomann. Rege. Endlichernél, cap. LXV. i. m. pag. 357.

³⁾ IX. Gergely pápa 1233-ban kelt levelében panaszkodik, hogy már alig van más áldor, mint szolgai eredetű. „Quum decimae paucae sint et exiles, et non habeant sacerdotes, unde valeant sustentari, omnes et singuli conquerantur; indeque accedit, quod vix, nisi seruilis conditionis presbyter, inuenitur.“ — Fejér: Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. pag. 338.

Azonban ezeknek számát s helyiségeiket, ide szolgálható adatok hiányában, ma már meg nem határozhatjuk; de azt kétségbe vonni nincs alapos okunk, hogy ezen *elemi iskoláink* szaporodása, a keresztyén vallás terjedésével mindig arányban állott.

Ennyi mindaz, mit a kisdedek *elemi oktatásáról*, az Árpádkirályok századaira vonatkozólag, bizton elmondhattunk. Világos bizonyítványa ez annak, miszerént a keresztyén vallás fölvételével a tudományos műveltség kész elfogadására is megnyílt szíve, lelke a magyarnak.

Ezen *elemi tanodákon* kívül, melyek mindannyian egyházi kisdedóvodákkul tekinthetők, az Árpádok három százados országlása folytán voltak még több, különböző szervezeti s rendeltetésű magasb tanintézeteink is. Ezekkel kell itt most általában megismerkednünk.

2. §. Közép s felső iskolák és egyetemek átalában.

Hogy az elemi iskoláknál magasb tanodákkal is birt az Árpád-korszak, az legrégiebb történetirónk följegyzéséből is kitűnik.¹⁾ Ezeknek fő szervezőjét is szent Istvánban tiszteljük, ki ifjabb Gyulának, a szent király államintézményei ellen felázadt, de legyőzött s fogságba került erdélyi vezérnek, lefoglalt kincshalmazát legnagyobb részt egyházi és *közoktatási* célokra s azon korban még hihetetlenül drága könyvek beszerzésére fordította oly szerfeletti adékonysággal, hogy hinnünk kell, miszerént a bölcs fejedelem az isteni tiszteletet s helyes erkölcsképzést tartotta a polgári társadalom alapja s egyszersmind védszerének.²⁾ A szent király kormányideje alatt keletkezett iskolák számát voltaképen nem tudjuk; de kétséget nem szenved, hogy nem csak a székes-egyházak s káptalanok mellett, hanem minden monostorban is állított ő iskolákat a papnövendékek számára, s jövődjöket nagyszerű adományokkal biztosította. Nagy elődjök dicső nyomdokit a többi

¹⁾ „Dum adhuc in *scholari studio* simul essemus, et in historia Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiueram, in unum volumen compilaueram.“ — Anonym. *Belae Reg. Notar.* Endlichernél, i. m. pag. 1. „Incipit Prologus in Gesta Hungarorum.“

²⁾ Bartal, i. m. Tom. I. Libr. III. §. 12. pag. 197.

Árpádok is követvén, alig maradt népesb hely a hazában, hol egy vagy néha több iskola nem létezett volna. Ezeknek szervezése körül is az egyházi zsinatok határozatai s a keresztyén Nyugat illetén tanintézeteinek mivolta szolgált királyaink s egyháznagyainknak vezérfonalul.¹⁾ Ezen rendszerben alakult nálunk még szent István korában a székes-fehérvári középtanoda, s az ó-budai káptalan iskolája is, melyekről illetékes helyükön (3 és 6. §§.) alább tüzetesen szólunk. Az első magyar szent király példáját követték a csanádi és pécsi egyházmegyék első püspökei, Gellérd és Bonipert, kik saját székhelyükön állítottak tanodákat. Nem szenved kétséget, hogy a többi főpapoknak is egyik kiváló gondjuk volt, a buzgó király forró ohajtatását e részben teljesíteni, úgy, hogy a hány püspöki-székek, káptalan és monostor létezett, ugyanannyi székes-egyházi, káptalani s monostori iskola oszlatá egyszersmind az ész homályát, terjeszté a felvilágosodás és tudományos műveltségáldásait²⁾.

¹⁾ Ilyen volt a compostellai zsinatnak (1056.) a romaiban (1073.) ismételten két határozata, miszerént minden főpap tanodákat állítson fel megyéjében. „Ut omnes Episcopi artes literarum in suis Ecclesiis docere faciant.“ Can. II. — Ilyetén intézkedések idő folytával több egyházi gyűlekezetben ismételtettek, mint a harmadik lateráni egyetemes zsinaton (1179.), mely régiebb határozatok nyomán sürgeté, hogy minden székes-egyháznál levő, s azon egyházmegye papnövendékeit és szegény iskolásait ingyen képező mesternek valami illő javadalom rendeltessék ki, miáltal az oktató fogyasztásain segítve legyen, s a tanulóknak út nyílják a tudományokhoz. „Ut per unamquamque Ecclesiam cathedralem Magistro, qui clericos eiusdem Ecclesiae et scholares pauperes gratis doceat, competens aliquod beneficium assignetur, quo docentis necessitas subleuetur, et discentibus via pateat ad doctrinam.“ Can. XVIII. — Hasonló rendeletet tartalmaz III. Incze pápa bullája (1216.), melyben megparancsolja, hogy minden székes-egyházban a főpap mesterkanonokot vagyis káptalani tanodafőnököt (canonicus scholasticus) állítson, ki papnövendékeket s másokat is a grammatikára ingyen oktasson. (Catalog. MSS. Biblioth. Szécheny. Tom. I. Act. polit. - histor. N-o 53.) — A 789-d. aacheni és 807-d. capitularéban meghagyatik, „ut computum, grammaticam per singula monasteria vel episcopia discant.“ Lehetetlen, hogy a pápák s egyházi zsinatok hatályba tett illetén rendeleteik hazánkban a tárgyalt időszak folytán fogamat nélkül maradtak volna.

²⁾ Wessprémi István: *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. Centur. Altera. Pars posterior. Viennae, 1781. 8-o. pag. 173. a *váci* tanintézetéről állítja: „Perantiqua illustris *schola Vaciensis* a S. Ladislao fundata.“

Az egész Árpádkorszak alatt ezen tanintézetek inkább házi (magán), mintsem köztanodák voltak. Azon időtájt különösen a szerzeteseknek egyedüli életcéljok a buzgó hitterjesztés mellett, keresztyén szellemű oktatás volt. Hogy minő mérvben folyhatott akkor a közoktatás, már csak abból is sejtethetjük, hogy az Árpádkirályok uralkodása folytán, három századon keresztül, csak magoknak a benedek-rendieknek okmányilag bebizonyítható apátságuk s perjelségük ötvennégy¹⁾, a premontréieknek huszonkét prépostságuk²⁾, a cisztercieknek pedig huszonhétapátságuk volt³⁾ hazánkban. Ezekhez járultak a XIII-d. században a dömések, pálosok és ferenczieknek szerzetes lakaik. A benzés monostorokban — minthogy „montes Benedictus amabat,” — a kézimesterségek, a ciszterciekéi mellett pedig az okszerű gazdaszat üzetett nagy szorgalommal.⁴⁾ Voltak azonban perjelségek, hol a népnek vallásbeli képzése mellett, az ifjuság oktatása is sikeresen folyt.⁵⁾ A sok közül kitünő példaül szolgál erre a csanádi benzés iskola.⁶⁾

Mindazon tanintézetek, melyek az Árpádok időszakán keresztül, az elemi vagyis fái iskolákon fölül állottak, a bennök dívott tanrendszer s rendes tantárgyak körénél fogva, három külön osztályba foglalhatók. Voltak ugyanis a) *középtanodák*, melyekben a szabad művészetek közül a grammatika és muzsika tárgyalatott, az elsőhez csatolt mellék-tantárgyakkal együtt (l. alább, 16. §.); b) *felső iskolák*, hol a grammatika nagyobb terjedelemben s a theologia és logika adatott elé; végre c) az *egyetem*, a szabad művészetek s jogtudományok teljes körével. — Mindezen iskoláinkban, a magyar középkor folyamán keresztül, a tanügy vezérlete, s a felügyelési jog a főpapokat illette, kiknek segédek voltak az olvasó és éneklő kanonokok,⁷⁾ egyéb a tanügy s leczketárgyak kezeléséhez szükségelt segédszeméllyel. (17. §.)

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Tom. I., mely kizárólag a szent Benedek magyarhoni rendjét tárgyalja. — ²⁾ U. o. Tom. II. pagg. 3.—68. — ³⁾ U. o. Tom. II. pagg. 71—130. — ⁴⁾ U. o. Tom. II. pag. 74. — ⁵⁾ U. o. Tom. I. pag. 312. — ⁶⁾ Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. cap. XII. pagg. 219, 220. — ⁷⁾ Ferdinand. Walter : Lehrb. des Kirchenrechts. Bonn. 1836. I. 390. V. ö. Constitut. Carol. M. de scholis per singula monasteria et episcopia instituendis. cap. I. ad ann. 789. capitular. 70.

Ezen általános ismertetés után lássuk egyenkint Árpád-kori iskoláink állapotját úgy, miként azoknak emlékezetét egykorú okleveleink s történelmi egyéb hagyományaink megőrizték.

II. FEJEZET.

Árpád-kori középtanodáink.

3. §. A székes-fehérvári középtanoda.

Árpád-kori középtanodáink sorát a *székes-fehérvári* nyitja meg, mely az első szent király által, hihetőleg egy időben az ottani káptalan s főegyházzal (1004.), tehát legott a XI-d. század elején alapittatván, a szent Mártonról címzett pannonhalmi benczés főmonostor iskolája után hazánk első s mintegy anyaiskolája volt.¹⁾ Mint központi képezde, számos oktatókat nevelt a honi ifjuság számára. A XI-d. század első felében, tehát léte zsengéjében, már oly nagy hirre kapott, hogy növendékei vetélkedve vitetnének hazánk más tudományos intézeteibe tanítókul, miként szent Gellérd életirója ezen szavakkal bizonyítja: „Mór barátot küldötte tehát a püspök, köszönteni a királyt, megparancsolván neki, hogy az *iskolákba* is bemenjen, melyek akkor (1033) Székes-fehérvárott *igen kitünők* valának, s találjon a tanulók közt tanítót vagyis oktatót, és hozzon egy olyat.“²⁾ Tanárai közül az egy Henriket ismerjük névszerént, ki még István király idejében al-tanítói hivatalt viselt abban, miként ezt szent Gellérd püspök említett életrajzának idézett szakaszából tanuljuk, hol folytatólag ez áll: „Ki (t. i. Mór) Fehérvárra jöven, s a királynál követségét végezvén, bement az iskolákba, hol egy bizonyos Henrik nevű német vala, a növendékek al-mestere.“³⁾

¹⁾ Georg. Bartal : Commentarior. Tom. I. §. 14. pag. 198.

²⁾ „Misit ergo episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, precipiens ei, ut eciam *scholas* ingrederetur, quae tunc (1033.) in Alba *solempnes* erant, ut in ipsis scolaribus doctorem seu informatorem inueniret et adduceret.“ — Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. cap. XII. pag. 221.

³⁾ „Qui (Maurus) ueniens Albam, peracto apud regem negocio, intrauit scholas, ubi erat quidam teutonicus, nomine Henricus, qui erat puerorum uicemmagister.“ — U. o.

Csak ennyi mindaz, mit ezen ősrégi magyar tanintézetről a két első keresztyén magyar század emlékei korunkra juttattak. Egy XIII-d. századbéli okmányban, III. Honorius pápának 1217-ben kelt levelében, említettik még egy névtelen tanítója, mint mesterkanonok vagyis káptalani tanodafőnök „Scholasticus Albensis“ czimmel.¹⁾ Ebből elég bizton következtethetjük, hogy a magyar keresztyénséggel egy időben keletkezett egyik leghíresebb tanintézetünk az egész Árpád-korszak alatt hintette nálunk a szellemfejlesztés áldásait.

4. §. A csanádi középtanoda.

A csanádi középtanoda e megye első püspöke és apostolának, Gellérdnek, köszöni lététét. Egészen az azon időtt már virágzott székes-fehérvári iskola mintájára szerveztetett. Első viselt benne tanítói hivatalt valami német származásu Valter mester, ki kezdetben az olvasást és éneklést tanította. Annnyira érdekes az, mit a csanádi közép-tanodára vonatkozólag megragadó egyszerűséggel ad szent alapítójának életirója, hogy az ide átvett szakaszból hű képét vonhatja el a t. olvasó az Alsó-Magyarország polgárosítására hathatós befolyással volt csanádi iskolának. A szakasz — eredetijének szövegétől kisérvé²⁾ — így hangzik :

¹⁾ „Honorius — — Archidiacono Nitriensi, et — — *Scholastico Albensi*, Vesprimiensis Diaecesis. — Fejér : Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. pag. 228.

²⁾ „Quadam die uenerunt triginta iuri ad episcopum neophiti petentes, ut tolleret filios eorum, quos literis eruditos in clericos ordinaret. Quibus susceptis eos sub manu magistri Waltheri constituit, dans eis unam domum ad hoc aptam, ut eos scientiis grammaticae et musicae informaret. Qui breui temporis intervallo in ipsis artibus non mediocriter profecerunt. Quo viso nobiles et magnates filios suos tradebant predicto Walthero ad instruendum pro adipiscendo fructu scientiae artis liberalis. Isti sunt primi canonici in monasterio beati Georgii ordinati . . . Episcopus autem erat in magna solitudine ex parte pauperum scholarium, ac monachorum et hospitum, ad cuius domum ducebantur parvuli et tradebantur ad scholas, qui tam sollicitè informabantur, ut noctes pro diebus computarentur. Illi uero scolares triginta primi iam in lectura et cantu erant docti, quos dominus episcopus ad sacros ordines promouens, canonicos faciebat. Mittebat eciam nuncios ultra Danubium, et congregabat scolares. . . . Magister uero Waltherus uideus super-

„Egykor harmincz új keresztyén férfit járult a püspökhöz, esedezvén, hogy fiaikat venné át s a tudományokba avatván szentelné papokká. Kiket elfogadván, Valter mester gondviselésére bizta őket, egy arra alkalmas házat adván nekik, hogy a grammatikai és muzsikai tanulmányokban oktathá, kik rövid időn ugyanazon tantárgyakban nem közönséges előmenetelt tettek. Mit látván a nemesek és nagyok, ők is fiaikat a nevezett Valter mesterhez adák oktatás végett, hogy a szabad művészetek gyümölcseiben részesülhessenek. Ezek szenteltettek fel első kanonokokul szent György monostorában..... A püspöknek pedig nagy gondja volt a szegény tanulókra, szerzetesekre, s jövevényekre, kinek házához vezettetének a kisdedek és iskolába adatának, kik oly gondosan oktattattak, hogy az éjek is nappalokká tétetnének. Amaz első harmincz tanítvány pedig már be levén az olvasásba és éneklésbe avatva, a püspök őket áldorokká szentelvén, kanonokokká tette. A dunántuli részekre is küldött követeket és gyűjtetett tanulókat..... Valter mester pedig túlszaporodni látván a tanulók számát, a munka terhétől nyomtatva szóla a püspöknek: nem győzőm, úgy mond, e sokaságot mindkét hivatalban, az éneken tudniillik és az olvasásban. Küldj tehát és hozass akár olvasó, akár éneklő mestert. Küldé tehát a püspök Mór barátot, köszönteni a királyt, megparancsolván neki, hogy az iskolákba is bemenjen, melyek akkor Székes-Fehérvárott igen kitűnők voltak, s találjon a tanulók közt tanítót vagyis oktatót, és hozzon egy olyat. Ki Fehérvárra jövéen, s a királynál követségét végezvén, bement az iskolákba, hol egy

crescere numerum scolarium, laboris onere pressus, dixit ad episcopum: non sufficio huic, inquit, multitudini in utroque preesse officio, cantus uidelicet et lecture. Mitte et adduc magistrum siue lectorem uel cantorem. Misit ergo episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, precipiens ei, ut eciam scholas ingrederetur, que tunc in Alba solempnes erant, ut in ipsis scolaribus doctorem seu informatorem inueniret, et adduceret. Qui ueniens Albam, peracto apud regem negocio, intrauit scholas, ubi erat quidam teutonicus, nomine Henricus, qui erat puerorum uicemmagister. Quem cum allocutus fuisset, ille assensum prebens, acceptis libris suis uenit cum eo ad episcopum, quem episcopus gratanter suscepit et constituit eum scolaribus in lectorem, Waltherus autem preerat illis in cantu.“ — Vita S. Gerardi. Endlichernél, i. m. cap. XII. pagg. 219.—221.

bizonyos Henrik nevű német vala, a növendékek al-mestere. Kit midőn megszólított volna, az beleegyezvén, könyveit magához véve, vele együtt a püspökhöz ment, kit a püspök kedvesen fogadott, s a tanítványok közt olvasó mesterré tett, Valter pedig az éneklésben igazgatta őket.“

Ezen élénk színezetű festmény tiszta fogalmat nyújt azon állapotról, melyben a csanádi középtanoda a XI-d. század közepén létezett. Szembetűnő a vágy és buzgalom, melylyel a nép a magyar tanítás után sovárgott; mi ha már kezdetben ily mérvben jelentkezett, elképzelhető, időhaladattal, midőn jól képzett tanfériakban nem volt már többé oly érezhető a hiány, e tanvágy mennyire felfokoztatott, s hová fejlődhetett az intézet virágzása. Sajnos azonban, hogy ezekről a következő századoknak reánk maradt irott emlékei mélyen hallgatnak. Egyébaránt ennek daczára kétségbe alig vonhatjuk, hogy ezen már léte első évtizedében oly népes tanintézet az egész Árpáduralom idején képzőleg hatott főleg a hon déli részének tudománysovár ifjuságára. Ha sujtották is gyászidők, nem sokára kilábolt bajaiból s új erőre kapott az egyházmegye püspökének gyámkarjain, kinek egyházi magas czélok tekintetéből is érdekében állott egy oly intézet ápolása, mely azon magyar al-vidék lelkeszségére nézve üdvös eredményekben nyilatkozott.

5. §. *A székesegyházi és dömés iskola Győrött.*

Az Árpádkirályok uralkodási idejének folytán Győrött két külön iskola létezett. Egyik a *székes-egyház* mellett, hihetőleg egykorú a püspökség felállításával (1009.) s így az első magyar szent király korába szolgál vissza.¹⁾ Másik a *dömések* monostorában, melyet *Pál* nevű magyar származásu szerzetes a XIII d. század első felében (1221. v. 1222.), mint a dömés rendnek hazánkban meghonosítója, alapított, ki az egyházi jognak tudora s egyszersmind tanára volt azelőtt a híres bolognai egyetemnek egyházjogi tanszékén.²⁾ Utána,

¹⁾ Pray : Specim. Hierarch. Hungaric. Pars. I. Posonii et Cassoviae. 1776. in 4-to. pagg. 309, 310.

²⁾ „Primus Ordinis Praedicatorum in Hungaria Fundator fuit beatus

ötven év múlva (1271.), tanárképen működött még egy *Péter* nevű dömés szerzetbeli pap, ugyanazon rendnek győri iskolájában, ki *lector* címmel illetetik a *Margitlegendában*, később pedig tartományi rendfőnöknek választatott.¹⁾

6. §. A budai káptalan és dömések iskolája.

Győrhez hasonlólag, Budán is két külön tanintézet létezett az Árpádok korában, a káptalané tudniillik és a döméseké, miként ezt ide szolgáló teljes hitelű történelmi emlékek kétségtelenné teszik. Azonban keletkezési ideje egyiknek sincs határozottan tudva. Ugy látszik, szent László idejében alapított. Hogy azonban a XIII-d. század folytán mindkettő fennállott, egykorú okmányokkal bebizonyítható.

A budai káptalani iskolának ugyanis ez időtt létezését tanúsítja egy 1246-ról szóló adománylevél, melyben *Ambrus olvasó* és *Aron éneklő kanonokok* nevei olvashatók.²⁾ A mellett tanuskodik magának a budai káptalannak azon levele, melyben II. Gyéza királytól nyert kiváltságlevelének megerősítését kéri IV. Incze pápától (1253.), minek kinyerésére *Ambrust*, a káptalani szentegyház *mesterkanonokját* nevezi ki ügynökül.³⁾ *Ambrus mestert*, mint *olvasó kanonokot*, említ még egy 1273-ban kelt okmány.⁴⁾ Végre ismerjük *Pál* mestert, mint a budai káptalanban *éneklő kanonokot*, Erzsébet királynénak 1290-ben kelt azon adományleveléből, melyben ez neki a

Paulus, natione Hungarus. Egregius, celeberrimique nominis in Jure Canonico apud Bononiensium antiquissimam et toto orbe illustrissimam Academicam Doctor et Professor.“ — Sigism. Ferrarius: De Reb. Hungaric. Provinc. Praedicatorum. Viennae, 1637. in 4-to. pag. 31. — V. ö. u. o. cap. III. pagg. 539, 540.

¹⁾ „Néminemű frater *Péter*, ki vala Győrött *lector*, annakutána lön Magyarországbán Provincialis.“ — Pray: Vit. S. Elisab. Vid. nec non B. Margarit. Virg. Tyrnaviae. 1770. in 4-to. pag. 304. — V. ö. Sigism. Ferrarius, i. m. pag. 272.

²⁾ Xystus Schier: Buda Sacra. Viennae. 1774. in 4-to. pag. 118.

³⁾ „Ad quam impetrandam *Ambrosium Scholasticum* Ecclesiae nostrae constituimus Procuratorem.“ — Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II: pag. 205.

⁴⁾ „Magister *Ambrosius*, *Lector* Ecclesiae *Budensis*.“ — Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. pag. 114.

Veszprémhez közel fekvő Jutas helységet ajándékozza.¹⁾ Mindezekből tisztán kiderül, hogy a XIII-d. században a budai káptalan mellett iskola létezett. Az Árpádkirályok két első (XI. XII.) századának folytán megvolt-e, adatok hiányában mit sem mondhatunk határozottan. De ha számba vesszük virágozó korát az Anjouk alatt, midőn benne az egyházi törvény is taníttatott, melynek tanára 1311-ben Budaváry György kanonok volt;²⁾ ha ehhez tudjuk továbbá azt, hogy e káptalani iskola szolgálhatott Zsigmond királyunk ó-budai egyetemének alapul: önként azon hit ébred bennünk, hogy a tárgyalás alatt levő káptalani tanintézet az Árpádkirályokkal egykorú, s a káptalan keletkezése (1022.) után csak hamar szerveztetett.

A dömések átalában, tehát a magyarországiak is, egyház-szerzeti céljoknál fogva, utalva voltak iskolák nyitására saját társodáikban; mit ők oly nagy készséggel hajtottak végre, hogy szerzetes társulatuk az egész földkerekségre kiható tudományos egyetemül tekintetnek.³⁾ Hőnné, ámbár csekély az, a mit a döméseknek már a XIII-d. században keletkezett budai iskolájokról mondhatunk; de felállását már csak azért sem vonhatjuk kétségbe, mert a XV-d. században, különösen a szerzet tagjainak szellemi kiképeztetése végett, főiskolává fejlődött, a Würzburgból meghívott nagyhírt német dömés, Schwarz Péter (Petrus Niger) igazgatása alatt, mely Mátyás fejedelmi gondjainak egyik kiváló tárgyát képezte.⁴⁾

7. §. Káptalani középtanoda Szepesben.

A szepesi káptalan eredetének ideje fölött ma már ei nem oszlatható homály borong. Az adatokat, melyek segélyével a kérdés megoldható volna, együl-egyig semmivé tette a tatár dúlás, miként ezt maga IV. Béla panaszosan említi egy 1249-ben kelt oklevelében.⁵⁾ A XIII-d. századból fenmaradt

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. VII. Vol. II. pag. 127.

²⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. VIII. Vol. I. pag. 425.

³⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pag. 539.

⁴⁾ U. o. pag. 540.

⁵⁾ Wagner: Analecta Scepus. Part. I. pagg. 294, 295.— Part. II. pag. 279.

hitelt érdemlő emlékek azt bizonyítják, hogy a szepesi káptalan s vele együtt az iskola is akkor már létezett. Lukács, szepesi prépost, általa adományozott hat kanonokkal növelé (1282.) az ottani káptalant, kik közt *István mester* és *Jakab mester* fordulnak elő¹⁾. Ez utóbbi hihetőleg az, ki később (1284.) olvasó kanonokból szepesi préposttá lön (1284.—1301.)²⁾ III. László királynak 1288-ról szóló oklevelében pedig említés tétetik *Jakab mesterről*, ki egy személynek látszik az előbbivel.³⁾ Ezek után alig vonható többé kétségbe a szepesi káptalan középtanodájának az Árpádok utolsó századában létezése; mi annyival bizonyosabb, mert egy 1323-ki okmány is több tanárának őrizte meg nevét.⁴⁾ A XIV-d. század elején pedig, a honunkban ez idétt egy évtizeden keresztül dúlt belviszályok miatt, nem alapíttathatott.

8. §. A somogyvári benczésmonostor iskolája.

A szent László királyunktól alapított vagy csak adományozott szentegyházak és monostorok közül kitűnik a szent Egyedről czimzett benczés apátság monostora Somogyvárott. A királyi alapítólevelél 1091-ben kelt.⁵⁾ Az első telep ide Franciaországból, szent Egyed flaviusvölgyi főmonostorából szállott be. A két apátság közt oly egyezmény jött létre, melynél fogva a somogyvári apátság szerzetesei, kik más nemzetbeliek nem lehetnek, mint francziák, mindig saját keblökből választják apátjokat: honnét őseinktől latin, vagy — mi vele akkor hasonérteményű volt, — olasz monostornak neveztetett. Imre király, hogy e királyi alapítványhoz magyar honfiaknak utat nyisson, 1204-ben megparancsolta, hogy a szerzetesek azon idétt elhalt apátjok helyébe egy Benedek nevű magyart válasszszanak, ezen módon akarván megmagyarosítani a honunkban ezideig még idegen szellemű apátságot. A rendtár-

¹⁾ Wagner, i. m. Part. I. pag. 302.

²⁾ Wagner, i. m. Part. III. pag. 13.

³⁾ „Discretus uir, *M. Jacobus*, Praepositus de Scyptes.“ — Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. pag. 402.

⁴⁾ Wagner: Analect. Scepus. Part. I. pagg. 312.—314.

⁵⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. I. pag. 468. — Fuxhoffer, i. m. Part. I. pag. 222.

sak ellenszegülésére Bernát, spalatrói érsek, nevezetett kormányzójukul. Az apátság III. Incze pápához fölebbezte ügyét, kitől Imre király nyájas modorban felvilágosító, az érsek pedig dorgálva fenyegető levelet kapott, s mindkettő oda lön utasítva, hogy régi szerződvényen alapuló választásában a panaszló fél tovább ne akadályoztassék. Mi lett a végeredmény, a történelem mélyen hallgat róla. E szerzetes monostor bel-élete s hatásáról egy szóval sem emlékeznek régi okmányaink. A mohácsi vészkor még állott.¹⁾ Azóta semmi nyoma. Ennyi négy századra terjedt életének történelmi vázlata.

Volt-e hatással s minő mérvben a jeles műveltségű egyházi férfiak e gyűlhelye honi ifjúságunk képzésére, s általa nemzeti csinosodásunkra, ok-adatolva be nem bizonyíthatjuk. De ha megfontoljuk, hogy e monostor századokra nyúlt életén keresztül, magát a művelt Nyugat alaposan képzett fiaiból látta el folytonosan tagokkal, nem bocsáttatván egyetlenegy is szerzetes fogadalomra, ha született franczia nem vala;²⁾ továbbá, ha az átvételnél jelen volt tekintélyes férfiak névsorát figyelemre vesszük, hol *poitoui Péter nyelvtanár*, arvei Rajnáld, Arveus, Maimbald stb. neveivel találkozunk;³⁾ ha végre meggondoljuk, hogy a nemzet nyelvében egészen járatlan egyházi telepítvény saját fiatal tagjainak oktatásáról csak gondoskodott: el kell ismernünk, hogy eredeti életcélján kívül, mi ez új hazája földjén a somogyi rengeteg irtása és vadonjainak szépítésében állott; másod célját, monostori iskola létesítését, sem téveszté szemei elől; mit hinni annál hajlandóbbak vagyunk, minél tisztábban áll előttünk a flavius-völgyi főmonostor apátjának gondoskodása, hogy az új intézet *poitoui Péterben* szükséges nyelvtanárt birjon.

¹⁾ Fuxhoffer, i. m. Part. I. pag. 228. — ²⁾ U. o. pag. 224.

³⁾ Receptores vero istius doni, vel praecepti sunt isti: Teuzo, sanctae romanae ecclesiae legatus; dompnus Odilo, S. Egidii abbas. Monachi, qui adfuerunt: Petrus Praepositus, qui postea inde primus Abbas effectus est; Rostagnus Rainonis; Petrus Arinarius; Ugo et Daniel, capellani eius; duo Diacones; Petrus et Rostagnus, Petrus Camerarius; Dalmatius Decanus. Clerici et laici, qui cum abbate fuerunt: *Petrus Pictaviensis Grammaticus*, Petrus Ugonis, Rajmundus Felicis, Bernardus Amarici, Rajnaldus Arvei; Maimbaldus et Arveus, et alii quam plures.“ — Fuxhoffer, i. m. Part. I. 228.

9. §. A tapolczai benczés monostor iskolája.

Az Árpádok idejéből vékony nyoma maradt fenn még a *tapolczai* benczés apátság monostori iskolájának, Miskolcz mellett. Eredetét sűrű homály fedi. Hogy a XIII-d. század első felében (1217.) már virágzott, Pázmány Péter fő-érsek bizonyítja.¹⁾ Mult századbéli egyik szorgalmas történetírónk úgy emlékezik róla, mint mely az Árpádkirályok utolsó századában egyik lakhelye volt csendes erényeknek s *tudományoknak*.²⁾ A tatár-járás csapásai óta sok viszontagságokon ment keresztül ezen apátság. Szapolyai János korában (1537.) a hon bel-zivatarai közepett világi kezekre került, s a monostorral együtt iskolája is elenyészett.³⁾

III. FEJEZET.

Felső iskoláink az Árpádok alatt.

10. §. A szent Mártonról címzett benczés főmonostor felső iskolája Pannonhalmán.

A természet minden adományaival gazdagon megáldott Pannonia⁴⁾ ezen szent bércezen, melynek közel kilencz százados történetkönyvében lapozunk, ragyogott fel a magyar nemzetnek a hit keresztje, melynek tövéhez rakta le viharos

¹⁾ Fuxhoffer, i. m. Parte I. pag. 281.

²⁾ „*Abbatia* florebat *Tapolcza*, iuxta Miskolczinum, Agriensis dioecesis, Ordinis Benedictini, virtutumque ac *bonarum literarum domicilium* habebatur.“ — Nicol. Schmitth : *Episcopi Agrienses*, fide diplomatum concinnati. Tom. I. Tyrnaviae. 1768. 8-o. pag. 131. — Minthogy a t. szerző oklevelekből dolgozott, hasznos szolgálatot tett volna, ha állítását okmányidézettel támogatja ; így gyanakszunk, hogy Pázmányból beszél.

³⁾ Fuxhoffer, i. h.

⁴⁾ A hún krónika így rajzolja : „Haec regio olim, panis ab ubertate, Pannonia denominata esse traditur, quae nunc ab Hungaris, ipsam incolentibus, mutato nomine Hungaria vocitatur ; regionum nobilissima, famosissimorum amnium decursu irrigua, campis pariter et montibus mixtim decora, auri et argenti, nec non ceterorum metallorum, ac salis peroptimae genitrix foecundissima, terrarum fertilissima, vino abundantissima, siluarumque et pascuorum frequentissima, pro maiori sui parte, undique, aut ingentium molibus Alpium, aut potenti fluminum decursu, clausa.“ — Turóczy : *Chron. Hungaror.* Schwandtnerál, i. m. Tom. I. Part. I. cap. XI. pag. 57.

élete szilajságát, s hódolt meg az üdvige malasztteljes befolyásának. Ha a rajongó mozlim egész kedélyében megrendülve tekint Mekkájára; hátalelve emelheti fel a jelenkor magyarja is e megszentelt bérczre szeméit, honnét először sugárzott le őseire a világ világossága. Ez vala ugyanis hazánkban legelső telepe azon hitbuzgó férfiakkal, kik a keresztyén műveltség magvait nálunk hinteni kezdték. A főmonostor alapkövei még Gyéza fejedelem korában (996.) tétettek le; de az építkezés István alatt (1001.) fejeztetett be, miként az alapító oklevél szavai igazolják: „A szent-mártoni monostornak, melyet *édés atyánk kezdett*, melyet mi isten segedelme által *végrehajtottunk*, ugyanolyan szabadságot engedünk, milyennel a szent Benedek Cassinó-hegyi monostora bir.“¹⁾

Felebb említettük, hogy az egyház, magas küldetésénél fogva, arra volt utalva, hogy tagjainak alapos kiképztetéséről gondoskodjék. E szempontból tekintve a tárgyalás alatti kérdést, föl kell tennünk, hogy a magyarhoni egyházi rend első szállodájában, Pannonhegyén, mindjárt léte első éveiben iskola nyitattott. De ezt nyomos történelmi adatok is bizonyítják. Szent István országgondjainak legfőbb tárgyát képezte a magyar keresztyénedés ügye, s minthogy bölcsesége csak úgy jósolhatott neki biztos fenmaradást, ha hitszilárd s minden oldalulag kiművelt örök virrasztanak mellette: ennél fogva a szent-mártoni főmonostorban felső iskolát nyitott, első az egész hazában, mely királyi kegye s figyelmének választott tárgya volt; nem csak tanítókat s térítőket nevelt, hanem egy író is, *Mórt*, ki később (1036.) a pécsi püspökségre emeltetett.²⁾ Móron kívül még ismert növendékei ezen isolanak *Fü-*

¹⁾ „Monasterio S. Martini in Monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per Dei subsidium ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet Monasterium Sancti Benedicti in monte Cassino.“ — Fuxhoffer, i. m. Part. I. pag. 32.

²⁾ „Ego quidem *Maurus*, deo miserante nunc episcopus, tunc autem puer scholasticus . . . Ad nostrum ergo monasterium in honorem beati pontificis *Martini* consecratum, cum iam dictus monachus Benedictus sepe uenisset.“ — Maur. Episc. Quinqueeccles. Vita SS. Zoerad. s. Andr. Confessor. et Benedict. Martyr. Eremitar. — Endlichernél, i. m. pagg. 134, 135. — V. ö. Fuxhoffer, i. m. pag. 14.

*löp, Henrik, Lénárd és Koncz.*¹⁾ Igen hihető, hogy a többi benczés monostorok is, mint a pécsváradi, szalavári, bakonybéli, zobori és tatai,²⁾ már igen korán szintén a pannonhalmihoz hasonló iskolákkal jeleskedtek; legalább szent Gellérd püspök legendájának következő helye ezt engedi sejttenünk: „A királyhoz gyűlvén a barátok az ország különböző monostoraiból, Váradról³⁾ kettő, István és Anzelm; Szalából kettő, Konrád és Albert; Bakonybélből kettő, Ulrik és Valter;⁴⁾ Zoborhegyéről kettő, Krátó és Taszló; Pannonhegyéről négy, Fülöp, Henrik, Lénárd és Koncz. E tizenkét szerzetes áldor tudományos férfi vala Az említett barátok közt pedig hét tudományos férfi s magyar nyelven ügyes szónok vala, úgymint Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Taszló és István, kik önnállóság is hirdeték a népnek az isten ígését.”⁵⁾ — Ebből egyszersmind azt tanuljuk, hogy az akkor eléadatni szokott tantárgyak nyomos kezelése mellett, életbehatólag tárgyalatott az ékesszólás-tan (rhetorica), különös gond fordítatván egyuttal a gyakorlatra is; különben nem érthetnők, miként válhatott az említett hét szerzetes férfiú, kikről a legenda névszerént dicsérőleg emlékezik, ügyes magyar hitszónokká.

¹⁾ Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. cap. XI. pag. 218.

²⁾ Ezen utolsót, szent Péter és Pál tiszteletére Theodát, sanseverini gróf Apuliából, ki Istvánt a keresztségből kiemelte, alapította, neki ajándékozván Tatát, minden jogaival együtt. — Turóczi: Chronic. Hungaror. Part. II. cap. X. Schwandtnernál, i. m. Tom. I. pag. 86.

³⁾ Hogy e helynév alatt *Pécsvárad* rejlik, Pázmány tanítja. Olv. Appendix secund. Péterfy: Sac. Concil. Hung. Part. II. pag. 174.

⁴⁾ E kettőt Endlicher nem adja. Talán a másoló figyelmetlensége miatt maradt ki. Azonban ennek ellene mond „hi *decem* presbyteri,” mi Batthyánynál így van: „hi *duodecim* presbyteri.” Katonával mi is ezt fogadtuk el.

⁵⁾ „Ad imperium regis congregati sunt de diversis regni monasteriis, de Varadino duo, Stephanus et Ashelmus; de Zaladino duo, Conradus et Albertus; de Beel duo, Ulricus et Valterus; de Zobor duo, Crato et Thazlo; de monte Pannoniae quatuor, Philippus, Henricus, Leonhardus et Concius. Hi duodecim presbyteri monachi erant viri literati. . . . Inter prefatos vero monachos erant septem viri literati, et ungarica lingua interpretes expediti, uidelicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Thazlo et Stephanus, qui eciam per se populo uerbum Dei predicabant.” — Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. cap. XI et XII. pagg. 218, 219.

— Okmányilag bebizonyítható tény, hogy szent László királyunk a pannonthalmi monostort hetvenkét darab írott könyvvel ajándékozta meg, s minthogy Cicero, Cato és Lucanus mellett, francia, héber és görög zsoltárkönyvek is említetnek, nem lehet kétleni, hogy e monostor felső iskolájában, a latin remekírók művein kívül, a bibliai nyelvek, sőt a francia is tárgyaltatott, vagy legalább a pannonthalmi szerzetesek közt is kellett lenni néhány francia eredetű rendtársnak, a milyenek birták kizárólag, Franciaországból hozzánk szállítva, a szent László királytól alapított somogyvári monostorát szent Egyed apátságának.¹⁾

E jeles tanintézet, mely annyi buzgó hittérítőt s tudományosan kiképzett férfit adott a hazának, az egész Árpád-korszak alatt virágzott. Ha befellegzett is néha a hon zivataros napjaiban ege; a béke beálltával újra hozzá látott csendes foglalkodáshoz, s nem volt időszak, melyben hazánk ezen keresztyén szellemű képezdájének szerény munkásai akár a vallás ügyét elhanyagolták, akár a tudományok szolgálatát felmondták volna.

11. §. Hittani felső iskolák Esztergomban.

Honunk legrégiebb iskolái egyikének tekinthető az *esztergomi*. Nem is képzelhetjük, hogy az első szent királynak, ki — habár nem köztanodában — itt gyakorolta magát a nyelvtanban,²⁾ valamint a főérsek s az ország áldornagyának székhelye iskola nélkül volt vona. Nem csalódunk tehát, ha e felső iskolát a pannonthalmi és székes-fehervári iskolákkal egykorúnak állítjuk, hol egyéb rendes tantárgyakon kívül a kánoni jog is taníttatott.³⁾ Hogy az Árpádok három százados országlásán keresztül létezett s virágzott, ezt főleg a XIII-d. századból korunkig eljutott teljes hitelű emlékek bizonyítják. Ugyanis, III. Incze pápának 1205-ről szóló levelében A. (Am-

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Part. I. pag. 14 et 223.

²⁾ Hic Strigoniensi oppido natiuitatis exordium habuit, et puer adhuc *sciencia grammaticae artis* ad plene imbutus est.“ Legend. S. Steph. minor. Endlicher-nél, i. m. pag. 15. — Hartvik : Vita S. Steph. u. o. pag. 163.

³⁾ Batthyány : Leges Ecclesiast. Reg. Hungar. Tom. III. pag. 32.

brus) kanonok mester-kanonoknak vagyis tanodafőnöknek nevezetik (magister scholarum).¹⁾ A szent Egyed somogyvári, s a szent Mártonról címzett pannonhalmi főmonostor apátjai közt létesült egyezménynek az esztergomi káptalan által 1210-ben készített kiadványát aláírták Jakab mester *olvasó kanonok* és Domokos *éneklő kanonok*.²⁾ Jakab, esztergomi mester-kanonok, említették III. Incze pápának 1212-ben kelt oklevelében.³⁾ Az eddig említetteken kívül még a következők fordulnak elé honi okmányainkban a XIII-d. századból, mint az esztergomi érsekség hittani fő-iskolájának részint tanárai, részint igazgatói: Rikárd, *olvasó kanonok*;⁴⁾ Albert, főesperes és *egyházi jogtudós* (1230—1240.)⁵⁾; Sükösd mester *olvasó kanonok*;⁶⁾ Demeter mester prépost és Vincze *éneklő kanonok*;⁷⁾ Pál prépost a *törvények tudora*;⁸⁾ Cziprián mester *olvasó kanonok*.⁹⁾ Tudós egyházi embereink ezen tekintélyes sora elegendő kezességül szolgál az esztergomi érsekség hittani felső iskolájának az Árpádok korában mind léteztéről, mind pedig virágzott állapotjáról.

12. §. Az ágostoniak hittani képezdéje Esztergomban.

A XIII-d. századnak hányadik évében települt meg szent Ágoston remetéinek első gyarmata hazánkban, világos adatok

¹⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. III. Vol. I. pag. 26.

²⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Part. I. pag. 226.

³⁾ „Jacobus, *scholasticus* Strigoniensis.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. pag. 130.

⁴⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. pag. 178.

⁵⁾ „*Magister* Albertus, Strigoniensis archidiaconus, qui circa fluentia iuris prelatus, alios meruit *edocere*.“ — M. Roger. Carmen Miserabil. cap. XXX. Endlichernél, i. m. pag. 277.

⁶⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 23. — „Discretis viris, Dominis charissimis, Capitulo Honorabilis Ecclesiae Albensis, *Magister Sixtus Scholasticus* et Cancellarius Ecclesiae Strigoniensis.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. pag. 275.

⁷⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. pag. 276.

⁸⁾ „*Magister* Paulus, sanctae Strigoniensis Ecclesiae Praepositus, *legum Doctor*.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. pag. 405 et 438.

⁹⁾ „Datum per manus discreti viri Magistri Cipriani, Ecclesiae nostrae *Lecloris*.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. pag. 441.

hiányában meg nem határozhatjuk. De számuk már 1262-ben annyira növekedett nálunk, hogy saját rendfőnöke alatt külön szerzetes tartományt képezne.¹⁾ Az egyháziasság és keresztyén erkölcsök emelése volt e buzgó remetéknek életcéljuk. E végett nagy gonddal voltak saját szellemvilágukra. Hiteles történelmi adatokból tudjuk, hogy az esztergomi érsekség hittani felső iskolája mellett, 1281-d. év óta egy másik igen jeles *hittudományi intézet* is létezett, a szent Annáról czimzett, s annak javára IV. László királytól az ottani örmények telkével megajándékozott ágostoni szerzetesek esztergomi monostorában.²⁾ E királyi adományt III. Endre 1292-ben újlag megerősítette.³⁾ Nagyön hihető, hogy a mohácsi gyásznapiig fennállott s folyvást virágzott is; a mikor hazánkban a monostorok általában úgy elpusztultak, hogy ma már csak türelmet nem vesztő buvárszellem fedézhet fel némi nyomokat.⁴⁾

13. §. A veszprémi egyetem.

Az Árpád-korszakban virágzott hazai tanintézeteink sorát a híres *veszprémi egyetem* zárja be. Ősrégiségére mutat székhelye, mint hajdani középpontja a magyarok bejövetele előtt már keresztyén Pannoniának. Eredete, mint *székes-egyházi iskolának*, az első magyar szent király által ugyanott alapított püspökséggel egykorú. Kétségen kívül helyezik ezt Kún Lászlónak 1276-ki adományozó oklevelében olvasható ezen világos szavak; „Tudja mindenki, miszerént *Veszprém városában azon időtől fogva, hogy Magyarországban isten jóvoltából a katholika hit virágzik, a szabad mesterségek tanulmányai*, melyek által főleg az isteni parancsok legvilágosabban megmagyaráztatnak, valamint Párizsban Franciaországban, a tanítók kitűnő tudományával s a tanulók nagy seregével *egész Magyarországon egyházai között növekedő hírrel fénylettek, s a*

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Part. II. pag. 206.

²⁾ Olv. az erről szóló oklevelet Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. pagg. 77, 78.

³⁾ Xystus Schier : Memoria Provinc. Hungaric. Augustinian. Antiq. 1778. pag. 100. — Sajnálni lehet, hogy a fáradhatlan tudós az okmányt egész terjedelmében nem közli. — V. ö. Fuxhoffer, i. m. pag. 221.

⁴⁾ Fuxhoffer, i. m. pag. 206.

törvénytudomány az ország jogai fentartására ott fő rangot foglal el.¹⁾

Az okmány idézett szövegtörredékéből kiderül, hogy a veszprémi székes-egyház saját iskolájával a hon minden egyházai közt kitűnő fényvel ragyogott a három első magyar keresztyén századon keresztül. Azt azonban, hogy már szent István kormányidejében egyetemi rangfokra emeltetett volna, véleményünk szerint, abból kimagyarázni nem lehet. Ennek maga az intézet zsenge kora határozottan ellenmond; valamint az is, hogy István minden akaratszilárdsága mellett sem képesülhetett e nagyszerű tervét végrehajtani a tanult férfiaknak akkor még annyira érzett hiányában, hogy az első állambivatalok s egyházi méltóságokra csak külföldiek alkalmaztathattak. A nagy király létesíthetett volna, igaz, országában ilyen fensőbb tanintézetet; mert tudjuk, s alább (21, 22, 25, 26. §§.) tüzetesen tárgyalni is fogjuk, mily nagyszerű alapítványokat tett ő magyarjai számára a külföld távol eső helyein: de erre benső szükség érzetétől kényszerítve nem lehetett még akkor, mid' n népe körében a keresztyén vallás ügye a nemzeti ösvallással elhatározó csatát vívott. Europa szerencsésebb országaiban sem voltak ez idétt még hasonló intézetek. A külföld legrégebb fő-tanintézetei, a salerno, bolognai s párizsi egyetemek, csak a XII-d. század folytán keletkeztek; az oxfordi és cambridge-i angol egyetemek pedig csak a XIII-dik században emeltettek az egyetemek rangjára.²⁾ A veszprémi székes-egyházi tanoda tehát csak fokonkint s nagy idő múlva fejlődhetett oda, hogy egy akkori érteményben vett tudományos egyetem (studium generale) minden kellékeivel

¹⁾ „Noticie pateat vniuersorum, quod in Veszprimensi ciuitate, a tempore, quo in Hungaria fides catholica, Dei dono, liberalium arcium studia, per que mandata maxime diuina manifestius declarantur, prout Parisiis in Francia, doctrine docencium et copiosa discentium fr(equentia tociu) s regni Hungarie Ecclesie fama florida crebrescente celebritate hactenus corruscavit, et cultus iusticie ad regni iura conseruanda inibi obtinuit principatum.“ — Stephan. Katona: Histor. Critic. Tom. VIII. in Praefat. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. pag. 347. — V. ö. Toldy Ferencz: A magyar nemz. irod. története. I. köt. Pesten, 1851. 8r. 56, 57. ll.

²⁾ Meiners: Geschichte der Entstehung und Entwicklung der hohen Schulen unsers Erdtheils. Erst. Bd. Göttingen. 1802. 8-o. 253. l.

birhasson. Mirenézve egyetemi időszakát legnagyobb valószínűséggel a XII-d. század második felétől, illetőleg III. Béla kormányidejétől (1173—1196) lehet számítani, midőn az újdön alapított premontrèi és ciszterczi szerzetek II. István, II. Gyéza és III. Béla királyaink által hazánkba telepítettén¹⁾, tagjaiban a közoktatás új tényezőket nyert. Nem csekély nyomatékot ad e tekintetnek a Byzanczban nevelt III. Béla fenekelt szelleme, s az, hogy első hitvese halála után, II. Fülöp francia király testvérét, Margitot, Henrik ifjabb angol király özvegyét, birta feleségül; mi által szoros viszonyba jutván az Árpádház a francia udvarral, képesülhetett Béla azon nemzet szellemdús fiaival érintkezni, s tőlök egy magyarországi egyetem felállításához az alapeszmét átvenni. Ez csak azért is igen hihetőnek tűnik fel, mert a párizsi tudományos egyetem, mint ilyenén szándékhoz szolgáló mintakép, ez időtt már állott, miként ez a tournay-i püspöknek 1175-ben Párizsból III. Béla királyunkhoz intézett érdekes leveléből kitűnik.²⁾ E nézetünket támogatja a köztiszteletű agastyán, t. *Bartal György* is.³⁾ Mindezeket egybefogva, a való derült színében látjuk, hogy a *veszprémi egyetem* a XII-d. század második felében már fennállott, habár erre nézve teljes hitelű okiratot, vagy ingatlan erejű más történelmi érvet, egykorú emléket felmutatnunk az idők kártékony szelleme nem enged is.

Hogy e hazai tudományos fő-tanintézet nem csak léte-

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Part. II. pag. 2 et 74. — „Ego Bela, Dei Gratia Hungariae . . . Rex. Notum fieri volo praesentibus et futuris, ad petitionem dilectissimi Nostri Patris Abbatis Cistercii, omnibus Claustris Cisterciensis Ordinis, quae constructa, vel construenda sunt in regno meo, me propria benignitate indulsisse, ut ea libertate in tota mea terra utantur, quam in Francia obtinere noscuntur. Anno ab Inc. Dni 1183.“ — Katona : Histor. Critic. Tom. IV. pag. 288.

²⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. II. pag. 189.

³⁾ „Huic (Bela III.) cum non infrequens antea, tum vero postquam Margaritam, Philippi Regis Galliarum sororem, secundis votis conjugem sibi adjunxisset, major etiam cum literatis gentis hujus usus. Non itaque illum Ordini Cisterciensium in Hungaria eandem, qua in Galliis frueretur, impertivisse libertatem certius habeo, quam Scholam Veszprimiensem, hoc esse auctore, ad similitudinem Parisinae conditam.“ — Commertarior. Tom. II. Libr. V. §. 39. pag. 94.

zett, hanem különösen a XIII-d. században virágzott is, bizonyítja mind az ott eléadott tantárgyak köre, mind válogatott tanárainak tekintélyes serege. Maga a Kún László-féle királyi okmány jelöli ki a tantárgyakat, melyek itt fejtegettetek, s ezeknek teljes körét képezték a szabad művészetek, kánoni s romai valamint a honi jog osztályai. Ez ismét III. Bélát vallja a veszprémi egyetem alapítójának, mint a kinek alakító szelleme a magyar közigazgatást, kivált a legfensőbb kormánykörben, új rendszerbe hozván, királyi reformjához szolgáló illetén tanintézetnek szükségét érezte, melynek e tekintetből fő feladata volt az államhivatalokra, különösen pedig a bírói székekre, a törvénytudományokban alaposan kiképzett tisztviselőket idomítani. Hogy e kiváló rendeltetésének csakugyan életbehatólag felelt meg, világos tanuságaúl szolgál Kún László királynak ugyanazon (1276.) évben kelt egy másik oklevele, mely csak a kánoni és római jog osztályának (*capitulum doctorum iuris utriusque*) tizenöt tanáráról emlékszik,¹⁾ kik hogy mindnyájan a kor tudományosságának színvonalán álló jeles jogtudósok s tanult férfiak lehettek, nagy gond s tetemes áldozattal szerzett könyvkincseiken kívül (l. alább, 18. §.), az is bizonyítja, hogy királyaink leginkább ezek közül választák országos ügyekben a pápához, császárokhoz s egyéb fejedelmekhez küldött követeket (l. alább, 30. §.)²⁾

Volt-e ezen tudományos egyetemünknek hittudományi osztálya is, maiglan eldöntetlen kérdés. A fölvetett ügyben tekintélyül tisztelt t. *Toldy F.* azt mondja, hogy alig valószínű, mert a pápák a hittudori koszorú osztására, az eretnektanoktól féltőkben, csak kevés egyetemet ruháztak fel.³⁾ De ha meggondoljuk, hogy Veszprém már a tárgyalt időszakban püspöki s káptalani székváros volt, tehát az említett tanszak ott merőben nem mellőztethetett; ha nem feledjük egyszersmind, hogy Kún László királyunk 1175-ki adományozó oklevelének ezen szavai: „*per que mandata maxime diuina manifestius declarantur, prout Parisiis in Francia,*“ a párizsi rend-

¹⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 47.

²⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. VII. Vol. II. pag. 48.

³⁾ Toldy F. i. m. I. köt. 57. l.

szerben eléadott hittudományok' értelmezést is könnyen elfogadják, mint a hogy e szövegrészt egy hazai tudósunk¹⁾ értelmezi is : alig marad helye legkisebb kételynek is , hogy tárgyalás alatti legelső egyetemünk hittudományi osztálylyal is el volt látva.

Ezen jeles magyar fő-tanintézet kedvező anyagi helyzetét és századokon át fokonkint gyarapult jólétét a kúnok, izmaeliták és neugárok ellen hazánkban, IV. Miklós pápa parancsára, Lodomér esztergomi fő-érsek által elrendelt kereszt-hadjárat következtében támadt belviszályok alatt az ádáz egyenetlenkedők vad erőszakoskodása annyira feldúlta s megrongálta, hogy Kún László nagylelkű ápolása s fejedelmi gyámolítása sem segíthetett többé rajta. Ekként régi fénye s európai híréből lassankint alászállott. Ezt kétségtelenné teszi annak tudata, hogy hazánkban a hatalmas Anjou-dynastia alatt felragyogott dicső korában a veszprémi egyetem már nem létezett. Emlékeink legalább ez időt mélyen hallgatnak róla. A történelmi valóval aligha ellenkezőt állítunk, midőn adatok hiányában azon hitünket fejezzük ki, hogy a közel három századon át sok viszontagságokkal küzdött fő-iskola, az utolsó Árpád király (III. Endre) halála után felzajlott viszályok s honemesztő párttusák zivatarai közt enyészett el.

ADALÉKOK.

14. §. Árpádkori leánynöveldeink.

Hogy jelen pályamunkából mi se hiányozzék , mi a műegészen figyelmetlenségből támadt hézagul tűnhetnék fel ;

¹⁾ Dr. Lányi Károly : Magyar katolikus Clerus érdemeinek történet-igazolta Emléke. Első korszak. 1000—1526. Pozsonyban , 1848. 8r. 64 l., hol figyelemre méltó ezen állítása is : „Az árpádi korszakban annyira elhírtült *veszprémi főtanoda* a székes-egyháznak *tágitása* volt csak, melyet alapítása óta többiként működött művelt püspöke , *lütichi Robert* által emele társai fölé, hogy a *külföldnek* szabályai szerint s új tanulmányokra elrendezé , állapotját javítá.“ — Minthogy Robert püspök 1210—1225., tehát II. Endre idejében ült a veszprémi székesben (Pray : Specim. Hierarch. Hungaric. Part. I pag. 294.) : következniék , hogy a veszprémi székes-egyházi tanoda II. Endre korában alakíttatott át egyetemmé. A tudomány érdekében csak sajnálni lehet, hogy a különben gondos író e figyelemre méltó állítását hiteles kutatóból merített adattal nem támogatja.

külön rovat alatt festményünk keretébe foglaltuk Árpádkori leánynöveldeink rajzát.

Jókor gondoskodtak öseink arról, hogy a gyengéd nőnem, életrendeltetéséhez alkalmazott nevelésben részesüljön. Erre a középkor vallásos szelleme, mint legcélszerűsőbb intézeteket, a nőszerzetes kolostorokat jelölte ki, hogy az azoknak csendes falai közt serdülő leánykák, távol a világ zajától s ezer csábjaitól, magokra vehessék az egykori családanyák vonzó tulajdonait, s a nőiség azon drága zománczát, jellegét, mely éltető szellemévé avatja fel a nőt családi körének. Az apáczaklastromoknak saját benső céljokon kívül, e magasztos rendeltetésök jókor magára vonta a pápák figyelmét, mint a kiknek szent tisztjök minden keresztyén szellemű mozgalmat a földön kormányozni. Korszerű rendeleteikkel oda hatottak, hogy e csendes magányokban, kellő rend és fegyelem mellett, a családok legdrágább kincsei ne csak gondos ápolás és szelíd bánásmódban részesüljenek; hanem életügyesség és szellemi pallérozottság végett a női hivatáshoz szabott mértékben oktattassanak is, és képesíttessenek elsajátítani azon ismereteket, melyeket a világ nem adta nekik. Kezdetben óvodák inkább, mint növeldek voltak e csendes menedékek. Csak később, midőn a felvilágosodás időszakonkint mind nagyobb tért foglalt volna el, emelkedtek oda, hol őket az egész középkoron keresztül látjuk. A XIII-d. században (1246) IV. Ince pápa a Klára-szűzek eredeti rendszabályait megerősítő levelében ekként rendelkezik: „Ha némely növendék-leánykák, vagy korosabbak is, de fogékonyeszűek s alázatosabbak vannak nevelésben, ha az apátasszony jónak látja, oktattassa őket a tudományokban, alkalmas és ildomos oktatónt rendelve meléjök.“¹⁾

Az Árpádok uralkodása alatt hazánkban a leánykák czélszerű képzésével foglalkodó növeldek közt első és legrégebb a *veszprémiölgyi* eleinte görög, később latinოსult apácák

¹⁾ „Si iuenculae aliquae, vel etiam grandiores, capaces ingenii et humiles fuerint, si Abbatissae visum fuerit, faciat eas litteras edoceri, magistrum eis deputans idoneam et discretam.“ — Fejér: Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. II. pag. 367.

klastroma szent Istvántól alapítva s bőkezűleg adományozva.¹⁾ Az alapító levél „ott egybegyűlt számos apáczákat“ említ. Jóllehet a szerzetes leánykák számára volt sajátlag rendelve; azért egyéb leánykák is befogadtattak oktatás végett. Régibb emlékek hiányozván, róla bővebben a Margitlegendából értesülünk. Az oktatónők közül ismeretesek Katalin, Ilona, és Olympias.²⁾ Növendékeiből szűz szent Margit, IV. Béla királyunk leánya³⁾, Erzsébet⁴⁾ és Judit⁵⁾ említettnek névszerént. Ezen apáczaklastrom két első századának történeteit megsemmítette a viszontagságos idő. A XIII-d. század első felében a szűz szent Katalinról nevezett dömés apáczáknak klastroma tűnik fel Veszprémbe, mely a dömés szerzet keletkezésével egykorúlag (1221—1222) alapítottatott. Itt volt szűz Margit hét évig nevelésben, míg tudniillik másokkal együtt a nyulszigeti klastromba át nem költözött. A veszprémi apáczakolostor Szigetvár elestéig állott (1566). Ekkor a szerzetes nővérek a dúló török hadak elől Kőrmendre menekültek. Itt éltek megvonulva, kellő javadalmaikból, Bocskai támadásaig (1605). A fenyegető veszély miatt innét is tova kellett zárandoklaniok. Később azonban a belzavarok megszűntével, a még életben levők visszatértek ugyan, s némi részben helyre is hozták feldúlt birtokaikat; de ezeknek kihaltával vagyonuk idegen kezekre jutott s így az apáczaklastrom végkép megszűnt.⁶⁾

Fenmaradt még emlékezete a dömés apáczák egy másik kolostorának, mely hasonlólag szűz szent Katalin vértanuról nevezve Peleskén (Szala-megyében, dicsőült Széchenyi István gróf birtoka) létezett. Alapította alsó-lendvai Bánffi Arnold, 1234-ben.⁷⁾

A Klára-szűzeknek is voltak már a legrégebb időkben

¹⁾ A görög szövegű eredeti oklevél olvasható Wenzel Gusztáv: *Arpádokori Uj Okmánytár*. I. köt. 347, 348. ll. — Latin fordításban Fejér: *Cod. Dipl. Tom. II.* pag. 47 et seqq. — Magyar nyelven adta Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az arany bulláig*. Pest, 1855. 8r. 248. l.

²⁾ Pray: *Vita S. Elisabeth. Vid. etc. A Margitlegend.* 272, 290, 366, 358, 362, 364, 365. ll. — ³⁾ U. o. 278. l. — ⁴⁾ U. o. 358. l. — ⁵⁾ U. o. 366, 367. ll. — ⁶⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pagg. 542, 543. — ⁷⁾ U. o. pag. 543.

nálunk Budán, Nagyszombatban és Pozsonyban leánynövelő klastromaik;¹⁾ de rólok részletes tudósításokat az Árpádok korából nem birunk.

A tárgyalt időszak nőkolostorai közül legbővebb tudomásunk van azon dömös apáczaklastromról, melyet IV. Béla király Margit leányának kedvéért emeltetett Buda felett a Nyulak, vagy — miként utóbb nevezték, — Boldogasszony szigetében, s királyi bőkezűséggel adományozott. Az építés 1252-ben befejeztetvén, ide hozatott a tiz éves Margit, kiről azután a helyiség mai neve Margitsziget, — más nővérekkel a veszprémi klastromból, hol miután tizenkilencz évet töltött volna, meghalt huszonkilencz éves korában (1271) s ugyanott el is temettetett.²⁾ A „Margitlegenda“ nevezet alatt ismeretes nagyérdkü magyar nyelvkinces körülményes értesítést nyújt azon kor magyarhoni nőkolostorainak beléletéről, a kor vallásos felfogásáról s a műveltség állapotjáról. Főlemlíti a tantárgyakat (l. alább, 16. §.) s a zárdában kezeken forgott kézirati könyveket (l. alább, 18. §.). Mellékesen pillantást vet az ország történetébe s a művészeteknek honunkban fejlődésére. Különösen szüz Margit életfolyását illetőleg elmondja annak klastromba adatását, elbeszéli foglakodásait, a kor erősen vallásos szellemében viselt öngyötrő életét, elhunytát, csodatételeit. A klastrom nagyszerűségére nézve megjegyzi, hogy Margit idejében ott hetvenen valának.³⁾ — Közel három századig állott e ko-

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. VI. Vol. II. pag. 375.

²⁾ „Mikoron e szent szüz, szent Margit asszony, immár volna tiz esztendő, az ő szüleinek és praedicator szerzetbeli fratereknek nagy tisztos társaságival, és vele megmaradó jó sororoknak társaságával, Veszprémből, szent Katalin asszonynak klastromából változtaték, hozattaték a klastromba, melyet az ő szülei a Dunának szigetében, mely sziget az időtől fogva nevezteték szüz Máriának szigetének, avagy Boldogasszony szigetének, mert annakelőtte mondatik vala Nyulaknak szigetének, a mindenható Istennek tisztességére, és Istennek anyjának, szeplőtelen szüz Máriának neve és oltalma alá, első fundamentomától fogva építének, rakának és mindvégig elvégezék, királyi nemes ajándokokkal megajándokozák, miképen illik királyi felségeknek.“ Pray, i. m. 255. l. — „Krisztus születetének ezerkétszáz hetvenegy esztendőben, február havának tizenötöd napján, meggyulada e méltóságos szüz a mennyei jegyesnek szerelmében clyugovók Urban és letevék a kar alatt.“ U. o. 302, 303. ll.

³⁾ „Valának az időben e klastromban számmal hetvenen.“ U. o. 289. l.

lostor. A mohácsi vész után 1541-ben hagyták el azt a zárda szüzei, s a török dühe még azon évben fel is dülta azt. A megremült apácák, magokkal vivén szüz Margit öröklýeit s klastromuk értékesb kincseit, először Nagyszombatba, később pedig (1614) Pozsonyba, a Klára-szüzek monostorába, menekltek, hol 1637-ben még élt egy dömés apácza.¹⁾

Csak ennyi mindaz, mit nőkolostorainkról Árpádkori hiteles emlékeink, főleg pedig a Margitlegenda segítségével, a nőnevelés érdekében, az általános tanügy akkori állapotjának ez oldalról is kiszínezendő rajzára nézve elmondhattunk.

15. §. Héber iskolák IV. Béla alatt.

Mielőtt az Árpád-korszak alatt virágzott s eddigelé történelmi kutfók biztos nyomán híven tárgyalt hazai tanintézetekink betéletének hü vonásokkal rajzolt képéről a leplet félrelebbentenők, a műkerekdedtség érdekében vessünk egy futó pillantást a honunkba költözött izraelitáknak azon állapotjára, melyben őket az Árpádok alatt leljük, s tekintsünk be egyuttal iskoláikba is.

A magyarhoni izraeliták első nyomát a XI-d. században szent László királyunk két törvénytíntjában leljük.²⁾ A keresztyén és héber telek közt szokássá vált vegyes házasságokat szünteti meg az egyikben³⁾; a másíkban pedig őket a keresztyének nagyobb ünnepein s vasárnapjain gyakorolni szokott szolgálai munkától eltíltja büntetés alatt.⁴⁾ Kálmán király ugyanazok körében a keresztyén cselédek tarthatását megszünteti.⁵⁾ A birtokolhatási jog már ez idétt számukra biztósíttatott.⁶⁾ Hét pontból álló külön törvényben⁷⁾ határoztatik meg üzleti viszonyuk a keresztyénekéhez.

¹⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pagg. 543—551.

²⁾ S. Ladisl. Decret. I. Ann. MXCII. — ³⁾ U. o. cap. X. Endlicher, i. m. pag. 328. — ⁴⁾ U. o. cap. XXVII. pag. 330. — ⁵⁾ Synod. Strigon. prior habita sub Colomann. Reg. cap. IX. Decret. Colom. Reg. ab Albric. compíl. cap. LXXIV. Endlicher, i. m. pagg. 358, 368. — ⁶⁾ U. o. cap. LXXV. pag. 369. — ⁷⁾ Colomann. Reg. Lex data Judaeis in suo regno commorantib. Endlicher, i. m. pagg. 371, 372.

Hazánkban az Árpádok három századán keresztül súlyos körülmények közé államcélzók tekintetéből nem sodortattak. Európának magasb műveltséggel kérkedő országaiban a szegény zsidók ellen támadt pusztító zivatarok honunk határain erejüket vesztvén, végkép megszűntek. A magyar őket szándékosan, átgondolt terv szerint nem üldözte; ezt ősi nagylelkűsége s lovagiasságával ellenkezőnek tartotta. Sőt volt időszak, midőn az állampénzügy bukásának örvényszélén álló hazában a sóaknák, ércbányák, vámok, harminczadok, koronajavak s királyi jövedelmek igazgatói, s így az egész országnak majdnem kizárólag uraivá váltak. A terhelő huzavona miatt a panasz egymást érte ellenök, kik a szorult királynál (II. Endre) mindenkor kész pártolásra találtak. Nagy mértékben élvezték magyar izraelitáink IV. Béla király kegyességét is azon emberséges törvényekben, melyeket egy külön kiváltságlevélbe foglalva részökre kibocsátott.¹⁾ Tárgyalásunk szempontjából azért érdemel ez figyelmet, mert egyik cikkében rendeli Béla, hogy mindaz, ki *a zsidók iskoláin* vakmerően erőszakoskodik, az ő birájoknak másfél márk birságot fizessen.²⁾ A hébereknek tehát már Árpádkirályaink idejében voltak honunkban *iskoláik*, habár azoknak számát s benső életök mivoltát ma már többé nem ismerjük is. Tanúsága ez akkori királyaink emberbaráti nemes érzelmőknek, valamint azon fejedelmi bölcs gondolkodásmódnak, miszerént őket egyesek méltatlan bántalmazásai ellen magas védelmök alá véve, hatalmuk súlyjánál fogva oda hatottak, hogy a közbütorság paizsa alatt szellemi tehetségeiket kifejthessék, s így czélszerű nevelés által a Magyarországnak új hazát lelt héber néposztályt is megnyerhessék a társadalomnak. Ezen államcélhoz pedig legbiztosabban elvezető utnak saját felekezeti iskoláik szervezését tartották Árpádkirályaink.

¹⁾ Belae IV. Regis Jura Judaeorum. MCCLI. Endlichernél, i. m. pag. 473.

²⁾ „Si aliquis iactauerit temerarie *super scholas Judaeorum*, iudici Judaeorum marcam unam et dimidiam volumus, ut persoluat.“ U. o. cap. XIV. pag. 475.

IV. FEJEZET.

Iskoláink belszervezete az Árpádszázadokban.

16. §. *Tantárgyak s azok előadási köre.*

Az Árpádok korában létezett hazai tanintézetünket munkánk eddigi részleteiben, a mennyire történelmi kutatóink engedék, híven igyekeztünk rajzolni. Ezzel a kérdés első része meg is volna oldva. Mi azonban — akként tekintvén a pálya kérdést, hogy az eddig nyújtottak csak pusztá falak, laktalan épületek, — tovább megyünk tárgyalásunk fonalán; fölszereljük, megnépesítjük a rideg lakokat, s így mélyebb bepillantást engedünk vetni a kijelölt korszak magyar tanodáinak szervezetébe s benső életébe. Ha egykorú emlékeink útmutatása szerint elbeszéljük, hogy Árpádkori magyarjaink közül *kik és miket, kiktől és minő taneszközök segítségével* tanultak azon tanintézetekben: hű képet adtunk azok beléletről.

I. A fái iskolákról már említők (1. §.), hogy azoknak tanulói az egyházközségek kisdedeiből kerültek ki. A megsaporodott egyházak, fák s klastromokkal a tanodák száma is jelentősen növekedvén, azokban a sok oktató nem csupán egyházi, illetőleg szerzetes növendékeket idomított; hanem más, hivatalokra vágyó, sőt bármely jövevényifjakat is oktatott. Oktatásban a pórfiú is részesülhete mind a káptalani, mind a monostori iskolákban, ha földesurától erre felszabadított; mert a pórosztályt a kor önző nézetei ez időtt szolgátságban tarták, míg magát meg nem váltván, szabadon nem bocsátattott. Innét a világi urak folytonosan követelték az egyháztól, hogy jobbágyaik vagyis szolgáláikból, földesúri engedély nélkül, ujoncztagjait ne szedje. Azért volt kénytelen Lőrincz érsek zsinata is 1114-ben határozni: „Valaki idegen szolgát vagy olyat, ki urának akarátán kívül a szolgálat alól el nem vonható, vagy bárkit a köznépből (*quemcunque de ciuili populo*) tudományokra oktat, vagy a papságba fölvesz, urának tudta s megegyezése nélkül, azt váltsa meg, s azon fölül ötven pensát fizessen birságul.“¹⁾ E szellembilincselő törvény-

¹⁾ Synod. Strigon. prior. cap. LXV. Endlichernél, i. m. pag. 357.

azonban már IX. Gergely korában (1233. táján) elavultnak látszik.¹⁾ A szellemképzést erősen akadályozó vagy azt érezhetőleg megzsibbasztó határozatra akadunk még a Budán 1279-ben tartott egyházi zsinatnak következő rendeleteiben: „Előlegesen megintés után zárassanak ki az egyházból mindazon barátok és szerzetesek, a kik kolostoraikat elhagyva, főnökeik engedélye nélkül iskolába járni, vagy a nyelvtanon, hittudományon s gondolkodástanon kívül mást tanulni merészelnek.”²⁾ E két megszorító rendszabályon kívül semmi egyéb nem gátolta akkor a tanulást. Míg egy részről e korlátok visszaható erővel folytak be a kezdetben már elég élénk tanvágyra; más részt sikeresen gyámolította az iskolázást az, hogy a fő egyháziak, rokonaikon kívül, szegény de tehetségekkel megáldott deákokat is tápláltak, s hogy ezek számára már az Árpádok idejében voltak alapítványok, azt az egyháziak dús javadalmai mellett, a kornak erősen vallásos szelleme s emberbaráti nemes érzülete hinnünk engedi.

Korukra s a tanodák benső minőségére nézve a tanuló vagy iskolás gyermekek (puer scholasticus), vagy deákok voltak, kik közt nem csak fölserdült ifjak, hanem sokszor koros férfiak és már hivatalkodók, mint lelkészek, sőt kanonokok is foglaltattak. Ugyanis a tudományosság terjére kedvező hatásvolt az egyház azon erélyes intézkedése, miszerént a már hivatalban levő, de kellő képzettséggel még nem bíró egyháziak újra iskolázni köteleztettek, kik azonban hivatalaik mellett jövedelmeiket — a helyetteseiknek járó jutalmon kívül — megtartották.³⁾

A tanfolyamra határozott időről nem emlékeznek kutfőink; de ha az akkor külföldön divott időmennyiséget tekintjük, valószínűnek mutatkozik, hogy a középtanodai tárgyak be-

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. III. Vol. II. pag. 338.

²⁾ Excommunicentur monicione premissa omnes monachi et religiosi, qui relictis claustris suis absque prelatorum suorum licencia ad scholas ire, uel aliud quam grammaticam, theologiam aut logicam in scholis audire presumunt. — Constitut. Synod. Budens. MCCLXXIX. Endlichernél, i. m. cap. LXVI. pag. 598.

³⁾ U. o. cap. XXXVIII. pag. 581. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. III. pag. 360.

gyakorlására őt, a hittudományokban szerzendő ügyességre ezen fölül négy, a jogi tanfolyamra pedig legalább három év volt kiszabva.¹⁾ — A mi ezen időszakbeli tanintézetekben szokásban volt fegyelmi szabályokat illeti, azok túlszigorúak nem voltak, s a nagyobb szorgalom és erkölcsi nemes önviseletre való serkentésben határozódtak, mint nevelészeti végcélban.²⁾

II. Az iskoláinkban ez idétt eléadott tantárgyakat s azoknak leczkekörét, részletes adatok hiányában egész biztossággal meghatározni nem lehet. De nincs okunk kételkedni benne, hogy az egyház és államügy e fontos részét kormányzó hatalom legalább felső tanintézeteknek nem vont szűkebb kört, mint a melyben e századi (XI. XII. XIII.) időköznek külföldi intézetei forogtak. Egyébaránt természetes, hogy iskoláink, valamint külön rendeltetésűek, úgy a tárgyakra nézve is külön kiterjedésűek voltak.

A tanítás kezdete mindenütt a betűk ismeretével tételt. Az apácák növeldeiben is ez szolgált a fokonkinti képzésnek alapul, miként a Margitlegenda tanusítja.³⁾ A fái és monostori iskolákban a szegény köznép gyermekei először is bevezetést nyertek a vallástanba (különös figyelemmel a mindennapi keresztyén imákra), olvasás, ének és elemi számtanba.⁴⁾ — Egyéb tanodáinkban az Europa tanintézeteinél ekkor már széltiben alkalmazott *szabad művészetek* (artes liberales) osztályai képezték a hét külön tanszakot, körükbe tartozott melléktárgyakkal együtt, melyek tüzetes helyükön itt jönnek következő renddel egyenkint szemle alá.

¹⁾ „Teneantur ad minus triennio in canonico iure studere.“ — U. o.

²⁾ Visit. Eccl. Strig. Battyhányánál : Leges Eccl. R. Hung. Tom. III. pagg. 218, 312 et seqq.

³⁾ „Ezen időben kezdé szent Margit tanolni a, b, c-t, Ave Mariát és kevés időnek utána igen jól kezdé tanolni és énekelni.“ — Pray, i. m. 253, 254. ll. — „Gyakorta kéri vala az ő társát, soror Erzsébetet, Olimpiadis asszonynek leányát, *kivel egy köngvben tanolnak vala.*“ U. o. 287. l. — „*Vala cantrix* soror Katerina (Katalin), Várad András leánya.“ U. o. 272. l.

⁴⁾ „Eos sub manu magistri Waltheri constituit, dans eis unam domum ad hec aptam, ut eos scienciis *grammaticæ* et *musicæ* informaret.“ — Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. pag. 219.

1. *A latin nyelvtan.* A latin nyelvnek tanulmányozása Árpádkori iskoláinkban egykorú a keresztyénség fölvetélével, s nálunk kezdetben alig terjedt a figyelem kivűle egyéb tantárgyra. Maga az első magyar szent király is tanulta azt¹⁾, s hogy kitűnő sikerrel, Imre fia számára remekül szerkesztett böles intelme bizonyítja²⁾ Vezérkönyvül nálunk is a Justinián császár korában élt híres nyelvésznek, *Priscianusnak*, nyelvtana szolgált. Önvallomása szerint, ezt tanulta ifjú korában Hartvik is.³⁾ Még apáczaklastromainkban is előadatott az a fogékonyabbaknak.⁴⁾ Mint melléktárgy e tanosztályba volt sorozva

a) *a deák vers-mértan* (ars metrica), melyhez gyakorlatul szemelvények járultak a deák keresztyén, sőt némely classici költőkből;

b) *a vallástan*, az egyházi énekek, úgymint a zsoltárok, hymnusok és az egész liturgiával együtt, melyeknek megértésére a szentírás részei is megmagyaráztattak.

2. *Az ékesszólástan* (rhetorica), melynek főczéljául hitszónokok képzése szolgált. Az oktatás *alaki* és *tárgyas* irányánál fogva e tanszakba vágott

a) az egyházatyák műveinek tanulmányozása, egyházi mintabeszédek nyomán *alakilag* helyesen megalkotandó műszónoklatok végett; *tárgyilagossá*g tekintetéből pedig

b) *a jogisme*; a székes-egyházak iskoláiban különös gonddal az *egyházi jog*. A káptalanbeliek a kánonokat (egyházi szabályokat) tartoztak ismerni;⁵⁾ a főesperesek (archidiaconi) egyházi jog tanulása és jogkönyv tartására köteleztettek.⁶⁾ Minő hévvel s kedvező sikerrel folyt e tudománynak tárgyalat

¹⁾ Legenda S. Stephan. minor. Endlichernél, i. m. pag. 155.

²⁾ S. Stephan. Reg. De Mor. Institution. ad Emeric. Duc. Liber. Endlichernél, i. m. pagg. 299—309. — ³⁾ U. o. pag. 59 et 163.

⁴⁾ „Katerina vala szent Margit asszonynek mestere, ki ötet *tanítá* először *deákv.*“ — Margit legend. Praynál, 356. l. — Acta Santor. Hungar. mens. Jul. pag. 80. — „Vita b. Cunegundis, Belae IV. filiae. „A quibus in literis *latínis* primum *instituta est.*“ U. o. pag. 333. — Sigismund. Ferrarius, i. m. pag. 318.

⁵⁾ Synod. Strigon. prior, habita sub Colomann. Reg. Endlichernél, i. m. cap. LVI. pag. 356. — ⁶⁾ U. o. cap. LXII. pag. 357.

időszakunkban tanulása, bizonyítja tekintélyes száma azon jogtudorainknak, kiknek neveit ezen korból fenmaradt okmányaink megőrizték.¹⁾ E mellett az Árpádok korában a *hazai jognak* is nagyszámu tisztelői voltak. Kétségtelenné teszi ezt mind a veszprémi egyetem, hol az kitünő gonddal ápoltatott²⁾; mind azon rendkívüli tanvágy, melyre nézve IV. Incze pápa panaszsztót emelt főpapjaink ellen, hogy ők, megfélekedzvé a vallás és egyház érdekéről, jobbára csak a világi törvénytudomány pályáján versenyzőket mozdíttattak elé egyházi méltóságokra;³⁾

c) a hitszónokoknak kiválólag szükséges erkölcsi ismék terjesztése végett a tanszakban kezeltetett még a keresztyén *hittudomány* (theologia), minő mérvben és bensőséggel, a középkornak erősen vallásos szelleme sejtenuk engedi.— Végre kiegészítő részét tette ezen tanosztálynak

d) a *történelem*. Hogy nálunk már az Árpádok századaiban is mint rendszeres tantárgy adatott ez is elé, őseinknek nagyszerű múltjok ismerete felé delejtő vágya s azon időszakbeli több korirataink (l. alább, 18. §.) tanusítják, melyek

¹⁾ A már eddig említetteken kívül, a sok közül még ezekre utalunk, Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. pag. 355. — Vol. II. pag. 306. — Tom. V. Vol. II. pag. 512. — U. o. pag. 279. — Vol. III. pag. 15. — U. o. pag. 264. — U. o. pag. 337. — U. o. pag. 372.

²⁾ „in Vesprimiensi ciuitate *cultus iusticie ad regni iura conseruanda* obtinuit principatum.“ Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. pag. 347.

³⁾ „relictis, quin immo procul et abiectis Philosophicis disciplinis, tota Clericorum multitudo *ad audiendas saeculares leges concurrit*, et ad ecclesiasticas dignitates, honores vel praeendas nullus assumitur a Praelatis, nisi qui vel saecularis scientiae professor vel advocatus existat. Volentes igitur tantae insolentiae morbo necessariam adhibere medelam, vt plenius et perfectius Theologiae studio insitatur, hac irrefragabili constitutione statuimus, vt nullus de caetero saecularium legum professor seu aduocatus ad ecclesiasticas dignitates assumatur, nisi in aliis liberalibus disciplinis sit expertus, et vita et moribus commendatus existat; cum per tales et Ecclesiae deturpetur honestas, et sanctitas exulet, fastus et cupiditas ita regnent, quod in cunctis suis lateribus grauem dolorem sentiat mater Ecclesia, admirandis viceribus sauciata.“ — Fejér: Cod. Diplom. Tom. IV. Vol. II. pagg. 254—256. — A hevesen megrohanó pápai levél élénk képét adja azon fény, csillogás és pompavágnak, mely már akkor a közerkölcsi-ség rovására veszélyes járványként dült több jeleseink sorában,

hogy iskolai célra szerkesztettek, mind (latin) nyelvök mutatja, mind különösen a tantárgyak azon berendezése, miként a XV-d. században készült (ki tudja, voltaképen hányadszor másolt) *Béldi-codexben*¹⁾ szemléljük.

3. *A vitatkozástan* (dialectica), mely a bölcsészeti elemeket s gondolkodástant foglalta magában, kiterjeszkedve egyzersmind a vitázó gyakorlatokra. Hogy e tanszakra is volt figyelem, különösen a felső iskolákban, az látszik tanusítani, hogy maga az első magyar szent király is, a benczések pannonhalmi főmonostorának iskolájában, melyet különösen kegyelt, többszöri látogatása alkalmával, ily tudományos vitázásokba szokott ereszkedni mind a tanárok, mind a tanítványokkal.²⁾

4. *A számtan* (arithmetic), közéletbeni nélkülözhetlen haszna mellett, rendesen tanítottatott még azon tekintetnél fogva is, mert alapjául szolgált a zenészerzeményeknek, az időszámításnak (chronologia), mértannak (geometria) és csillagászatnak (astronomia). Az előadásban vezérletül Boethius szolgált.

5. *A zenészet* (musica), melynek fő célja az isteni tisztelet emelése volt; e szerént a kevés elmélet mellett legtöbb gond a gyakorlatra fordított. A szerzetesek tűntek ki ez időtt e szépművészeti téren is, kik közül kerültek ki akkor jobbadán nem csak a hangszer-kezelők, hanem magok a zeneszerzők is.

¹⁾ Toldy F. *Uj Magyar Muzeum*. 1853. IX. v. szeptemberi füzet. 420. l. — Hogy a történelmet maga Béla királyunk névtelen jegyzője is szenvedélyesen tanulta, sőt őskorunkat tárgyazó becses művén kívül, Dares Phrygius és más szerzők után egy önálló munkát is írt, azt következő szavai kétségtelenné teszik: „Dum olim in scholari studio simul essemus, et in historia Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaueram, pari voluntate legeremus, petisti a me, ut sicut *historiam Troianam* bellaque *Graecorum scripseram* etc.” — Endlicher, i. m. pag. 1.

²⁾ Hartvik: Vita S. Stephan. Reg. — Pray: Dissertat. Critic. De Sacra Dextera. pag. 130. — Lőrincz esztergomi érsekről is, kinek elnöklete alatt Zoborhegyen akkor peres ügyek vizsgálata folyt, mondja egy ugyanott 1111-ben kelt oklevél: „*Philosophiae rivulis gratanter perfusus*.” — Fejér: Cod. Diplom. Tom. VII. Vol. IV. pag. 57.

6. *A mértan* (geometria); mely azonban a betűszám-
tan (algebra) nem léte s az e célra megkívántató segédeszkö-
zök hiánya vagy tökéletlensége miatt, tárgyalt időszakunk
folytán még pólyájában szendergett, s a közéletben alig tűnt
fel hatása.

7. *A csillagászat*, mely a láttannak (optica) ekkor még
fejletlen állapotjában csekély körrel bírt, s alapúl szolgált
az időjárás-*tan*nak¹⁾ és csillagjóslatnak (astrologia), mi a kö-
zépkorban nagy befolyást gyakorolt a gyermektegyűl hiszékeny
elmékre.

E hét szabadművészet alkotta a középkornak rajzolt
időszakában nálunk is az öszves tudalom körét. De hogy
minő mérvben kezeltettek az egyes tanszakok iskoláinkban,
azt ma, kellő vezérfonal hiányában, részletesen körvonalozni
nem tudjuk. Annyit azonban bizton feltehetünk, hogy akkori
tanodáink kisebb-nagyobb fejlettségi fokához mérve, a részlelt
szabadművészetekből többvagy kevesebb karoltatott fel; így pl.
a XI-d. században alapított *csanádi tanodáról* tudjuk, miszerént
„a nemesek és nagyok fiaikat Valter mesterhez adák oktatás
végett, hogy a *szabad művészetek gyümölcseiben részesüljének*.²⁾

Ezek után az *orvostudományokról* kell még e helyt emlé-
keznünk. Rendszeres tantárgyképen adattak-e azok elé Ár-
pádkirályaink alatt virágzott tanintézetekben, s bírtak-e
azokban — miként később, a XIV-d. századból az esztergomi
iskoláról hitelesen tudjuk, — külön osztálylyal, egykorú em-
lékeink mélyen hallgatnak. De ha tekintjük azoknak minden-
napi nélkülözhetlen hasznát a közéletben; minthogy továbbá
tudjuk, hogy a középkorban nálunk is majdnem kizárólag az
egyházi férfiak körére szorítkozott azoknak gyakorlása, s erre
vonatkozólag gyakran emlékeznek is régi okmányaink magas
állásu orvosokról³⁾ : alig vonhatjuk kétségbe, hogy az orvos-

¹⁾ „Si in aprili thonitrum sonuerit, jocundum et fructiferum annum,
et interempcionem malorum hominum, pellago nauigare periculosum esse
significat.“ — Béldi-codex, i. h. 419. l.

²⁾ „Nobiles et magnates filios suos tradebant predicto Walthero ad
instruendum *pro adépisendo fructu sciencie artis liberalis*.“ — Vita S. Ge-
rard. Endlichernél, i. m. pag. 220.

³⁾ Ilyenek : *Draco*, Kálmán alatt ; *Tamás*, IV. Istvánál ; *Péter*, spa-

tudományok nálunk is — fejlettségi színvonalukhoz emelkedett mérvben — a különösen hivatottak részére tárgyaltattak. Egyébaránt, mint jelentesen kifejlett s határozott rendszerbe öntött tudományról, ez időtt szó sem lehet róluk. A tárgyalt korszakban ugyanis még csecsemőidejüket élték a természet-tudományok. A füvészetet a renetegirtó s vad természetet okszerűleg szabályozó szerzetesek üzték, melynek segélyével itt-ott lassankint az orvoslást is megkisérlék; de ez kezdetben alig volt egyéb kuruzsolásnál, s amolyan Paracelsus-féle (Philippus Aureolus Bombastus, Hohenheimből) gyógyrejtelmeknél; ha pl. vagy egy pohár víz idején alkalmazva üdítőleg hatott, meg volt mentve a beteg. Gyakran jó adag babona s a könyörületes kebelnek rajongásig magasztosult cselekedete is vegyült az orvosi eljárásba. Ezek s hasonló szolgálhattak alapjaúl a magyar középkorból a Cisióba (első magyar kiadása 1592.) is átment azon emle-verseknek, melyek életszabályokat tartalmaztak, s úgy látszik, deák kap-takhoz voltak idomítva.¹⁾ Az orvostudományok csak az euro-

latréi érsek, III. Bélánál; *Sándor*, II. Endrénél a szentföldi hadjáraton; *Gellért*, IV. Béla alatt; *Mutinius*, szepesi prépost, V. István alatt; *Bonaventura* mester, a vaskvári káptalan prépostja (1254.), ki „physicus capellanus“-nak (udvari orvospaprak) címeztetik. — Turóczy: *Chronica Hungarorum*. Part. II. cap. LXII. Schwandtner-nál, i. m. Tom. I. pag. 138. — Thom. Archidiac. Spalatens. Hist. Salotin. cap. XIX. U. o. Tom. III. pag. 560. — Fejér: *Cod. Diplomat.* Tom. IV. Vol. II. pag. 256.

¹⁾ „Soror Lucia, szent Margit asszonynak halála után, némely hertelen betegségnek miá annyira megbetegüle, hogy nem szólhat vala; tehát a sororok tőnek zsályát e sorornak szájába; e soror inkább megbetegüle a zsályától. Ezután a sororok megmosák szent Margit asszonynak haját és a vizit megadák innia: tehát e beteg soror legottan szólni kezdé, és elméje megjöve és meggyógyula.“ A Margitlegenda, Praynál, i. m. 367, 368 és 378. ll. — „Soror Ágnesnek egy időben szent Iván napján, szent Margit asszony halála után, orcájja oly igen megdagada, hogy jobb szemét befedé, és nem láthat vala vele; tehát ez soror vevé sz. Margit asszonynak haját és megtörülé vele az ő orcáját, és meggyógyula.“ U. o. 369. l. — Egy magyar gyógyszer-jegyzék (mellhaj ellen) 1413. előtről olvasható: Régi Magyar Nyelvm. II. köt. 4. l. Egy másik pedig tályog ellen (contra apostema), mely korunkban állatkinzásnak is sok volna, látható a Béli — codex, i. h. 420. l. — Életszabályt tartalmazó egypár rosz vers aprílhóra: „Ven-tem soluendo, cruor est de pede minuendus: Ut viuas sane, minuas venam

pai egyetemek keletkezési korában nyertek némileg határozott tudományos alakot, érdemök szerénti méltatást pedig csak a tudományok újjászületésének szerencsés időszakában. E korszakig tehát az orvoslatról értekezni, valamint egy részről meddő és gyümölcstelen foglalkodás, úgy más részről az ember lelkére nézve örömtelen dolog.

Hasonlót kell mondanunk ezen kor kedvencztárgyáról, az *aranycsinálásról* (alchymia) is. Az emberiség gyermekevének ezen pepecselési tárgya széltüben foglalkodtatá akkor a jobb elméket. A kordivat ezen rögeszméjét valóságban felmutatni nálunk is sokan vérhüdtek az Árpádszázadokban. A szerzeteseket szigorú törvény által kellett ez időt-rabló piszmogástól elriasztani;¹⁾ míg végre e baján is a szellemvilágnak egy jobb kor derűje segített a tudományok felüdülésével.

Ennyi mindaz, a mit az Árpádkori tanintézetekben ápolt tanszakokról biztos nyomokon haladva kiderítenünk lehetett, s ez elég annak felismerésére, hogy derék őseink, a keresztyén műveltség karjára támaszkodva, az európai csinosodás elsajátítása körül szembetűnő buzgalmat tanusítottak.

17. §. Tanárok s azok díjazása.

A tanár lévén az iskolának lelke, éltető szelleme, az Árpádkori magyar tanügy tárgyalási sorából, az eszmemenet észteni lánczolatának megzavarása nélkül ki nem maradhat. Erre nézve két külön kérdés merül fel, melyeket itt kell megoldanunk. I. Kik voltak tanáraink az Árpádok három századán keresztül fennállott honi tanintézetekben? II. Miként volt rólok gondoskodva, hogy túltevéen magokat az életgondok nyomasztó terhein, teljes önfeláldozással szentelhették életüket nagyfontosságú hivatásuknak? Mindkét kérdésre helyes fele-

mediane.“ Beldi — codex, i. h. 419. l. — Hasonló fordul elé az említett magyar Csióban ugyanazon órá : „Csabdasd el hasadat, kiszebbftad véredet ekkor. Ültess szép fiatait, hörpents ürmös italt.“ A Kisz. — Társ. Évlap. V-d. köt. 433. l.

¹⁾ „Item, magister ordinis, de voluntate et consilio definitorum, praecipit districte in virtute obedientiae fratribus uniuersis, quod in alchimia non studeant, nec doceant.“ — Acta Capituli generalis Ordinis Praedicatorum. 1273. Pestini celebrati. Fejér : Cod. Diplom. Tom. VII. Vol. II. pag. 28.

Hazai és külföldi iskolázás.

letet csak a nagyváradai káptalannak 1374-ki ¹⁾, és az esztergominak 1397-ki rendszabályai nyomán ²⁾ adhatunk, melyek ámbár tárgyalt időszakunkon innen esnek, de mivel a XIII-d. századi egyetemes egyházgyűlésre s régente dívott szabályokra hivatkoznak, valószínű, hogy szerkezetük sokkal előbbi (tehát az Árpád-korszakba eső), s az idézett években csak megújítottak s erőlesebben hatályba tétettek.

I. Keletkezése óta szakadatlanul az egyházat illette a tanítás és szellemképzés elvitázhatlan joga. Nem is mutat fel a történelem oly időszakot, melyben az egyház e magasztos rendeltetésének kiváltságáról lemondott, vagy azt élvezni megszűnt, vagy magát attól megfosztatni engedte volna. Erre nézve mindig fő törekvése volt oly férfiakról gondoskodni, kikre komoly feladatának sikeres gyakorlását egész megnyugvással bízhatta. Ilyenekül pedig előkelőleg közös célra törő saját tagjait tekintette. Azért a papképzés életföltétele volt mindenha az egyháznak. A kiképzett egyházi férfiak, mint csillárok a sötétségben, fényeskedtek tudományaik világával az emberiség közüdvére. Első keresztyén nevelését a magyar is apostoli szellemöknek köszönheti. Bökezü királyaink mellett ők voltak az iskolák alapítói és tanárai. Már kezdetben minden püspöki szentegyház mellett és klostromban nyílt tanoda; amott a kanonokok, itt a szegény szerzetesek voltak az oktatók. Legott az első magyar keresztyén században (XI.) leljük ezeknek nyomait. Az *olvasó* és *éneklő kanonokok* állomása káptalanainkban egykorú a magyar egyházzal. A beneczés Valter mester pedig ugyanazon század első felében a csanádi középtanodában működött, a Gellérdlegenda szerint, mélyen beható sikerrel. Ezeknek — a tanítványok nagyobb számához képest — segédek voltak az *al-mesterek*, *al-olvasók* és *énekségédek* (succentor); ilyenül tűnik fel a Székes-Fehérvárról Csanádra édesgetett német származású *Henrik al-mester* (vicemagister). Az *olvasó kanonok* (lector) hivatalkörét így írja le a felebb említett nagyváradai szabályzat: „Az *olvasó kanonok* első helyet foglal a kar bal-oldalán; a prépost helyet-

¹⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. IX. Vol. IV. pag. 605 et seqq.

²⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. X. Vol. II. pag. 516 et seqq.

tesé mindenben; az üdvige, szent leczke, jóslatok s egyéb szent szakaszok felolvasóira ügyel; rosz kiejtést, hibás hangnyomatot javít (tehát elébb tanít is); azon fölül *tanodaigazgató*. A tanodában hasznos dolgokat kell eléadni és pedig vagy önmagának, vagy az al-olvasó által, kit az olvasó mindenre tanít s tanítására felügyel.¹⁾ Ezen *al-olvasó*, ki többfélekép nevezetett, ugymint *iskolás* vagy *mesterkanonoknak* (canonicus scholasticus) s utóbb *tanodafőnök* minőségében is szerepelt, a káptalani oklevelekben gyakran előfordúl, miként eddigi hű idézeteinkben már többször feltűnt. Ezen segéd- vagyis al-tanítók kötelesek voltak naponkint — az ünnep- s vasárnapokat, és az énekleczkékre szánt időt kivéve — a rendszeres tantárgyakból három leczkét tartani; a rendes leczkeórákon kívül, valamint ünnep- s vasárnapokon, eléadhatták a rendkívüli tantárgyakat is. — Ámbár eleinte kizárólag magok az egyháziak vitték a tanítást; nyomok mutatkoznak, hogy később segédekül világiak is vétettek fel,²⁾ kikhez még más segédek csatlakoztak a kitünőbb tanulók közül; ezeknek segédkezése azonban csak a tanodára szorítkozott a rendes tanórákon kívül; igen olyan formák lehettek ezek, minők napjainkban protestáns honfiaink tanintézeteiben a segédtanítók (praeceptor). — Az iskolák kormányzása kezdetben a megyés-püspököt illette; idővel azonban e jog közös lett a káptalannal; míg végre a püspököknek megsokasodott foglalatossága, s a káptalanoknak testületi nehézkes felügyelése miatt, igazgatónak rendeltetett minden székes-egyházi tanodában az időszerénti *olvasó kanonok*. Ez választá s mutatá be megerősítésül a tanítókat. Köréhez tartozott, a már felhozottakon kívül, a tantárgyakat megválasztani, s a tankezelési módszert meghatározni, a tanulók előmenetelére felügyelni, s e végett közvizsgálatokat tartani.

II. Nagylelkű királyaink fejedelmi bőkezűséggel gondoskodtak, hogy az egyház fenséges célja s magasztos ren-

¹⁾ Statut. Capitul. Varadinens. — Fejér: Cod. Diplom. Tom. IX, Vol. I. i. h.

²⁾ *Scholasticum* retinebit (plebanus) ad mensam suam, qui si sacerdos fuerit, ad officium Ecclesiae, praeter officium scholasticae, nullo vinculo sit adstrictus. — Fejér: Cod. Diplom. Tom. VIII. Vol. I. pag. 617.

deltetéséhez szabott mérvben láttassék el kellő javadalmakkal. Az első magyar szent királytól alapított tíz püspökség vagyónilag egy-egy fejedelmi birtokhoz hasonlított, mit századok folytán a vagyonos magyar keresztyén családok kegyelete tetemesen szaporított. — A káptalanok sem állottak e tekintetben alantabb fokon. Az olvasó és éneklő kanonokok állomásai a káptalanoknál ma is legtekintélyesebbek a nagyprépostság után, s legjövedelmesbek egyszersmind : ők tehát közoktatási fáradaimaikért káptalani illetményöket húzták. Az 1179-ki lateráni zsinat határozata szerint, a tanulóknak iskolákba édesgetése végett, *szegény iskolásoktól* mit sem volt szabad kérni ; ha adtak hálából s önként valamit a szülék, azt köszönettel fogadhatták : e végett az ingyen-oktatóknak bizonyos javadalmak rendeltettek, miáltal fogyatozásaikon segítve legyen, s a tanulóknak út nyiljék a tudományokhoz. Innét történt, hogy a nagyvárad olvasó kanonok a *mester* számára két osztalékot húzott.¹⁾ Különben a már említett lateráni zsinat intezvénye szerint minden tanárt egy kanonoki egész jutalék illetett : de, úgy látszik, hogy e rendelet nem mindenütt vétetett foganatba ; mert van rá példa, hogy a tanároknak alkuképen meghatározott bér járt pénzben és termékekben, mit a megyés-püspök, káptalan és olvasó kanonok közösen viseltek. Ezért tartoztak az egyházi növendékeket általában, a világi hallgatók közül pedig a szegényeket ingyen oktatni, és a vagyonos világiaktól is csak igen mérsékelt tandíjt szedni eleségben, pénzben és fában.²⁾ A rendkívüli leckeórák kivétel alá estek. Zsarolás szintűgy, mint ügyetlenség elmozdítást vont maga után a hivataltól. A tanítósegédek valamint a rendes tanároktól függöttek működési körükben, úgy bé-

¹⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. IX. Vol. I. pag. 555 et seqq.

²⁾ „Sustinemus autem, ut a scholaribus tam indigenis quam forensibus non mendicantibus, qui scilicet per suos parentes vel proximos sustentantur, possit magister ipse licite petere ad Festum Nativitatis Domini unum capponem et duos panes ; item ad Festum Resurrectionis Domini similiter duos panes, unum caseum et octo ova ; ad Festum vero Galli unum gallum vel gallinam, et mense quolibet a singulis singulos denarios pro salario curatoris et tempore hyemali ligna ad calefaciendum scholas, iuxta consuetudinem alias observatam.“ — Statut. Capitul. Varadinens. u. o.

röket is azoktól húzták; de azért a tanítványokon is vehettek némi kis fizetést.

18. §. *Taneshközök. — Könyvek. Könyvtárak.*

Midőn a tanügyet fő mozzanataiban úgy, miként az Árpádkirályaink korszakában nyilatkozott, történelmi hűséggel elemezzük, figyelem nélkül nem szabad hagynunk a tudomány szekrényeit, az ismeret forrásait, a *könyvek s könyvtárakat*, melyek a tanügy lételemét alkotják. De nem a mai fejlett kor álláspontjáról kell azokra visszatekintenünk. A rongypapiros feltalálása s a nyomdászat korszakot alkotó két nevezetes vívmány az emberiség szelleméletében. Míg papiros helyett hártya és szírom volt az írás anyaga; míg a nyomdák gyors-sajtóit gyarló s nehézkes kezek képviselik; mindaddig az emberi tudalomnak, az ismeretek lassú terjedése miatt, szükségkép keskeny határok közé kellett szorulnia, s így nem csodálkozhatunk, ha valamint ez időtt külföldön, úgy hazánkban is még nagyon ritkák, és ügyes leírók (másolók) érezhető hiányában, egyszersmind szerfelett drágák voltak a könyvek. Csak miután a szerzetes rendek elszaporodtak, s a hitterjesztésre alkalmazott tagokon kívül még számosan voltak, a kik a könyvírás csendes munkájának szentelhették idejüket, fejlődhetett oda a dolog, hogy a kézirati munkáknak nem volt többé a közéletben oly érezhető a hiánya; sőt számuk már annyira emelkedett, hogy némelyek a kor igényeihez képest nem épen jelentéktelen könyvtárral is bírnának. Mindezeket középkori szerzeteseink hangyaszigorgalmának tudja fel a történelem részrehajlatlansága. Az ő érdemeik ezen cselekvéskörben is kitűnők. A tárgyalt időszakon keresztül a szerzetes társodák szűk celláiban igénytelen, szerény, jámbor férfiakat látunk a régi kéziratok, a hellen-romai világnak keresztyén korra szállott szellemkincsei halmazának közepette. Foglalkodási eszközeik: scriptorium, pennae, creta, duo pumices, duo cornua, scalpellum unum, ad radendum pergamenam novaculae sive rasoria duo, punctorium unum, tabula una, postis, ad regulandum tabulas graphium. Míg künn a véres csaták fergetege dúlt, addig itt benn a szerzetes könyveket másolt,

magyarázatokkal ellátott, vagy újakat szerkesztett. E hallgató iparmozgalomnak lelke, vezére, rendezője a zárdafőnök volt. Egyik cellában könyvek irattak; másokban előbetűi aranyoztattak vagy festettek; harmadikban az átnézők s a másolatot az eredetivel egybevetők ültek; a negyedikben könyvkötéssel foglalkodtak. Más rendtársak íróhártyát készítettek tisztát, fehérét mint a hó. Mások künn a lelkészet s hitegyesítésben, kertmívelés és gyarmatosítással, még mások kézművek készítésével töltötték napjaikat.

Még akkor, midőn nálunk a keresztyénség karjain a közoktatás megindult, az e célra szükséges tankönyveknek annyira érezhető volt hiánya, hogy azokat külföldről kellett nagy bajjal megszerezni. Ezt bizonyítja Bonipert pécsi püspök, ki 1008-ban Fulbert carnoti püspökhez kénytelenítettett folyamodni Franciaországba Priscián nyelvtanának példányáért, miként ez a Boniperthez szóló levélből kitűnik.¹⁾ Ez idétt még főpapjaink is kölcsönzött könyvekkel elégiték ki tudványokat, mint ezt Anasztáz kalocsai érsek példája tanúsítja, ki Arnolf szent-emmerámi szerzetestől elkölcsönözvén szent Emmerán könyvét, azt legnagyobb buzgalommal olvasta.²⁾ Szent Gellérd püspök hozott ugyan magával Olaszországból hozánk néhány könyvet;³⁾ de hogy ezek őt ki nem elégiték, jele az, hogy egyebek mellett szent Jeromos munkáinak megszerzése végett is készült a szentföldre zarándokolni.⁴⁾ Mint-hogy szándékát nem teljesíthet, a bakonybéli remeteségben maga irogatott össze könyveket.⁵⁾ Különben hihető, hogy a keresztyénség behonosulásával hazánkban elkekezett monostorok, ha nagyobb könyvtárakkal nem dicsekedhettek is, elláttattak mégis némi könyvgyűjteményekkel, melyeket azu-

¹⁾ „Significavit filius noster, tuusque fidelis Hilduinus, tue caritatis erga nos insignia, fideliter asserens, te vnum de nostris *priscianis* velle, quem et per eundem libenter mittimus.“ — Fejér: Cod. Diplom. Tom. I. pag. 288.

²⁾ Canisius: Antiq. Lection. Tom. III. pag. 91. — V. ö. Katona: Histor. Archiepisc. Colocens. Tom. I. pag. 154.

³⁾ Vita S. Gerard. Endlichernél, i. m. cap. VIII. pag. 210. — Henrik, német származású fehérvári segédtanítónak is több könyvei voltak. U. o. pag. 221. — ⁴⁾ U. o. pag. 212. — ⁵⁾ U. o. pag. 214 et 223.

tán a fenn leírt módon gazdagítani ügyekeztek. A benczések pannonhalmi főmonostorának könyvtáráról, mely gazdag levéltárával együtt vad kezek által többször (Vata, a tatárok s törökök dúlásakor) pusztítottatott, tárgyalat időszakunkra vonatkozólag keveset mondhatunk. Hogy azonban az első szent király ajándékozása, a szerzetesek szorgalmas gyűjtése s másolása által ilyennel birt, kétséget nem szenved, ha meggondoljuk, hogy itt nyílt honunkban az első iskola nemzetünk kiképzetésére.¹⁾ Később szent László király azt hetvenkét kötetel növelte,²⁾ melyek nagyobb részt egyházi, azután szónoklat s költészeti művek. A többi közt három Cato, két Donát, Lucanus, *Invectivae Ciceronis*, franczia, héber és görög zsoldárkönyvek.³⁾ A pécsváradi benczés monostor szent István ajándekából egyházi czélokra szolgáló következő harminczhét munkát nyert: egy gyűjteményes munkát három kötetben, négy kötetet éjjeli imádságokkal, öt kötetet énekekkel, kettőt szent leczkék és evangyéliomokkal, hat misekönyvet, négy zsoldározt, öt karkönyvet, két igazítót, két keresztelőt, három magyarázt, s egy kötetben egyházibeszéd-tárt.⁴⁾ A székes-

¹⁾ Fuxhoffer : *Monasteriologia*. Tom. I. pag. 14.

²⁾ „VI. Missales. I. Bibliotheca. IIII. Nocturnales. IIII. Antiphonaria. IIII. Gradualia. II. Sequentiales cum trophis. IIII. Babbisteria. III. Collectarii. IIII. Ymnarii. II. Regulae. Unus super regulam. II. Lectionarii. I. Breuiarius. III. Omeliae. II. Libri sermonum. I. Collationes. II. Passionales. Liber Sententiarum. Actus Apostolorum. Liber de actiua et contemplatiua uita et Ysidorum. Ordo. Amalarius. Pastoralis. Dialogorum. Epistolae Pauli. Moralia Job. Scintillarium. Interrogatio Petri. *Invectivae Ciceronis*. Lucanus. II. Donati. Genesis Sedulii. III. Catones. Paschasius. Vita Sancti Martini. Vita Patrum. Psalterium Gallicanum, Ebraycum, Graecum. Sermo Sancti Augustini.“ — Wenzel : *Árpádkori Új Okmánytár*. I. köt. 41. l. — Katona (*Histor. Critic*. Tom. II. pag. 641.) azt véli, hogy szent László király a Pannonhalmán tartott országgyűlés (Olv. S. Ladislai Reg. Decret. II. Endlichernél, i. m. pag. 334.) alkalmával adta ki ezen oklevelet, melyet Ipolyi-Stummer Arnold koholmányának tart. — Wenzel, i. m. XXI. l.

³⁾ Fuxhoffer, i. m. pag. 14 et 223.

⁴⁾ „libris vero (decorauimus), quorum praecipua auctoritas viget in ecclesia, cum Bibliotheca cum tribus voluminibus, nocturnalibus 4, antiphonariis 5, lectionariis 2, cum euangeliiis, Missalibus 6, psalteriis 4, gradualibus 5, regulis 2, baptisteriis 2, glossariis 3, omeliarum volumine vno.“ — Fejér : *Cod. Dipl.* Tom. I. pagg. 301, 302.

fehérvári főtemplomnak szentelt drágaságok közt egyházi használatra szánt két rendkívüli értékű írott munka is említetik,¹⁾ mint az első szent király vallásos buzgalmanak emlékei. A szerzetesek egyéb társodái is birtak majd nagyobb, majd kisebb könyvgyűjteménnyel, mit azon szabályokból sejtünk, melyek szerzeteseknek egyházi könyveknél egyebeket tiltottak vásárolni. A helybeliek vehettek ugyan ki saját használatukra könyveket, de más rendbelieknek nem ajándékozhatták.²⁾ Szerzeteseinknél a ciszterciátáknak a XII-d. században Franciaországból honunkba átköltözésével lettek szent Bernát apát munkái ismeretesek, melyek számtalan példányban lemásolva általában papságunknak tartalmas olvasmányul szolgáltak.³⁾ A Margitlegendában is több könyvről tétetik említés, melyek a nyulszigeti dömés apáczaklastromban a XIII-d. század második felében megvoltak. Ilyenek a) Urunk kinszenvedésének története⁴⁾; b) magyar zsol-tárkönyv⁵⁾; c) szent Tamás, kantuári érsek és vértanú élete⁶⁾; d) honi történelmünk körébe s a szerzetes életbe ható könyvek⁷⁾; e) szent Erzsébet élete⁸⁾; f) szent Jakab apostol

¹⁾ „*duo Rationalia*, quorum utrumque habebat oram contextam septuagintaquatuor marcis auri purissimi.“ — Turóczy : *Chronic. Hungaror.* Part. II. cap. XXX. Schwandtnernál, i. m. Tom. I. pag. 95.

²⁾ Olv. a döméseknek 1254-ben Budán tartott rendgyűlésök határozatát (VII.) Ferrariusnál, i. m. pag. 555. — Fejér : *Cod. Dipl.* Tom. VII. Vol. I. pag. 289.

³⁾ Fessler : *Die Geschichte. der Ungern.* Zweiter Band. 389. l.

⁴⁾ „E szentséges szűz judica-vasárnaptól fogva nagyszombatig minden napon *megolvastatja vala a passiót, Krisztusnak kínját*, nagy ájtatossággal és siralommal lábon állva.“ — Pray : *Vita S. Elisab.* vid. nec non B. *Margaritae Virg.* 258 l.

⁵⁾ „És megmondja vala a zsolozsmát.“ U. o. 259. l. — „Megolvassa teljességgel a szent Dávid zsoltságát.“ U. o. 291. l.

⁶⁾ „Miképen meg vagy on írva szent Tamásnak életében.“ U. o. 262. l.

⁷⁾ „Eszében forgatja vala gyakorta, és néha egyebekkel is beszél vala, az ő nemzetének eleinek életöket és életöknek szentségét, azaz szent István királynak életét, szent Imre hercegnek is ő életét, szent László királynak életét.“ U. o. 264. l. — „Hallgatja vala nagy kívánsággal, szeretettel alkalmas időn Istennek ígését, szent atyáknak életöket, és példákat, jelesül asszonyunk Mária példait, csodatételét.“ U. o. 272. l.

⁸⁾ „És meg-meg gondolja vala szent Margit asszony szent Erzsébet asszonynak szentséges életét.“ U. o. 264. l.

élete ¹⁾, melyeket szűz Margit olvasott. Székes-egyházak sem voltak ez időtt a mindennapi isteniszolgálatra szükséges könyveken kívül, más tartalmu irott munkáknak hiányában, melyeknek jó karban tartása a püspököt illette; amazokat pedig kijavíttatni az olvasó kanonok kötelességéhez tartozott²⁾ — Az Árpádkirályok századainak könyvkészletéből itt kell még fölemlítenünk a magyar keresztyénsséggel egykorú azon szerkönyvet, melynek kiegészítő részét képezte a régi halotti beszéd és könyörgés. Továbbá az első magyar bibliának azon eredetijét, mely hihetőleg szent István századában készült, s melynek becses töredékeit a Révai, Jászay és Döbrentei — codexben maiglan birjuk.³⁾ — Az egyház körén kívül ez időtt, hogy birtokos magyar világi uraink közül is kiterjedt némelek figyelme a könyvgyűjtésre, Béla (Adalbertus), magyar főúr, példája bizonyítja, ki Rogér szicíliai királyhoz követsséggel megbizva lévén, mielőtt utnak indúlt (1150—1154. közt), eredetiben most is a szent-mártoni fő-apátság levéltárában meglévő végrendeletet tett, melynek a legvégén ez áll: „Omnes libros, quos proprios habeo, Ecclesie B. M. commendo.“⁴⁾ — Még legrégiebb koriratainknak (chronica) tekintélyes sorára kell egy futó pillantatot vetnünk, melyek az Árpádkorszak történetirodalmának körét alkotják. Említők, hogy a magyar saját történelmi múltja iránt soha sem volt érzéketlen. Előszeretettel viselkedett mindenha derék ősei s a magyar közélet nyilatkozványai iránt. Már a hét vezér idejében közkeletűek voltak a történelmi énekek. Sőt a XVI-dik században is a históriás énekek játszották a fő szerepet, s előkelőleg a hadi népnek szolgáltak élményül, keresett kedvencz-olvasmányul. De bizonyítják ezt különösen azon korkörnyvek, melyeknek egy — ki tudja, hányadik — része csak másolatokban maradt fenn, s melyek e tárgyalt időszakban még az iskolák padjain s könyves emberek kezein forogtak. Mind-

¹⁾ „Egy időben, mikoron szent Margit asszony hallgatnája szent Jakab martyrnak kínját. U. o. 273. l.

²⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. X. Vol. II. pagg. 516 et seqq.

³⁾ Régi Magyar Nyelvmélekek. Szerk. Döbrentei Gábor. Kiadja a m. t. Társ. I. II. III. köt. Budán. 4r.

⁴⁾ Wenzel : Árpádkori Uj Okmánytár. I. köt. 64. l.

azok, melyek a nyomdászat segélyével világot láttak, — Béla egyetlen névtelenét kivéve, — későbbi (XIV. XV.) századokban készült szerkesztmények; de a régi krónikák felhasználásában tanúsított lelkiismeretességet tőlük elvitázni nem lehet; mert mindnyájan öszhangzólag hivatkoznak azon régibb, tárgyalt időszakunkban keletkezett, s közhasználatban volt kézirati példányokra, melyeket a szerkesztés alatt szemmel tartottak.¹⁾ Egy pillantat az Árpádkorszakban létezett korirataink azon sorára, melyeket napjainkban illetékes műbírák alapos kritikával vizsgáltak,²⁾ meggyőz mindenkit, hogy azon kor könyvkészletének jelentős részét ezen kézirati környezetünk alkották.

Kedvezőbb állapotban látjuk honi könyvtárainkat a XIII-d. században. A szellemdús III. Béla a királyi cancellariát rendezvén, az írásbeli eljárást (*libellaticus procedendi modus*) a közigazgatásnál folyamatba hozta, mi által az írástudás nagyobb lendületet nyervén, a könyvek száma is szembetűnőleg szaporodott. Innét lehet csak érteni, miként birhattak ez időtt már falusi templomok is, a *bratkainak* példájára,³⁾ némi

¹⁾ „Cum igitur Codices quidam contineant.“ *Chronic. Budens. Edit. Podhradczky. pag. 44. Chronic. Hungaror. Poseniens. Libr. II. cap. I. §. 11. pag. 23. „Uerum quidem est, et liber continet Chronicarum.“* Kézai S. Endlicher-nél, i. m. *Libr. II. cap. I. pag. 105. — Turóczy: Chronic. Hungaror. „Placuit dudum contextas reuoluere historias.“* Schwandtner, i. m. *Tom. I. pag. 40. Ugyanott: „Hungariae Regum historias olim editas“* emleget. „*Veteres in omnibus secutus sum historias, et sententias auctorum transgressus sum in nullo.*“ U. o. *pag. 41. „Attilae regis gesta, pluribus chronicis operibus eaproppter indagatis, conscribere curauit.“* U. o. — Minő hűséggel járt el e XV-d. századbéli szerkesztő (compiler) legrégebb korirataink összeállításában, tanúsítja az, hogy a koruknál még régiebb történelmi szerkesztményekre tett hivatkozásokat is meghagyta bennök, miként ezt ezen egyetlen hely is igazolja: „*Nec priores Hungarorum historiae huic sententiae contradicunt.*“ U. o. *Part. I. cap. IX. pag. 55.*

²⁾ Toldy F. *Chronic. Hungaror. Poseniens. E. Cod. MS. chartac. Capituli Poson. Budae, 1852. Fol. III—XVIII. —* Ősök emléke, vagyis: Szerette-e a magyar nemzeti történetét? voltak-e hajdan évkönyvei? Széklőfoglalólag fejtegette a m. t. akadémia előtt Pauer János, sz.-fehérvári kánonok. Székesfehérvár. 1860. 8r.

³⁾ „*Dono Ecclesiae altari S. Crucis plenarium unum deauratum, mis-*

könyvekkel, minők a nappali és éjjeli officium s a szerkönyv.¹⁾ Ez szolgáltat kulcsot annak megfejtéséhez, miként tehetek szert már ezen században egyesek nagyértékű könyvgyűjteményekre. Ugyanis oklevelek bizonyítják, hogy László, esztergomi nagyprépost, 1277-ben becses könyvekről intézkedett végrendeletében.²⁾ A veszprémi székes-egyház könyvtára, mielőtt az a templommal együtt 1276-ban elpusztítottatott volna, háromezer márkra becsültetett,³⁾ a nagypréposté, Pál törvénytudoré, pedig ezer márkra.⁴⁾ Említettnek még tizenöt veszprémi kanonok, egyszersmind jogtudor és tanárnak, főleg egyházi s polgári jogtudományokra vonatkozó könyveik.⁵⁾ A könyvek elszaporodásának daczára a biblia még mindig magas áron kelt, úgy hogy a kalocsai érseknek költségén Párizsban tanult testvére, Ugron, spalatrói érsek, ugyanott (1244-ben) nagy áron szerezné meg annak egy példányát.⁶⁾ Peted fia pedig, Vid mester, a Gutkeled nemzetségből, 1263-ban,

sale unum, nocturnale unum, psalterium unum, graduale unum, — Fejér : Cod. Dipl. Tom. II. pag. 138.

¹⁾ Carol. Péterfy : Sacr. Concil. Hungar. Tom. I. pag. 46. — Egyéb-aránt, hogy ez idétt már minden egyházi javadalommal ellátott lelkésznek kellett birnia egy szerkönyvvvel s egyéb buzgalmi könyvekkel, az 1279-ki budai zsinat határozatából tudjuk, mely így szól : „Librum, qui dicitur manual, habeant singuli presbyteri parochiales, ubi contineatur ordo baptismi, catechismi, extreme unctionis, et huiusmodi, nec non libros alios, in quibus possint tam diurnum quam nocturnum officium celebrare.“ — Constit. Synod. Budens. 1279. Endlichernél, i. m. cap. XLII. pag. 583.

²⁾ „Bibliam meam et tres libros codicis in vno volumine Decretum cum apparatu Joannis Teutonici ; Decretales cum apparatu Menardi ; Digestum vetus infortiatum ; Digestum nouum ; Sumpma Achonis ; liber sententiarum ; scholastica Istoria, et Eremitarum. Item moralia Gregoria in vno volumine completa. Item soliloquia Augustini cum multis libris eiusdem in vno volumine. Item distinctiones Mauricii per alphabetum super distinctionibus theologicis, et psalterium glossatum. Item epistolas Pauli cum apparatu incluso. Item Sumpmam Goffridi.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. pagg. 411, 412.

³⁾ „Libri ecclesiastici ad valorem trium millium marcarum.“ — Fejér : Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 47. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ U. o.

⁶⁾ „Emerat sibi (Ugron) cum multa quantitate pecuniae totum corpus *Bibliae* cum Commentariis et glossis, sicut solet legi a Magistris in scholis.“ — Thom. Archidiac. Histor. Salenit. cap. XLVII, Schwandtnernél, i. m. Tom. III. pag. 628,

mint a csatári monostor kegyura, annak bibliáját (*librum bibliaticum*) szorult állapotjában Farkas nevű vasvári zsidónak hetven márkban elzálogosítván, midőn az nála elveszett volna, az említett monostort a Mura mellett lévő birtokával és Somogy megyében Lapocz (Lapoch) nevű helységben feküdt részjóságával kártalanította.¹⁾

Iparkodtunk az eddigiekben híven adni Árpádkori könyvészetünk tartalmát úgy, miként azt egykorú emlékeinkből összeállítanunk sikerülhetett. Sokat és meglepőt e tekintetben nem várt a t. olvasó. A jellemzőleg hitkorának nevezett középszázadok tudalma általában keskeny körben határozódott. Az elmék akkor szinte hittel forogtak a vallás és erkölcsstan igazságai s a történelem adatai körül. Ezeken túl nem igen terjedt a figyelem. Innét az egyházi műveknek ez idétt túlszáma nálunk is, s a krónikákban lerakott történelmi jegyzetek nem jelentéktelen csapata. Ez időszakbeli könyvkészletünkben nem egy példányát találjuk az öszves szentírásnak; találkozzunk többször szent Pál leveleivel, az egyházatyák közül szent Ágoston sok könyvével, sőt classicusokkal is. Em-lítettik Cicero, Cato, Lucanus. Priscián nyelvtana nálunk is rendes kézikönyvvül használtatott. Hogy csak ennyi és nem több az, a mit Árpádkirályaink korából felmutathatunk, senkit meg ne döbbsentsen. Egy tekintet az adott lajstromra meggyőz mindenkit, hogy a tárgyalt időszakból felsorolt könyveink részint alapítványi kegyes adományok, részint a fenyegető végpusztulásból kiragadott maradványok. Három század alkotása, szerzeménye annyi viszontagságoknak volt kitéve, hogy dúlásaik alatt nem csak illetén lenge tárgyak, de egész virágzó városok semmisültek meg. „Isten csodája, hogy még áll hazánk.” Azért ez csak mutatóványtöredék abból, minek akkor léteznie kellett. Hogy egyébaránt nálunk a három első keresztén századon keresztül irodalmi irány ki nem fejlődhetett, az szellemi életrealitásunkat még nem ejtheti aggasztó gyanúba, ha megfontoljuk, hogy dicső őseinknek az önfentartási erős ösztönnél fogva hatalmasan ellenszegülnie kellett kezdetben a német, majd a görög, utóbb (III. Endre idejétől fogva)

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. IV. Vol. III. pag. 179.

pedig az olasz befolyásnak; mi, mondhatnók, szakadatlanul annyira feszültségben tartotta a nemzet legnemesebb erőit, hogy irodalmi termelő munkásságra sem alkalom, sem kedv nem lehetett.

19. Áttekintés.

Munkánknak itt határozódó szakaszával a pályakérdés első része, miként honi történetforrásaink gondos tanulmányozása által azt mi felfogtuk, be van fejezve. A mennyire emlékeink engedték, történelmi hű vonásokkal rajzoltuk azon hazai tudományos intézeteinket, melyekben honfiaink az Árpád-korszak alatt tanultak. A mű alapjául kifejtettük a keresztyénységnek meghonosulását nemzetünk körében. Történelmi adatok segítségével feltüntettük azon vonalmat, melyet általában a magyar nép a keresztyén szellemű oktatás iránt tanusított; egyszersmind azon buzgalmat, melylyel iskoláinkben a tanítás megindult s mind nagyobb mérvben mutatkozott. Hanem egyuttal el kell ismernünk, mit önként be is vallunk, hogy rajzolatunkon több oly vonások hiánya észlelhető, mi a figyelmes olvasó szemeit ki nem kerülheti. Különösen a püspöki székhelyeken keletkezett iskolák, valamint a premontréiek s ciszterciek közoktatási hatása nincs teljes kerekdedségökben adva. Erre nézve azonban egykorú hiteles kutatóink számos hézagai szolgálnak mentségül. Történelmi tárgyalásban híven eladott tények sorozata kívántatván, az igazság nyomozása közben a pusztá szemlélődés magas rétegeibe nem emelkedhattunk; a valóság mezején kellett tehát maradnunk, s ott gyűjtenünk össze a múlt időknek tárgyalásunk alapeszméjéhez szolgáló azon adatkincseket, melyeket egykorú emlékeink számunkra megőriztek. Hogy többet, miként ohajtók, nem nyújthattunk, a hazai kutatók számos hiányaiból eredő lehetetlenségben leli magyarázatát.

De a hol biztos adatokra támaszkodhattunk, azokat tárgyalásunk céljára felhasználni el nem mulasztottuk. Tanusítja ezt azon csüggedetlen törekvés, melylyel az Árpád-korszak alatt létezett iskoláinkat fokozataikon keresztül történelmi szilárd alapon rajzoltuk. Tekintettel voltunk a leánynevelés

fontos ügyére is. Sőt a magyar izraelitáknak a közoktatás terén ez idétt feltűnt életjeleit sem hagyók kellő tekintet nélkül. Ezek után, hogy munkánk egy szerves egésznek jellegével birjon, behatottunk a tárgyalt időszak iskoláinak benső életébe. Fölfejtettük az akkor közkeletben volt tanrendszert; eléállítottuk annak lelkét, a hon tanári személyzetét. Befejezésül a taneszközök, főleg könyvek s akkori könyvtáraink leltárának lényeges vázlatával a műfoglatat kerekedségét kívántuk eszközölni. — És itt határozódik a kitzűzött pályakérdés első részének megfejtése.

Egyetlen tekintet az egészre meggyőzheti a t. olvasót, hogy az Árpádok három százada a köznevelés, oktatás, és ezek által a polgárisodás mezején sem tűnt le a magyarra nézve dicstelenül. Itt is kitzűnő jeleit adta életrevalóságának, midőn a szép s nemes iránt vele született hajlamánál fogva európai új életszakaszában sietett elsajátítani mindazon intézményeket, melyek nemzeti szokásai s ősi jellemével összhangzólag közelebb juttaták őt az európai polgárisult keresztyén társadalomhoz. A tanulási ösztön jelei nem csak a hon határain belül létezett iskolákban mutatkoztak, miként ezt a csanádi és veszprémi tanodák ifjúságának roppant száma kétségtelenné teszi; hanem többeket e nemes buzgalom túl-vitt az ország határain. Honfiaink ugyanis, főleg III. Béla kormányidejétől fogva, szorgalmasan fölkeresték a külföld fensőbb tanintézeteit. Hatalmas rúgóul szolgáltak erre nézve az említett királynak czélszerű újításai s a romai udvarnak azon gyakorlatba vett eljárása, hogy Magyarország egyházi méltóságaira csak külföldön képzett egyéneket nevezgetett ki. Azonban ezt részletesen fejtegetni jelen munka második részének komoly feladata, mit a következőkben történelmi alapossággal teljesíteni is törekszik.

MÁSODIK RÉSZ.

Külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt.

V. FEJEZET.

K e l e t e n .

20. §. Tájékozás.

István keresztyén szelleme s azon fejedelmi nagylelkűség, sőt előzékenység, melylyel Nyugat vándorfiaiának országába utat nyitott s őket kegyességének számtalan tényeivel elárasztotta, közbeszéd s magasztalás tárgya volt akkor Europa keresztyén országaiiban. Ezerek szívében lángolt fel a vágy, láthatni e dicső fejedelmet s vele rokonszellemű népét, kegyességének szemtanúi lenni, egyszersmind újabb jótékony intézetek alapítására buzdítani. Ehhez járult még azon hő buzgalom, mely ez időtt a jeruzsálemi zarándoklatok iránt nyilatkozott. A világ vége s utolsó ítéletről a IX-d- folytán szélitiben elterjedt bal-hiedelem, mely borzadálylyal tölté el a kedélyeket, miután a szerencsés kezdetű s csendes folyásu XI-d. században páráként szétfoslott volna, a rémület helyét hálaérzelem foglalta el a keblekben, melynek kifejezésére módot s alkalmat keresett a gyötrő aggálytól megszabadúlt keresztyénség. Közohajtás tárgya a szentföld lön, melyen vágyott a hívők ájtatoskodó serege forró hálájának szabad menetet engedni. E vonzerőt még inkább felfokozta annak tudata, hogy a XI-d. század elején *Hakem*, egyiptomi és szíriai kalifa, állítólag a zsidóktól tóvutra vezetve, valósággal pedig saját rajongó vad szellemétől elkapatva, Mekka és Jeruzsálemben minden zarándoklatot betiltott, s valamint a mozlimeket, úgy a keresztyéneket is borzasztólag üldözte; kegyeletük emlékeit, a szent építményeket, Jeruzsálemben a szent sír templomát földig lerontatta. Végső életszakában jó szelleme e kábultságból kiragadván, megengedte ugyan ez utóbbinak felépítését;

mindazonáltal az igaz hívők Keleten, inség és nyomorban sínlődve, számtalan nélkülözés közepett még sokáig kényszerültek nyomorogni. A keleti bős kényúr vérszomja enyh ül. vén, most nyílt tág mező a nyugati hatalmasoknak s ájtatos híveknek, hogy az utolsó itélet elmaradásaért a Megváltónak hálaadójakat, egyszersmind szenvedő keresztyén társaiknak szeretetök áldozatait felajánlják.

Ezen okok összehatása következtében mindazok, kiket hitbuzgalom lelkesített s a nagynevű magyar szent király erényeinek szemtanúi vágytak lenni, a keresztyén Nyugatról, főkép Olasz és Franciaországból Jeruzsálembe zárandokolni készültek, a szokott tengeri utat mellőzve, hazánkon vonultak át Keletre. István mindnyájokat, mint keresztyén hitrokonokat, kegyesen fogadta, fejedelmileg megajándékozta, s számukra az átkelést biztosította. E királyi nagylelkűség vilámszebesen járta be a keresztyén Nyugatot. Újra az előkelők, közép s alrendűek megszámlálhatlan sokasága tartott hazánkon át Jeruzsálembe.¹⁾ Ez idétt (1027) a Bajorországon átkelő Vilmos angoulême-i gróf, Odo dole-i herczeg, Popo trieri érsek s Rikárd verduni apát Saone mellől, a nemesség nagy seregével, püspökök, apátok s lovagokból álló fényes társaságban köszöntöttek be a vendégszerető Istvánhoz, miként az egykorú *Ademár szerzetes följegyzé.*²⁾ Első szent királyunk, vallásos mély érzülete daczára, e zárandoklatok hatásától ment maradt, mi vallásos felvilágosodásának nem kevesebb, mint egyházas bensősége eszélyes magatartásának csálhatlan bizonyítványa. Mi ha nem így van, őt épen úgy nem tarthatják vissza az ország gondjai a zárandoklattól, miként nem más fejedelmeket, kiknek kisebb tartományai távollétökben nem keveset szenvedtek.³⁾ Szent Istvánt a hitterjesztés és ország-

¹⁾ Rudolph. Glaber, monach. Cluniacens. Historiar. Libr. III. cap. I et VII. apud Petr. Pithoeum. Scriptor. XI. Histor. Francor. Francofurti. 1596.

²⁾ Labbe : Bibliothec. Tom. II. pag. 182.— V. ö. Chronic. Viridunens. apud Pagi, ad annum 1027.— Stilling : Vita S. Stephan. Cassoviae. 1767. Fol. pag. 242.

³⁾ Fessler, i. m. Erster Band. 395. 396. II.

rendezés fontos ügyei hasznosabban foglalkodtatták nagy birodalmának határai között.

De kétségbe vonnunk nem lehet, hogy dicső királyunk bölcsesége egész jelentőségében felfogta ezen egyházas szellemű zárandoklatok horderejét. Átértette, miszerént a szentföld magasztos emlékeinek a keresztyén keblekre nagyhatásu bűvereje, az egyház dicső bajnokainak sirjánál magas tettekre hevülés, a világ s népismeret, Kelet akkori első rangú városainak szemlélete, a művészetek iránti érzék fejlődése s azoknak körünkbe áthonosítása, az európai keresztyén népekkeli érintkezés közelebb hozza magyarjait az egyetemes keresztyén társadalomhoz, növeli az ismereteket, terjeszti az értelmese-
sedést, éleszti a vallásos buzgalmat, emeli az erkölcsök szelídülését, gyarapítja a tudományt, eszközli a nemzeti csinosodást és műveltséget. Mindezeknek pedig magyarjaira nézve annál nagyobb szükségét látta, minél tisztábban állott jó lelke előtt annak tudata, hogy nemzete csak ezen úton öltethi magára a kor szellemében vett keresztyén műveltségű nép jellegét. E tekintetekből, sugalmazva a jámbor Sebestyén főérsektől is, nem késett intézkedéseivel oda hatni, hogy népe számára ez üdvös célokhoz elvezető utakat egyengesse. E végett megbízottjait az országán átvonuló zárandokokhoz csatolta azon felhatalmazással, hogy Konstantinápolyban és Jeruzsálemben telkeket vásároljanak. Így keletkezett a görög császárság fővárosában a szent Péterről címzett szálloda (menedék v. szállóház, hospitale ad S. Petrum); Jeruzsálemben pedig szent György egyháza, kolostorral, hol a Vazul-barátok (szent Vazul szerzetesei) köteleztettek a király költségére a magyar zárandokokat elfogadni, s tisztességesen ellátni.

Első szent királyunknak e két alapítványát kell most jelen illetékes helyén közelebről megismernünk, mint a melyeknek az egyszerű szállásadáson kívül magasabb rendelkezések vala.

21. §. Konstantinápolyban.

Az európai keresztyén társadalom legfiatalabb népcsaládjának apostoli szellemű szent királya egész erővel oda ügye-

kezett hatni, hogy népének szívében az új vallást keresztyén eszközökkel meggyökereztesse, s annak üdvös következményeit számára biztosítsa. E magasztos czélra országát, a jelenkor távirdáinak sodronyai helyett, nagyszerű alapítványok s fejedelmi nagylelkűségének kitünő egyéb emlékei által Keleten és Nyugaton a keresztyén elemekkel s azoknak legszentebb emlékhelyeivel, Jeruzsálem és Romával, szakadatlan kapcsolatban kívánta tartani. Hogy magyarjainak zarándoklását az első helyre megkönnyítse, — életirójának, Hartviknak, tanútétele szerint, — Konstantinápolytól sem vonta meg jótéményeit; mert benne egy remekművű egyházat rakatott s hozzá a magyar zarándokok elfogadására szállodát is kapcsolt minden szükségességekkel ellátva.¹⁾ Mindezt annál könnyebb volt itt szent királyunknak létesítenie, minthogy terve Vazul (Basilus), akkori keleti császár (976 — 1025.), helyeslésével találkozott, ki István barátságát megnyerni igen kívánta, s a bolgárokon nyert győzelme után, mint a vallásosságban is vetélytársa, hogy az istenanyának tett fogadását teljesítse, Athenaebe zarándokolt, hol annak szentegyházát sok drága ajándékkal fölékesítette. A két uralkodó közt szorosabbra fűzött barátságot nem kis részben eszközözlé az is, hogy ez időtt a keleti egyház egységben élt a nyugatival. Azon királyt tehát, ki annyi jeleit adá ragaszkodásának a romai egyházhoz, hű barátul részére is ügyekezett Vazul megnyerni. Hogy e benső szövetség üdvös eredményei felszámíthatlanok lehettek, — ámbár egykorú emlékek azokról mélyen hallgatnak, — már csak azért sem tagadhatjuk, mert legrégiebb történetkönyveink lapjain nyomait látjuk azon viszonynak, melyben hazánk a nevelés és művészetekre nézve akkor a keleti birodalommal állott. Ugyanis alig vonhatjuk kétségbe, hogy hazánkban a legrégiebb leánynöveldek, a veszprémiölgyi apáczaklastromnak (l. felebb, 14. §.) amaz első telepe Keletről, névszerént Konstantinápolyból, szállhatott be honunkba; valamint más

¹⁾ „Ipsam quoque regiam urbem Constantinopolim beneficiorum munere non privavit; quam ecclesia mirifici operis cum omnibus necessariis suis donavit.“ — Legend. S. Stephan. Reg. maior. Endlichernél, i. m. pag. 147. — Hartvik: Vita S. Stephan. Reg. U. o. pag. 177.

tekintetből tudjuk, hogy az ó-budai káptalan szentegyházának tervrajzát Görögországból hozott építészek és szobrászok készítették és valószínűsítették is szent István korában.¹⁾ Első sugaraik ezek ama hatásnak, melyet a Kelet fajunkra ez időtől gyakorolt; valamint részünkről csatlakozó bizonyítványa azon fogékonyságnak, melylyel azt István magyarságai hasznosítani törekedtek.

Az apostolok fejedelmének tiszteletére emelt konstantinápolyi magyar egyházban véreink latin szertartások szerint gyakorlák az istentiszteletet, meghatározott számú egyháziak segítségével, kik közül ha némelyek elhaltak, vagy hazájokba visszatérni találtak, a király parancsa szerint őket mások köteleztettek helyettesíteni. „Ebben ugyan fő célja a szent királynak az istentisztelet terjesztése volt; azonban egyszerűsmind ohajtotta, hogy a görög tudományokban művelt honfiai Magyarországot azon mérvben dicsőítsék, minőben latin műveltségökkel azok, kik Romában fáradoztak. Hogy ezek közül hány jeles férfiú vált, tüzetes helyén fog tárgyalatni.”²⁾

¹⁾ Turóczy : *Chronica Hungarorum*. Part. II. cap. XXXI. Schwandtner-nál, i. m. Tom. I. pag. 96.

²⁾ „Fuit quidem ea in re praecipuus Stephani scopus, divini cultus propagatio. Sed etiam avebat suos Graecis literis eruditos Hungariam illustrare, non secus ac latinis eos, qui Romae operam dabant. Ex quibus quam multi illustres viri evaserint, peculiari loco tractandum erit.” — *Annal. Ecclesiastic. Regn. Hung. Auctore Melch. Inhofer Soc. Jesu. Tom. I. Vol. III. Posonii, 1797. 8-o. pagg. 348, 349.* — Hogy a t. szerző idézett végso-rában tett ígéretét, nemzeti műveltségünk s külföldi iskolázásunk történel-mének érezhető hátrányára, közbejött halála miatt nem teljesíthetvé, t. Kato-nából tanuljuk, ki ezt illetőleg ekkép nyilatkozik : „Utinam vir eruditissi-mus, quae hanc in rem ex monumentis nobis ignotis congesta habuit, per mortem praecipitem edere potuisset! Non dubitamus certe plures Constan-tinopoli Graecis literis eruditos in Hungaria floruisse; qualis fuisse videtur Simon ille, Quinqueecclesiensis episcopus, qui Graecis S. Stephani literas, sanctimonialibus de valle Vesprimiensi datas, iussu Colomanni regis in Lat-inum idioma traduxit A. C. 1009.” *Hist. Crit. Tom. I. pag. 430.* — Jos. Kol-ler : *Hist. Episcopatus Quinqueeccles. Tom. I. Posonii, 1782. in 4-o. pag. 176.* — Fejér : *Cod. Dipl. Tom. II. pag. 46. hol 1008. évszám áll.* — Mennyit nem adnánk ma e történelmi hiteles adatokból nagy gond s mély buvárlat után összeállított lajstromért, mely világító kalauzul szolgálna tárgyalat kér-désünk sűrű homályában!

Alig szenved többé kétséget a mondtak után, hogy a keleti császárság fővárosának magyar temploma megszentelt helyévé avatott ugyan a szentföldre azon keresztül utazó honfiaiunk vallási buzgólkodásának; de a vele kapcsolatban levő szálloda, mely fejedelmi dús alapítványon állott, több volt, mint egyszerű lakhelye a papoknak, szállóháza az ott átvonuló magyar búcsujáróknak; képezdéje volt az s tudományos műhelye a szó magasb értelmében tehetséges honfiaiunknak, kiválólág pedig azon egyházi embereinknek, kik ott a szolgálat-tétel mellett magokat tudományosan kiművelni iparkodván, időszakonként hazájokba visszatértek, honnét újabbak léptek megürült állomásaikba.¹⁾

Egykorú irott emlékünknél röviden ennyit terjeszt előnkbe első szent királyunknak konstantinápolyi alapítványáról; s ámbár korirataink ide vonatkozó részleteket nem nyújtanak, a teljes hiteli életiró följegyzése nyomán sejtethetjük, minő horderevével bírhatott szent István ezen intézete az új keresztyén magyarnak mind vallásos képzésére, mind keresztyén szellemű tudományos fejlődésére.

A mondtak után lássuk, mit tettek apostoli buzgalma Árpádkirályaaink, magyarjaiknak, említett kettős irányu művelődésére

22. §. Jeruzsálemben.

Tájékozásunkban kijelöltük azon vonzerőt, melynek hatása folytán a keresztyén Europa figyelme Kelet felé irányult. „Nem szenved kétséget, — írja Katona után Jászay, — hogy azon első hévben, melylyel az európai keresztyének Jeruzsálembé utaztak, 1035-ben a magyarok közül is többen mentek a szentföldre, kiknek kegyes szándokát István király

¹⁾ Nyolcz nehéz század elteltével, a nagyhatású Szent-István-Társulatnak 1861. márcz. 7-én tartott választmányi gyűlésében az al-elnök, ft. *Danielik János* püspök ő méltósága, saját bő tapasztalatainak nyomán s a magyar egyház keleti küldetésének szempontjából, egy *szent Lászlóról* címzett, s tisztán kath. társulatnak alakítását indítványozza a végre, hogy Keleten iskolákat, nevelő s jótékony intézeteket — a szent István-féle konstantinápolyi magyar szállodának felélesztésével — létesítsen és segítse. Már csak faji szempontból is megérdemli a magasztos eszme, hogy milliók keblében viszhangra találjon.

annyira elémózditotta, hogy már máskor, használatukra, Jeruzsálemben házat épített.¹⁾ Nem volt ugyanis elég hitbuzgó királyunk nagylelkűségének az országán átkelő számos keresztényeket fejedelmi ajándékokkal megörvendeztetni; hanem nagyszerű adakozásának Jeruzsálemben is kitünő emlékeit kívánta hagyni. Nemes szíve vándorhíveit még messze világrészre is elkísérte, kiknek számára „Krisztus emberiség szerénti társalgásának városában, Jeruzsálemben, szerzetes kolostort építtetett s azt mindennapi tápkészletet szolgáltatató birtokok s szőlőkkel gazdagította.”²⁾ A roppant zárda mellett emelkedett szent György vértanú egyháza.³⁾ E nagyszerű építkezést évkönyveink az ó-budai templom keletkezésének korára (1022.) teszik.⁴⁾ A Hartvik szerkesztményénél idősb Mölki-codex (Codex Mellicensis) szerént szent István ugyanott apácza-klastromot is alapított.⁵⁾ Ebből vagy két önálló, vagy egy, de hihetőleg a templom által két osztályra különített kolostorra kell következtetnünk. Hogy Jeruzsálemben magyar alapítványon nőkolostor is emelkedhetett, az egykorú *Glaber* tudósítása hihetővé teszi, ki fő és al-rendű nők zárándoklatáról is emlékezik;⁶⁾ valamint azon két ház, melyeket azon szent vá-

¹⁾ „Non est dubium, in illo primo feruore communique Christianorum Europaeorum Hierosolymitana peregrinatione, plures ex Hungaris in terram sanctam profectos esse, quorum pia studia sanctus rex adeo promouebat, vt iam alias Hierosolymis eorum usui domum erexerit.” — Katona: *Histor. Critic.* Tom. I. pag. 429. — V. ö. Jászay P. i. m. 292, 293. II.

²⁾ „Construxit in ipsa conuersacionis Christi secundum humanitatem ciuitate Herusalem monachorum cenobium, prediis ditauit et uineis, ad uictum cottidianum copiam ministrantibus.” — Hartvik: Vita S. Stephan. *Reg. cap. XIII.* Endlichernél, i. m. pag. 177. — V. ö. Legend. S. Stephan. *Reg. maior.* u. o. pag. 147.

³⁾ „Spectabile monachorum coenobium, addita ecclesia, magnifico sumtu illic fundauit. Ecclesia Georgio magno martyri sacra est.” — Inchofer, i. m. Tom. III. ad ann. 1010. pag. 377.

⁴⁾ Katona, i. m. pag. 304, 305, 307 et 308.

⁵⁾ „Jerosolimis eciam in monasterio quod construxerat, monialium conuersacionem destinauit, quibus simili dispositione necessaria preparauit.” — Legend. S. Stephan. *Reg. minor.* Endlichernél, i. m. cap. VI. pag. 158. — V. ö. Stilling i. m. cap. XVII. pag. 14.

⁶⁾ „Mulieres multae nobiles cum pauperibus illuc perrexere.” *Libr. IV. cap. VI.* Stillingnél, i. m. pag. 246.

rosban Petronilla magyar nő 1135-ben szállodákul vásárolt honosai számára.¹⁾ Aligha alaptalan azon véleményünk, hogy ezeknek egyike férfi, másika nőzarándokoknak szolgált menedékházul; ámbár az oklevél ily különböztetést nem tesz a kettős szerzemény között. Az említett évben kelt még egy oklevél marad fenn, mely hasonlólag magyar szállóháznak Jeruzsálemben alapításáról szól.²⁾ Sőt, hogy II. Gyéza királyunk is (1141 – 1161.) emeltetett ugyanott egy templomot szállóházzal együtt, azt IV. Orbán pápának 1262-ben a szent Istvánról nevezett esztergomi apolda főnökéhez, Miklóshoz, intézett leveléből tanuljuk, hol a király ebbeli érdemét elismerőleg így nyilatkozik: „Valóban minthogy a hálás emlékü Gyéza, a magyarok egykori királya, Jeruzsálemben, miként annak hiteles iratában foglaltatik, az Isten s ő anyja, a boldogságos szűz Mária és szent István király tiszteletére saját s országgyalai adományaiból ajtatoskodás végett templomot építtetett és szállodát is, melyben a zarándokok s más átkelők, az istenért a szeretet segélyeiben részesítenének stb.”³⁾ Ezen hiteles okiratokból tisztán kiderül, hogy a két első magyar kereszttyén század folytán ősünk vallásos érzülete s kegyes adakonyosságának egyik fő célpontja Keleten Jeruzsálem volt, hová, hogy a jelölt időszak alatt honosaink közül számosan jártak, a különböző időkben történt birtokvásárlások s építkezések eléggé bizonyítják. Igaz ugyan, hogy ezt illetőleg mondhatnók, miszerént ez újabb szerzemények csak pótolták az előbbi veszteségeket; mert biztos történet-adatok tanúsít-

¹⁾ „*Petronille, mulieri Ungarice*, vendiderunt in hospitalem domum *sue genti* . . . ut ipsa eas tamquam proprio censu cmtas sibi . . . *sueque genti* venditas eternaliter possideat.” — Wenzel G. Árpád-kori Új Okmánytár. I. köt. 52. l.

²⁾ Wenzel G. i. m. I. köt. 51. l.

³⁾ „*Sane cum recolendae memoriae Geysa, quondam rex Hungarorum, Hierosolymis, sicut in eius scripto authentico continetur, Ecclesiam in honorem Dei et memoriam B. Mariae semper Virginis, Matris suae, ac S. Stephani regis fecisset, de suis et suorum principum eleemosynis, pietatis intuitu construi, et domum etiam hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes, propter Deum subsidia reciperent charitatis etc.*” — Katona: *Histor. Critic.* Tom. I. pag. 309. — Fejér: *Cod. Dipl.* Tom. IV. Vol. III. pagg. 82, 83. — Tom. VII. Vol. I. pag. 158.

ják, hogy a konstantinápolyi magyar épületek a nagy egyházszakadás után — mi egyébaránt nem szent István kormányideje alatt történt, — végkép elenyésztek, valamint a jeruzsálemi magyar alapítványok is a mohammedánok meg-megújult tildözései következtében, minő volt pl. 1050 körül, megszűntek ¹⁾: de e csapásokat feledtető újabb áldozatok is a szentföldre zárandoklani nem szűnt magyarok nagy számára enged következtetnünk.

Ha tárgyalásunk jelen szakaszát a kereszthadak történelmével kapcsolatosan tekintjük, úgy rémlik, hogy szent István alapítványai mind Jeruzsálemben, mind Konstantinápolyban még az első keresztes hadjárat (1096—1110.) előtt, a keresztyén zárandoklatokra mostoha évtizedekben enyésztek el. De hogy ennek daczára hitbuzgó magyar őseink keblében azoknak emléke s az égő vágy, eldődek nyomdokin újra megkezdeni a megszakasztott zárandoklatokat, folyvást lelkesítőleg élt, csak azon egyetlen tény is eléggé bizonyítja, hogy a megindult első keresztes hadjárat alatt alig emelkedett diadalra a szentföldön a keresztyén befolyás, a beállott kedvező időszakot (1110—1198.) legott felhasználták őseink, elakadt zárandoklataik folyamatba vételére. E célra szolgált II. Béla királyunk idejében Petronillának szerzeménye Jeruzsálemben s ugyanott II. Gyézának építményei. Hogy a Petronilla szerzeményéről szóló kötiratot három magyar is, úgy mint Kozma remete, Bonifác annak társa és Simeon főesperes, aláírta, azt sejteti, hogy ezek a jámbor nőnek bizományosai voltak, kik bizonyos pénzösszeggel ellátva csatlakoztak valamelyik keresztes hadcsapathoz, s úgy jutottak a szent városba, hol 1135-ben az említett vásárlást eszközölték, s az ingatlan szerzeményt a megbízó nő nevére iratták.²⁾ Ezek s — ha talán még kívülők léteztek, — egyéb magyar szállodák nem éltek túl a keresztes hadjáratok bal-sorsát, s így az Árpádkorszakon innen ott valaminál általában keresztyén, úgy különösen magyar birtok nyomára nem akad a régiségbúvár;

¹⁾ Inchofer, i. m. Tom. III. pag. 359. — Katona, i. m. Tom. I. pag. 309 et 431.

²⁾ Wenzel G. Árpádkori Uj Okmánytár. I. köt. 52, 53. ll.

mert hihetetlen, hogy azon földterületen a véglegesen hatalomra emelkedett mohammedán erő csak legkisebb keresztyén emléket is megszívelt volna. Honnét sikeretlennek tartunk mi ma már minden oly nyomozást, mely tárgyalt időszakunk keleti magyar emlékeit célozza földéríteni. Nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a keresztes hadjáratokat általában illető többféle följegyzéseket foglalhatnak magokban azon földrésznépeinek eredeti okiratai, s hogy a II. Endre-féle keleti hadjáratot (1217 és 1218) egy vagy más oldalról sikerülhet is azok segélyével egykor felvilágosítani; de nem azon keleti magyar szállodák s egyéb kogyeletemlékek keletkezését s fejlődési történetét, a melyek sem diplomatai, sem hadműveleti ügyekre nem vonatkoznán, s így kiváló figyelem s gondos megőrzés tárgyait sem képezvén, mint magánérdekű jegyzetek könnyebben elveszhettek, s nyolcz század pusztító zivatarait kevesebbé kerülhették el. Legalább ennek tulajdonítjuk mi, hogy dr. Schultz jeruzsálemi porosz k. consul nem juthat történelmünk említett szakára vonatkozó semmi újabb érdekes adalékhoz; valamint azt is, hogy a szent István által Jeruzsálemben alapított magyar hospitium sorsáról a középkorban egy évtized óta, feszült várakozásunk daczára, ide szolgálható adatok hiányában kénytelen mélyen hallgatni.¹⁾

Ezekben határozódik, mit egykorú emlékek a jeruzsálemi s vele kapcsolatos konstantinápolyi magyar alapítványokról számunkra megőriztek. Hogy ezeknek a vallásos zárandoklatokon kívül egyéb fontos céljai is voltak, felebb magyaráztuk. A mennyiben ezen korszerű intézetek Keleten sikeres befolyást gyakoroltak keresztyén nevelésünk, értelmi fejlődésünk s erkölcsi nemesülésünkre, azok egész történelmi múltját lényeges vázlatban munkánk körébe kellett foglalnunk, hogy hiány nélkül egybeállítva adhassuk mindazon összeható tényezőket, melyek az Árpád-korszak alatt szellemi képzésünkben együtt működtek. Ezek után még azon szellemi mozgalmakkal kell itt röviden megismerkednünk, melyeknek jelei ez idétt hazánkra viszonyítva mutatkoztak

¹⁾ Toldy F. *Uj Magyar Muz.* 1851. VI. v. Martiusi füzet. CCXL. CCXLII. II.

23. §. Aleppóban.

Kézai Simon írja, hogy már Gyéza fejedelem s Árpád királyaink idejében az ég alatt majd minden népfajból szállottak hazánkba jövevények.¹⁾ Ezeknek számából voltak tehát valószínűleg azon magyarhoni *izraeliták*, kikről Béla királyunk névtelen jegyzőjénél ezeket olvassuk: „Taksony a magyarokkal, élte minden napjaiban jogszerűn kormányozta az országot, mit, és kegyes voltát az idegenek hallván, nagy számmal sereglettek hozzá. Így a Bulár-földről előkelő nemességű urak érkeztek az *izmaeliták* nagy sokaságával, kiknek nevek voltak Billa és Bokcsu, kiknek a vezér földeket ajándékozott örökösen, különösen Pest várát.”²⁾ Mohammedvallásu bolgárok valának ezek, kik ez új hazájoknak mintegy harmincz nagy helységében laktak, s vallásukat megtartván, miként a zsidók, kereskedéssel, haszonbérletekkel igen meggazdagodtak. Fukar, pénzszomjas nép, melynek arany s ezüst volt istenc. Úgy látszik, hogy europai életöknek már első századában többen közülük megkeresztelkedtek; de hogy ősvallásukra sokan ismét visszatértek, szent László királyunknak erre vonatkozó egyik törvénye világosan bizonyítja.³⁾ Csak

¹⁾ „Intrauerunt quoque temporibus tam ducis Geiche, quam aliorum regum fere ex omni extera natione, que sub celo est.“ — Endlicher-nél, i. m. „De nobilibus aduenis.“ Cap. XVIII. pag. 127. — „Praeterea intrauerunt Hungariam, tam tempore regis Geychae et Sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani, *Hismahelitas* seu *Saraceni*.“ Turóczy: *Chronic. Hungaror.* Part. II. cap. XXII. Schwandtner-nél, i. m. Tom. I. pag. 90.

²⁾ „Tocsun dux, cum omnibus primatibus Hungarie, potenter et pacifice per omnes dies uite sue obtinuit omnia iura regni sui, et audita pietate sua, multi hospites confluebant ad eum ex diuersis nacionibus. Nam de terra Bular uenerunt quidam nobilissimi domini, cum magna multitudine *Hismahelitarum*, quorum nomina fuerunt: Bila et Bocsu, quibus dux per diuersa loca Hungarorum condonauit terras, et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit.“ — Endlicher-nél, i. m. cap. LVII. pag. 53. — V. ő. Jászay P. i. m. 221. l.

³⁾ „De negociatoribus, quos appellant *Ismaelitas*, si post baptismum ad legem suam antiquam inuenti fuerint rediuisse, a sedibus suis separati, ad alias uillas transferantur. Illi vero, qui inculpabiles per iudicium apparuerunt, in propriis sedibus remaneant.“ — S. Ladisl. Reg. Decret. I. cap. IX. Endlicher-nél, i. m. pagg. 327, 328.

azután sikerült velünk teljesen összeolvadniok, miután buzgó hittérítőink őket a XIV-d. században a magyar keresztyén egyháznak megnyerték. Hogy ősvallásukkal azután a keleti iskolázás is megszűnt, természetesnek látszik. Négy század letűnével ki ismerné fel napjainkban a hajdani saracénok vagy izmaelitákat a mai lelkes, bajnokszellemű rokon jász-népben?!

Tárgyalásunk alapeszméjével kapcsolathoz azért igye-
nyelnek ők e helyen figyelmet, mert még a XIII-d. század
folytán is nagy számmal küldözgették ki ifjaikat Aleppóba,
hogy ott egyházi jogukat Abu Hanifa szertartásai szerint ta-
nulják, kiket tanpályájok bevégezte után, papi állomásokra
alkalmaztak. Ezen állítás a XIII-d. század első felében élt
Jakut tudósításán alapul, mely így szól: „Én pedig *Haleb*
(Aleppó) városában nagy számmal találtam olynemű embere-
ket, kik *Baschgurdok*nak neveztetének és Abu Hanifa
szertartása szerint tanulták a jogtudományt Közölük
egyik, a kit hallgattam nekem így válaszolt: A mi föl-
dünk azon nemzet országában fekszik, mely *magyarnak* ne-
veztetik.“ És alább: „E vidékekre jövünk az egyházi
jogtudomány tanulása végett, hazánkba visszatérvénk polgár-
feleinktől egész tisztelettel fogadtatunk, s vallási dolgok
gondját bizzák reánk.“¹⁾

Jász polgártársaink derék eldődei ősvallásuk alapján
sem mulasztották el tehetséges ifjaikat Keleten, névszerént
Aleppóban, iskoláztatni, minek hogy a faji nemesbülésre
ohajtott sikere lehetett, kitűnik azon szívesen hozott áldozá-
tokból, melyekbe ezen iskoláztatás nekik kerülhetett, mi las-
sankint oda fejlesztette szellemvilágukat, hogy a magyar
keresztyén társadalomba beolvadniok sem kerülhetett nagy

¹⁾ „Ego vero in urbe *Haleb* offendi magno numero genus hominum,
qui *Baschgurdi* audiebant et scientiae iuris iuxta ritum Abu Hanifae
operam dabant Eorum aliquis, quem audieram . . . mihi respondit:
Terra nostra jacet in regno nationis, cui nomen *Hungerorum* est.“ És
alább: „Has petimus regiones, in scientia iuris sacri studium posituri, redu-
ces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum
curae praeficimur.“ — Fraehn: Excerpta e Scriptoribus arabicis. Petropoli.
1822.

megegyezésükbe. És ennek azon kedvező eredménye lön, hogy a magyar erő egy új, erőteljes rokonnal gyarapodott, mi amannak szellemi tökéjét is érezhetőleg nevelte.

Midőn tárgyalásunknak a külföldi iskolázásra vonatkozó jelen szakaszát, a mennyire a történelmi kútfők ide irányuló adattöredékei engedék, átvizsgáltuk; tekintsük, mi történt őkünk részéről, rajzolt időszakunk alatt, a külföldi fensőbb tanintézetek látogatása körül

VI. FEJEZET.

N y u g a t o n.

24. §. Általános ismeretek.

Míg első nagy királyunk magas államczélok s lelkes népe fontos érdekeinek tekintetéből a keleti birodalom műveltsége s a keresztyénség megszentelt emlékei felé fordította gondjait; mélyen számító lelke nem téveszté egyszersmind szem elől azon nyereseményeket, melyek a hatalmas Nyugat befolyása által háramolhattak népe lelkületére. Ott állott magas szelleme előtt a keresztyénség világvárosa Roma, mely neki vallást adott és koronát, nagyszerű következményeivel. Azért míg Keleten üdvös alapokon épített, Nyugaton is sietett elélhaladni dicső alkotásaival. *Ravenna* és *Romában* a kor keresztyén műveltsége tekintetéből tett kegyes alapítványai ebbeli buzgó törekvésének magasztos emlékei. Valamint Keleten a görög, úgy Nyugaton a latin tudományok s műveltség elsajátítása végett látjuk István századában a magyar nemzet iskolázását a keresztyén egély karján megindulni. Miként Konstantinápoly s Jeruzsálemben, úgy Ravenna s Romában is névleg szállodák, vendégházak voltak szent István építményei; amott a szent sírhoz, itt az apostolok fejedelmének örökléihez ájtatos zarándoklatokban vonuló magyarjai számára; de a figyelmes olvasó nem téveszti szem elől első szent királyunknak azon magasb célját, mely abban határozódott, hogy ezen úton népét a keresztyén elemekkel szorosabb kapcsolatba hozva, egyszersmind a szellemképzés s keresztyén társadalmi csinosodás áldásaiban részesítse Midőn tehát

menedékházakul szolgáltak azok a kifáradt vándoroknak, magasb értelményben egyuttal nevelő intézetekül is, hogy a görög s latin műveltség eszméivel azokban gazdagodva, s a vallás szent emlékeinek hatása által kedélynemesedve térjenek vissza hazájokba, hol a nemzet erkölcsi értékét sokszorozzák. Hogy a böcs fejedelem tetemes áldozatainak ez szolgált fő rúgóul, már csak azon egyetlen tekintet is eléggé indokolja, hogy azon szállóházakkal szerzetes kolostorok is voltak kapcsolatban, melyeknek lakói a középkor szelleme által nem csak az istentisztelet gyakorlására, hanem népnevelésre s általában a közoktatásra is voltak utalva. Ezen állításunk nagy nyomatókat nyer azáltal, hogy Roma, Ravenna és Konstantinápolyban még a XI-d. században is virágoztak a hajdani nyelvtani iskolák.¹⁾ A két első magyar keresztyén századon keresztül majdnem kizárólag ezen említett városokban fordultak meg gyakrabban honosaink. Miután azonban Nyugat több helyein főiskolák keletkeztek volna, tudománysovár ifjúságunk nem késelt ezeket is meglátogatni: ezért itt van helyén szerkezetük alapvonalaival közelebből megismerkednünk.

A *főiskolák* (studia generalia) vagyis tudományos egyetemek (scientiarum universitates) eszméje az öszves tudományok kitejtésében leli kifejezését. Az *egyetemek* első elemeit a püspöki (székes-egyházi) és klastromi iskolákban leljük. Az egyház oly nagy szolgálatot tett az emberiség szellemjavára a közoktatás mezején, hogy azért iránta minden kor hálára kötelezettnek vallja magát. Európában a *tudományos egyetemek* első megjelenése a XII-d. századra esik.²⁾ Bologna és Párizs joggal kérkednek azzal, hogy ők már a XII-d. században bírtak szabadalmazott főiskolákkal.³⁾ Egykorú honi emlékeinkben majd minden jel oda mutat, hogy nálunk is ekkor keletkezett Veszprémben az első tudományos egyetem (l. felebb, 13. §.) Pádúa a XIII-d. század első felében nyert illetén tanintézetet.⁴⁾ Ezen század végeig alakultak még a nápolyi,

¹⁾ Frid. Carol. Savigny : Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter. Heidelberg. 1822. 8-o.

²⁾ Meiners : Geschicht. der Entstehung und Entwicklung der hohen Schulen unsers Erdtheils. I. Bd. 9 és 253. l. — ³⁾ U. o.

⁴⁾ Meiners, i. m. Erst. Bd. 253. l.

toulouse-i, salamancai, montpellieri, lissaboni, perugia s mace-ratai, valamint az oxford s cambridge-i;¹⁾ de a melyeket ifju-ságunk az Árpád-korszak alatt még nem látogatott, s így tár-gyalásunk körén kívül maradnak.

Ha a középkor évjegyzeteit lapozzuk, sajátságos ered-ményre jutunk. Ugyanis, míg egy részt a durva erőszak s fék-telen ököljog megboszúlatlanúl rombolt az emberiség elvitáz-hatlan igazain: más részt a rajongásig fejlődött hitbuzgóság mellett oly tanulási vágyat látunk azon kor népeinek szellem-világában kitörni, mely késznek mutatkozott százezerekből álló könyvtárakat ezen ingerének céljaira felhasználni. Mint-hogy pedig azon időszak alatt a fensőbb tudományokat tár-gyazó becses kéziratok együtt egyedül az egyetemek termei-ben voltak föllelhetők s megszerezhetők: azért a ki magasb körben kívánt föllépni, egyetembe kellett mennie a külföldre. Kezdetben illetén főiskolák csekély száma okozá, hogy egy-egy helyen roppant számmal gyűltek össze a tanulók nem csak minden részeiből ugyanazon honnak, hanem Europa kü-lön országaiból is. E számot tetemesen fokozá több egyetemi jeles tanárnak messze földre elterjedt híre, mi a szunyadó vagy lankadt tanulási ösztönt varázserővel villanyozta fel, s csak hamar oda emelte, hogy tárgyalt időszakunkban a pári-zi egyetemben ötvenezer tanulónál több számíttaték.²⁾ A nagynevű *Irnérhez* is Europa minden részéből tódulva siettek az ifjak *Bolognába*. Így volt ez később, az angol főiskolák mellett *Pádua* egyetemével is. — Az egyetemek ifjúságának ekként majdnem hihetetlen számra növekedett sokasága már csak kellő rend tekintetéből is, szükségessé tette a nemzeti testületekké alakulást, melyek önhazájokhoz képest a külön-böző társodákat (collegium) idézték elé, hol ugyanazon nem-zetfiai együtt laktak s élelmeztettek külön felügyelet alatt.³⁾ Ezen

¹⁾ U. o.

²⁾ „In diebus illis studium literarum florebat Parisiis, nec legimus, tantum aliquando fuisse Scholarium frequentiam in qualibet parte mundi, quanta locum praedictum studendi causa incolebat.“ — Du Boullay: *Histor. Univers. Paris. Tom. II. Parisiis. 1666. Fol. pag. 554.*

³⁾ Meiners, i. m. Erst. Bd. 105 s kövv. ll. — Du Boullay, i. m. Tom. III. pagg. 81, 141 et seqq.

testületek, saját nevezetükön akadémiai nemzetek, pápák s fejedelmektől nem ritkán igen jeles kiváltságokkal ékesítették fel, sőt városi községekkel, egyházi főnökökkel stb. kötött egyezkedések útján is különféle jogokhoz jutottak. *A párizsi egyetemenél*, mely főleg azért érdemel különös figyelmet, mivel a XVI-d. századig majd minden más egyetemek alapításában mintául szolgált, négy ilyen nemzet volt: a *franczia, pikárd, normánn és germán*.¹⁾ Ezen egyetemenél ez idétt a *magyar* az akadémiai német nemzet kiegészítő részét alkotta; míg az olasz egyetemekenél *önálló nemzeti testületet* képezett, miként alább látni fogjuk.

A külföld legrégiebb egyetemeinél, keletkezésök első időszakában nem minden azon korban ismert tudományok, hanem csak egyesek adtak elé kitünő tanférfiaktól;²⁾ Bologna és Páduában a *jogtudomány*, Párizsban pedig a *bölcsészet és hittudományok*. A tanulni vágyó ifjak nagy száma, kik az első jeles tanférfiak hírére a nevezett városokat fölkeresték, csak hamar egyéb tudományok tanárait arra buzdítá, hogy Párizs, Bologna és Páduába költözzenek, hol remélhették, hogy ismereteik kedvelőkre s jutalomra találhatnak. Innét történt, hogy a XIII-d. század elején bizonyosan, sőt egész valószínűséggel már a XII-d. század utolsó felében Párizs és Bolognában minden azon korban már ismert tudományok tanítottak.³⁾ Még azután is, midőn már a legrégiebb egyetemeken minden tudományok előadatni kezdettek, túlnyomólag tárgyalattak századokon keresztül majd mindegyikben egyes szakok; így

¹⁾ „Nomine nationis intelligimus corpus seu sodalitium aliquod Magistrorum, omnes artes indiscriminatim profitentium, in eadem matricula conscriptorum, et sub iisdem legibus, institutis, Praefectisque viventium.” — Du Boullay, i. m. Tom. I. pag. 250. — V. ö. u. o. Tom. II. pagg. 662, 667. — Tom. III. pagg. 31, 456, 457.

²⁾ Ezek *Doctores és Magistri* czímmel éltek: *Doctores Philosophiae Juris, Theologiae*; sőt fordulnak elé *Doctores artium, Grammaticae, Logicae, Artis Notarialis*. — Fattorini: De claris Archi-gymnas. Bononiens. Professorib. a saec. XI. usque ad saec. XIV. Tom. I. Part. I et II. Bononiae. 1769. Fol.

³⁾ E tekintetben a párizsi egyetemre vonatkozólag, 1210, 1215, 1231. évekről oklevelek olvashatók Du Boullay i. m. Tom. III. pagg. 60, 81, 82, 141, 142; — a bolognai egyetemet illetőleg pedig Fattorini, i. m. Tom. I. pagg. 434 et seqq. — Tom. II. pagg. 1 et seqq.

Bologna és Páduában a *törvénytudomány*, Párizsban pedig a *bölcsészet* és *hittudományok*. Jónak látták némely romai pápák egyes tudományokat bizonyos egyetemeken különösen pártolni, másutt pedig akadályozni. A párizsi egyetem iránti figyelemből a XIII-d s XIV-d. század folytán megvonták ök némely egyetemektől a jogot, a hittudományokat tárgyalhatni s hittudori rangot oszthatni. Egyszersmind igyekeztek ök a XII-d. s XIII-d. században a világi és szerzetes papságot az *orvostudományok*, különösen pedig a *romai jog* tanulásától elvonni.¹⁾ A magas clerusnak megtiltották káptalanuk vagy szolgálatukba romai jogtudóst vagy annak tanárát befogadni.²⁾ Magában Párizsban és környékén a romai jog tanítása határozottan eltiltatott.³⁾ A XII-d. s XIII-d. sőt még a XIV-d. s XV-d. században is nagyobb részt Európában sok hasznos tudomány műveletlenül hevert. Azoknak, melyek tanítottak, nyelve, módszere s tartalma elidegenítő volt és gyümölcstelen. A tanárok száma sem állott a kezelt tudományok hasznosságára s fontosságával kellő arányban. A hittudomány s még inkább a bölcsészet túl volt terhelve tanárokkal, kik e tanszakokat két, sőt háromféle rendszerben is tárgyalták.⁴⁾ Ellenben a a történelem, tapasztalati természettan, természetrajz és vegy-

¹⁾ Így névszerént IV. Inceze pápa, midőn a francziák, angolok, skótok és spanyolokban a romai jog szertelen tanulását megrózza, minket *magyarokat* is azok sorába iktat. — Az 1254-ben kelt okmány olvasható: Ad-ditament. Matth. Parisiens. pag. 190.

²⁾ Oly. felebb, 16. §. IV. Inceze pápának erre vonatkozó levéltöredékét.

³⁾ Ide irányulnak III. Honorius pápának ezen szavai: „Sane licet sancta ecclesia legum secularium non respuat famulatum, quae aequitatis et justitiae vestigia imitantur: quia tamen in Francia et nonnullis provinciis Laici Romanorum imperatorum legibus non utuntur, et occurrunt raro ecclesiasticae causae tales, quae non possint statutis canonicis expediri; ut plenius sacrae paginae insistantur firmiter interdiciamus, et districtius inhibemus, ne Parisiis vel in civitatibus seu aliis locis vicinis quisquam docere vel audire jus civile praesumat. Et qui contra fecerit, non solum a causarum patrociniiis interim excludatur, verum etiam per episcopum loci excommunicationis vinculo innodetur.” — Du Boullay, i. m. Tom. III. pagg. 96, 265, 266.

⁴⁾ Így Páduában Aquinoi Tamás és skóciai Duns János rendszerei divatoztak. — Facciolati: Fasti Gymnas. Patavin. Patavii. 1757. in 4-to. Tom. II. pag. 267.

tan, a politikai tudományok, gazdaszat és kézműtan, valamint a mennyiségtannak majd minden részei, sőt legfontosabb szakaszai a bölcseletnek s törvénytudományoknak vagy egészen elhanyagoltattak; vagy csak fölületesen tárgyaltattak.¹⁾

A külföldi egyetemekről eddig nyújtott alapvonalok után tekintsük azon viszonyt, melyben a magyar ifjuság az Árpád-korszak alatt Nyugat fő-tanintézeteivel állott.

Ámbár hazánk — miként a jelen mű első részének teljes hitell történetadatokból gondosan megalkotott szövedékéből kitűnik, — a magyar alkotmányos királyság első évtizedei óta nem volt hiányában különböző rendeltetésű iskoláknak, melyek annál inkább szaporodtak, minél jobban érezte nemzetünk azon hatást, melyet reá egyfelől Roma, másfelől pedig az európai általános élet gyakorolt: mindazonáltal be kell valanunk, hogy a veszprémi egyetem s egyéb jeles főiskoláink daczára, hazánk akkori tanuló serege fensőbb kiképezés tekintetében függő maradt a külföldtől. Mirenézve a magas államhivatalok jelöltjei, valamint gazdag szülők reményteljes gyermekei, sőt kitűnő észtehetségű szerzetesek²⁾ s még szegény de tudományos művelődés tekintetében szép reményeket ébresztő szegény tanulók is kimentek a külföld akkori leghíresebb egyetemeibe.³⁾ Miként már felebb bőven fejtegettük, s alább még részletesen vizsgáljuk, az európai egyete-

¹⁾ Ezekre vonatkozólag érdekes a páduai egyetem leczkerendje Faciolatinál, i. m. Tom. II. pagg. 79 et seqq. — V. ö. Tomasini: Gymnas. Patavin. Utini. 1654. in 4-to. Lib. II et III.

²⁾ Acta Capitul. general. Ordin. Praedicator. Pestini 1273. celebrati. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 26. punct. VII.

³⁾ Létezett tudniillik az esztergomi székes-egyháznál (valamint hihetőleg minden káptalannál) a XIII-d. század vége felé (1290.) szegény deákok társodája (collegium pauperum scholarium) *Krisztus társasága* nevezet alatt melyet Budai János. az esztergomi káptalanban mesterkanonok s barsi főesperes, alapított. Igazgatója a mindenkori barsi főesperes volt, kit az intézetnek egykori növendékeiből az esztergomi főérsek nevezett ki. Növendékei szegény, de szorgalmas ifjakból szemeltettek ki, s azok közül évenként néhány ügyesebb a társaság költségein külföldi tanintézetekbe küldetett, — „extra regnum ad loca studii, ubi proficere valeant.“ Nem szenved kétséget, hogy idővel mindannyian sokoldalú képzettségök által a magyar egyház díszét s méltóságát jelentesen emelték. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. X. Vol. II. pagg. 516 et seqq.

mek keletkezésének koránál jóval előbb, már szent István kormányidején, megfordultak honfiaink Konstantinápolyban, Jeruzsálemben, Ravenna és Romában, mi bizonyára az értelmi fejlődés és kedélyműveltségre üdvös hatást gyakorolhatott: de miután a nyugati befolyás nálunk Kelet ellenében túlsúlyra emelkedett, a nagy egyház-szakadás közbejött, a keresztes hadjáratok annyi erőfeszítése végkép megghiúsult, s az európai egyetemek alapítási korszaka beállott, a magyar értelmiség egész figyelme Nyugat felé fordult. Fölkeresték ifjaink már a XII-d. században Párizst és Bolognát; amoda a *hit*, ide pedig a *jogtudományok s jegyzői ügyesség* végett zárandokoltak, főleg III. Béla királyunk idejétől fogva, ki francia nőt tartott. Szerzetes és világi papnövéndékek, néha még áldorok, kanonokok, főesperesek és prépostok, megesett — habár gyéren, — hogy választott püspökök is ¹⁾, kik a hazai iskolákat dicséretesen elvégezték, tanulmányaik szakértelmes befejezésül az említett két helyre, a XIII-d. században pedig Páduába is kitekintettek, s többen e helyeken húzamosb ideig tartózkodtak. Bologna és Páduában az egyházi törvénytár, *Clementinae* és *Extravagantes* szakaszokban, nyomosan fejtegettetett. Bolognában a magyar ifjak 1265. óta a tizennégy különböző nemzetből összealakult egyetemi egésznek, melynek igazgatójaül az öt éves tanfolyam alatt a második s negyedik esztendőben *magyar* is választathatott, egy ágát képezték.²⁾ III. Béla országlása óta, a pápai kemény tilalmak dacára, oly hévvel

¹⁾ Ilyenek voltak különösen *Bertót*, választott kalocsai érsek és *Bertalan* pécsi püspök, monnó a XIII-d. század elején. — Fejér: Cod. Diplom. Tom. III. Vol. I. pagg. 30, 50, 53, 75 és 308.

²⁾ Sigonius: Histor. Bononiens. apud Murator. Antiquitat. Ital. med. aev. Tom. III. pagg. 23, 884, 894. — V. ö. Fessler, i. m. Dritter Bd. 1066. l. — „Gallicos, Picardos, Burgundiones, Pictavienses, Turonenses et Cemanenses, Normannos, Catelanos, *Ungaros*, et Polonos, Theonicos, Yspanos, Provinciales, Anglicos et Vascones.“ — Az oklevél Fattorininál, i. m. Tom. II. pag. 61. — Hogy az érintett szokás még tárgyalt időszakunkon innét, a XIV-d. század elején is (1317) dívott, kitetszik abból, hogy akkor a bolognai egyetemnek igazgatója *Miklós*, nyitrai főesperes és esztergomi kanonok, az akadémiai tanács egyik tagja pedig *Jakab* mester, nógrádi főesperes vala. — Olv. „Nycolaus de Hungaria“ Statuta Universitatis Bononiensis de Anno 1317. Kézirat a pozsonyi káptalan levéltárában.

tanulták honfiaink a romai jogot, hogy Bologna s Párizson kívül nagy számmal mennének Páduába is, hol — az egyetemnek egykorú határozata szerint — a huszonkét nemzet közt a negyedik helyet foglalák el.¹⁾ E tanulási buzgalom azt eredményezte, hogy többen ez időtt magyarjaink közül a hit-s jogtudományokból *tudori rangra* emeltettek; ilyenek voltak: *Bánfy Lukács, Hédervári Saul, Vileina Pál, Miklós, Adorján* és *Katapán* püspökök, legnagyobb részt a királyoknál nevelők, jegyzők s kancellárok.²⁾

A külföld fensőbb tanintézeteiben különösen a jogtudományi tanfolyam öt évre terjedt, általában pedig az ott tölteni szokott idő több esztendőből állott;³⁾ de rendkívüli esetekben meg szokták a pápák azt rövidíteni; így III. Incze pápa Bertót érseknek megengedé a korábbi visszatérést oly feltét alatt, hogy tudós férfiakat vevén maga mellé, szorgalmasan tanuljon, s a tudományfogyatkozást épületes önviselete által igyekezzék pótolni.⁴⁾ Bertalan pécsi püspök is hasonló feltétel alatt nyert tágitást III. Honorius pápától 1221-ben.⁵⁾

Ezen általános ismeretek után, tekintettel az Árpád-kor-

¹⁾ „Nationes . . . numero sunt 22. Prima Germana, Bohema, Polona, Ungara, Provincialis, Burgunda, Anglica, Hispana, Ultramarina, Scota, Romana, Sicala, Marchianconitana, Lombarda, Mediolanensis, Tusca, Veneta, Marchiatarvisina, Foro-Julienensis, Dalmata, Pedemontana, Genuensis.” — *Instituta et Privilegia*, ab Excellentissimo Senatu Veneto almae Universitat. D. D. Juristarum Patavini Archi-gymnasii concessa, in libros quinque digesta. Editio septima. Patavii. 1674. in 4-to. pag. 3. — A páduai egyetemnek ide vonatkozó legrégiebb határozata így szól: „De numero nationum. Cap. II. Volentes certum numerum ponere nationum, statuimus, quod quilibet scholaris Juris canonici vel civilis ultramontanus, vel citramontanus sub una de vigintiduabus nationibus infrascriptis inscribi debeat. Quarum decem ultramontanorum esse volumus, et duodecim citramontanorum. Ultramontanorum sunt haec. Teutonicorum habentium duas voces una: Boëmorum una: Polonorum una: *Ungarorum* una: Provincialium una: Burgundorum una: Anglicorum una: Cathalanorum una: Ultramarinorum, quae Cypra vocatur: Scotorum una.” — *Ex Statutis Spectabilis et alm. Univers. Jurist. Patav. Gymnas. edit. a. 1550.*

²⁾ Fessler, i. m. Zweit. Bd. 390. l.

³⁾ Thom. Archidiacon. *Histor. Salonit.* Schwandtnerál, i. m. Tom. III. pag. 628.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. pag. 75.* — ⁵⁾ U. o. pag. 308.

szak alatt külföldre rándult magyar tanulóinkra, vizsgáljuk közelebbről egyenkint azon nyugati főiskolákat, melyekben azok magasb értelmi fejlődés végett megfordultak, figyelmünkre méltatva először is szent Istvánnak azon intézeteit, melyeket az olasz földre átkelő honosai számára alapított

25. §. *Ravennában.*

Buzgó első apostoli királyunk, valamint Jeruzsálembé zarándokló magyar hívei számára Konstantinápolyban, úgy a Romába vonulóknak elfogadására Ravennában, szent Péter tiszteletére, monostort rakatott s azt fejedelmi bőkezűséggel adományozta. Az alapító oklevél következőleg szól: „István, isten kegyelméből Magyarország királya. A tisztelendő férfiak, apátoknak és vasas szent Péter monostora gyülekezetének, mely a ravennai határban van, s utódaiknak, mind örökké. Miután isten bennünket megvilágított, ki minden e világra jövő embert megvilágít, említett monostortokat segedelmünkkel, Gellérd csanádi egyház tisztos püspöke a mi hívünk tanácsára, Román nemes férfi vezérlete alatt Ravennában építettük, s a mondott Gellérd keze által, s a romai egyház tekintélyével fölszenteltettük: miért minket illet azt királyi adakonyossággal ellátni, s nektek és maradékaitoknak olyképen felruházni, hogy ezért a monostorban szolgálhassatok s a *vándor magyarokat és követeinket* szívesen láthassátok. Miért saját indulatunk s királyi bőkezűségünkéből, nektek és maradékaitoknak ajándékozunk örökösen, magunk és szüleink lelkeért, mind az előtteknek, mind az utóbbiaknak, hogy isten és az úr szent Péter apostola bennünket a vétkek minden kötelékétől feloldozzon, huszonöt márk tiszta ezüstöt kincstárunkból, melyet magatok vagy követeitek által átvenni tartoztok, a szükséges költségeken kívül, mik ugyanazon királyi kincstárunkból, útiköltségül az említett huszonöt márkkal együtt minden esztendőben fognak adatni; a jelen évben azon alamizsnánkat, melyet nektek adunk, örökké adatni akarjuk, hogy az egyház, midőn szükség, kijavíttassék, a felesleg pedig nektek legyen ruhára.. És mi s utódaink nektek imáitokban mindenkor ajánlva leszünk. Királyi hatalmunkkal azt is

rendeljük és keményen megparancsoljuk s kinyilatkoztatjuk, hogy sem mi az elébb mondottak ellen valamikép nem cselekszünk, sem utódaink, és semmi kamarás vagy tanácsos azt meg ne engedje.“¹⁾

E hiteles okirat minden kétséget eloszlat a ravennai magyar szállóház egykori lételéről; ámbár egykorú íróink István királyunk ezen alapítványáról mélyen hallgatnak. Keletkezési ideje bizonytalan; de az okmányban említett Gellérd püspöksége után azt megközelítőleg az első szent király végső életszakára, s így 1030—1038. időközbe tehetjük. Belőle oly dolgokról értesülünk, melyeket honi emlékeink hallgatással mellőznek. Ugyanis, „hogy a vándor magyarokat s követeket szívesen láthassátok“ szövegrész kétségtelenné teszi, hogy

¹⁾ „Stephanus, Dei gratia Ungariae Rex, venerabilibus Viris, Abbatibus, et Conventui Monasterii sancti Petri ad Vincula, quod in territorio Ravennae situm est, et eorum successoribus in perpetuum. Quoniam illo Domino nos illuminante, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, praefatum Monasterium vestrum, per adiutorium nostrum, ad consilium Gerardi, venerabilis Episcopi Ecclesiae Morisanae, fidelis nostri, una cum nobili Viro Romano, Duce Ravennae, construi fecimus, et per praedicti Gerardi manus proprias, ac auctoritate Romanae Ecclesiae consecrari: idcirco nos decet illud Regali munificentia honorare, ac vobis, vestrisque posteris providere, quod ideo in ipso Monasterio servire possitis, *peregrinos Hungaros*, ac *Nuncios nostros*, charitative valeatis tractare. Quapropter proprio motu, et liberalitate Regali, vobis, vestrisque successoribus in perpetuum concedimus, et donamus, pro anima nostra, et Parentum nostrorum, tam antecessorum, quam subsequenorum; ut Deus, et Beatus Petrus Apostolus Domini, ab omni vinculo delictorum nos solvat, vigintiquinque marcas puri argenti de Camera nostra: quas per vos, vel Nuncium vestrum recipere debeatis, propter competentes expensas, quae vobis, aut Nuncio vestro de eadem regali Camera nostra, pro huiusmodi itinere faciendo, cum praedictis vigintiquinque, semper annuatim dabuntur, pro hoc anno elemosyna nostra, quam vobis facimus, et in perpetuum fieri volumus, Ecclesiam reparare pareris, cum fuerit necesse: residuum sit pro indumentis vestris. Et nos, ac successores nostri, vestris semper erunt orationibus commendati: hoc quoque auctoritate regali statuimus, et firmiter praecipimus, atque pronunciamus, quod nec nos aliquatenus contra praedicta veniamus, nec successores nostri, et nullus, aut Camerarius, sive Consiliarius concedere hoc sit ausus.“ — Hieronym. Rubeus: *Histor. Ravennat. Libr. V. pag. 260. ad ann. 963.* — V. ö. Stilling, i. m. pag. 240. — Pray: *Annal. Reg. Hungar. Part. I. pag. 41.* — Katona: *Histor. Critic. Tom. I. pag. 432.* — Jászay P. i. m. 298. l.

a szent király kormányidejében már többször váltatott követ-ség Romával, hová birodalmából folyvást tartottak a keresz-tyén zarándoklatok, mi egyébaránt a középszázadokon keresz-től általános keresztyén szokás volt Európában. És ez fejt meg, miért gondoskodott jámbor fejedelmünk egy kényelmes me-nedékház építéséről Ravennában. Egy tekintet a földabroszra tisztán kijeleli azon helyes irányt, melyet a szent városba tartó honosainknak a mai magyar tengerpartról az Adrián átkelve Ravennának kellett venniök, hol biztos földel alatt kipihenhet-tek a terhes út fáradalmait, mielőtt végcéljokhoz jutottak volna. Nyugpontúl Ravennát akkor nem csak fekvése aján-lotta, hanem messze elterjedt híre is; mert azon korban egyik dísze volt az Olaszhon előkelő városainak, hol a külön tarto-mányokból Roma felé vonuló zarándokok, mint központ, találkozni szoktak. A mit Keleten Konstantinápolyban, meg-lette aztszentkirályunk Nyugaton is Ravennában, hogy tudniillik alkalmat nyújtson magyarjainak a messze országok keresz-tyén népeivel érintkezések gyümölcseit saját hasznukra for-dítani. Ugyanis nem lehet tagadni, hogy — elvonatkozva a rendesen szervezett külföldi tanintézetek látogatásától, — e világtapasztalat első keresztyén őseink ismeretkörére gyara-pítólag hatott s e tekintetnél fogva is méltónak mutatkozott arra, hogy tárgyalt időszakunk szellemi mozgalmainak köze-pette reá különös figyelmet fordítsunk, valamint hogy törté-nelmi nyomozás tárgyává tegyük a jámbor magyar elődök első megjelenését a világgegyház középpontján,

26. §. Romában.

A konstantinápolyi magyar szálloda keletkezésével egy-korúlag Romában két alapítványa tűnik fel első hitbuzgó ki-rályunknak.¹⁾ Ugyanis legrégebb emlékeinknek ide irányuló tudósítása szerint szent István hívei közül némelyeket költ-séggel bőkezűleg ellátva Romába küldött, hogy ott szent Ist-ván első vértanú tiszteletére templomot, és tizenkét kanonok számára társodát alapítsanak. Mi meg is történt. Egyszermind

¹⁾ Inchofer mindkettőt 1007-re teszi. — Olv. Annal. Ecclesiastic, Regn. Hungar. Tom. III. pag. 345.

házakat, majorokat s fekvő birtokokat szereztetett szállóhelyül s eltartásul a magyar zarándokok kényelmére.¹⁾ E nagyszerű áldozatok elég hangosan hirdetik, mennyire szívén fektet dicő királyunknak, hogy a magyar nemzet szoros kapcsolatba hozassék a keresztyén egyházzal, egyszersmind neki a nagyhatású távol világrészben a műveltség s tudományok forrásai megnyiljanak. Mert ebben is az volt egyik főczélja az apostoli szellemű fejedelemnek, hogy a világvárosban vallásosan s tudományosan kiképezett férfiakat nyerjen az istentisztelet terjesztése s díszére.²⁾ Ebbeli buzgó törekvését ohajtott siker is koszorúzta; mert sok oly jeles férfiú került ki onnét, kik a hazában különféle hivatalokra alkalmazva, a vallás ügyét s a hon dicőségét hathatósan elésegítették.³⁾

A hitelt érdemlő t. *Inchofer*, ki a XVII-d. század első felében történelmi nyomos tanulmányok közt Romában működött, s kedvező alkalma volt a szent királyunk kegyes alapítványairól szóló okmányokba tekinthetni, határozottan állítja, hogy azok századokon keresztül terjesztették áldásaikat. II. Ulászló korában (1497) a magyar zarándokok költségén Bod-

¹⁾ A Mülki-codexben ez áll: „Quosdam familiarium suorum Romam adire delegit, commendans facultates multas nimis, ut ibi in honore protomartyris Stephani ecclesia fundari deberet. Quod et ita factum est. Post hec diuisit alia, quibus acquirerentur domus, uille, possessiones, et cetera talia, que ad sumtus ministrorum ecclesie pertinent.“ Endlicher, i. m. pag. 158. — Hartvik pedig így adja elé: „In capite quoque mundi Roma sub tytulo protomartyris Stephani, duodecim canonicorum congregacionem cunctis pertinentiis habundantem statuit, et maceriam in circuitu lapide muratam, cum domibus et hospiciis Hungarorum, oracionis causa beati principis apostolorum Petri limina querentium condidit.“ — Vita S. Stephan. Reg. Endlicher-nél, i. m. pag. 177.

²⁾ „Ut Regnum Hungariae continuo haberet, quos in Urbe *litteris*, et religione instructos, Christi cultui propagando, et ornando adhibere posset; ea de causa sub Protomartyris Stephani titulo duodecim canonicorum collegium, *apud quos reliqui instituerentur*, et alerentur, condidit, rebusque necessariis, tum ad victum, tum ad templi ornamentum stabilivit.“ — Inchofer, i. m. pag. 346.

³⁾ „Floruit illud Collegium multis annis, *non paucis viris praestantibus inde emergentibus*, qui in varias sedes, et munera in patria assumpti, religionem et patriae honorem egregie tutati sunt.“ — Inchofer, i. m. pag. 347.

roghi Fülöp, királyi ügynök, a szállóházat kijavíttatta.¹⁾ De a társodában idő folytán a kanonokok megszűnván, a magyar intézet Roma más pontjára (a Coelius-halomra) tétetett át, melyet V. Miklós pápa (1447—1455) a hon bel-háborgásai miatt hazájokból menekült magyar pálosok gondviselésére bízott. Száz tizenhét évig laktak itt a magyar szerzetesek, XIII. Gergely pápa koráig, ki, hogy a hitujítás gyorsan terjedő tanainak gátot vessen, mindenfelé újabb klastromokat — az egyháznak megannyi erődöket — állított, s a romai magyar pálosokban felismert szellemi erőket is e céljára fordítván, az ekkép vezetők nélkül maradt intézetet a német társodával egyesítette (1578), s úgy intézkedett, hogy a magyar intézet jövedelmeiből annyi magyar tanoncz tápláltassék, a hány kanonok számára volt az eredetileg alapítva, s hogy a magyarok közt mindig három legyen a pálosok rendjéből.²⁾ Két évvel utóbb (1580.) a különvált magyar rész az Apollinarium Collegiummal egyesítettett, s az alapítvány egy része a magyar tanuló ifjak számára, más része pedig a magyar vándorok élelmezésére rendeltetett. II. József császár a páviai papnöveldére vitte át ezen alapot, s 1790 ben mind az apollinári, mind a páviai megszűnt; de VIII. Pius által amaz ismét helyreállítatott. Egyébaránt azt kell még itt általánosan megjegyeznünk, hogy a romai zárandoklatokat a hitujítás szelleme szembetünöleg megsziбbasztotta, mely szent királyunk ravennai intézetét végenyészetre juttatta; lagalább Mabillon az ottani monostor és szállóháznak már csak romjairól emlékezik.³⁾

Midőn a második magyar honalkotónak s a középkori legjelesebb uralkodók egyik kitünő példányképének, szent Istvánnak, nemzetünk művelődésére irányzott fejedelmi intézeteinek részletes tárgyalását ezennel befejezzük; lehetetlen ragyogó érdemei iránt hálára buzdulva fel nem sohajtanunk: Have magna anima!

Eddigi tárgyalásunkkal összefüggésben, tekintsük az Ár-

¹⁾ Inchofer, i. m. pag. 345. — Stilling, i. m. pag. 251. — Katona, i. m. pag. 180.

²⁾ Inchofer, i. m. pag. 347.

³⁾ Annal. Tom. IV. pag. 144.

pád-korszak magyarjainak iskolázását Nyugat egyéb jeles tanintézeteiben, először is

27. §. Bolognában.

Már azon általános ismeretekből, melyeket Europa legrégebb egyetemeinek multjából teljes hitelű kutfők segélyével elvontunk, a történelmi tény érvényére derült az, hogy honfaink közül az Arpád-korszak alatt számosan látogatták a párizsin kívül főleg az olasz egyetemeket, névszerént a *bolognais páduait*, hol a magyar külön akadémiai nemzetet alkotott; mirenézve a kitűzött pályakérdés most már mindenoldalúlag megfejtettnek tekintethetnék: de hogy a kérdés második részének annál nyomosabb s kimerítőbb legyen megvitatása, hátra van még, hogy azt egykorú honi emlékeink megvilágításánál tekintsük, eléadva egyszersmind szabatos rövidséggel mindazt, mi természeténél fogva ezen egyes szakokba tartozik.

A *bolognai egyetem*, ha azt ifjabb Theodosiustól eredeztetjük, legrégebb Európában, s mint „*Mater studiorum*“ hosszú ideig leghíresebb s keresettebb volt az egész földkerekségen, a mikor tanulóinak száma hatezer körül járt. Tanárai közt sok ünnepeelt név tűnik fel, kivált a jogtudományi szakban. Ilyen volt *Irnér*, a XI-d. század közepe táján, a romai jog kitűnő tanára. Ennek ideje óta a pápák s császárok vetélkedtek a bolognai főiskolát különféle kiváltságok s előjogokkal megajándékozni. A XIII-d. században II. Frigyes császár, elégedetlen lévén a bolognaiakkal, vagy talán hogy saját nápolyi zsenge egyetemét emelje, a bolognai főiskolát feloszlatta; azonban két év múlva, az ellene szövöttekhezett lombardiai városok által rendeletének visszavonására kényszerítettván, Bologna egyeteme újra hajdani virágzásának indult. V. Kelemen pápától egyházi-átokkal sújtatott, minek következtében egyenetlenségek dúlták, habár rövid ideig is, a tanulók, tanárok, polgárok s elüljáróik nyugalmát. Mindazonáltal, mint jogtudományi egyetem, a milánói, pisai, páviai, sienai, florenczi, nápolyi stb. egyetemek daczára, a XIII. sőt XIV-d. század folytán is kitűnő rangját s ősi fényét szakadatlanul fentartotta. *Grácián* szerzetes Bolognában készítette el híres *Decretumát*,

hozzá a glossákat ugyanott *Accursius. Alrovandi*, mint a természetiek nagyszerű tárának alapítója, *Malpighi*, *Cassini*, *Scipio Ferreo*, *Riccioli*, mint a természettan, csillagászat s mennyiségtudományok bajnokai, örök díszei Bolognának. Végre ezen főiskola hatalmas támaszai közt soha feledve nem lesz *Marsigli* gróf, a ki öszves vagyonát a bolognai egyetem magas céljaira szentelte, s határozottan eltiltotta, hogy ezen áldozatát valaha csak egyetlen felirat vagy emlék is hirdesse az utóvilágnak.

Hogy a bolognai főiskola már első szent királyunk idejében kitűnő nevet vívott ki magának Europa akkori tanintézetei felett, kitetszik a Gellérd-legendából, melyből értesülünk, hogy benedekrendi szerzetes, utóbb csanádi püspök, Gellérd, egyik rendtársával, Sirdiánnal, ott képezte magát, s jeles előmenetelt tett a nyelvten, bölcsészeten, zene és jogtudományokban s valamennyi szabad művészetben. Őt évre terjedt tanulásuk után visszahívták zárdájokba, magokkal víven az említett tudományokról szóló tankönyveket.¹⁾

Az Árpádok korában a bolognai egyetembe kiutazott honfiaink közül csak néhánynak emlékét őrizték meg évkönyveink. Azonban e csekély szám is eléggé tanúsítja, hogy a jeles egyetem jókor magára vonta a tudománysovár magyar ifjúság figyelmét. A korunkig eljutott történelmi adatok kizárólag a XIII-d. századba szolgálnak vissza; de semmi kétség, hogy Gellérdnek, s a külföldről hazánkba költözött több más jelesnek nyomain már a XI-d. század második felében, nagyobb hihetőséggel pedig a XII-d. század folytán fölkeresték némelyek akkori magyarjaink közül Bologna nagyhirű főiskoláját. Jelen kérdést diadalmasan oldhatná meg az akadémiai magyar nemzet anyakönyve, ha ismerhetnők; de miután ennek nem vagyunk birtokában, Árpádkori emlékeink

¹⁾ „Ne ordo patris nostri sancti Benedicti in scienciis liberalibus detrimentum paciatur. . . . Gerhardum et Sirdianum, datis expensarum necessariis, *Bononiam* transmiserunt, ubi notabiliter egregieque in scienciis grammaticae, philosophiae, musicae et decreti, omniumque liberalium scienciarum artibus instructi, quinto tandem anno revocati sunt, ipsarum scienciarum libros secum apportantes.“ — Vita S. Gerard, cap. IV. Endlichernél, i. m. pagg. 207, 208.

pedig nagyrészt elenyésztek annyi századok pusztító viharában: a fenmaradt csekély adatszálakat használhatjuk csak fel a kérdéses tárgy további felderítésére. Ezek szerint bizonyos, hogy *Pál*, magyar dömés, a XIII-d. században a bolognai egyetemen töltött tanulási ideje alatt annyira kitüntette magát, hogy sokoldalú képzettségének tekintetéből ugyanott az egyházi jog tanszékére méltónak ítéltetnék.¹⁾ Itt tanult továbbá a XIII-d. század második évtizedében *Tamás*, utóbb spalatrói főesperes;²⁾ 1276-ban pedig *István*, pozsonyi prépost és kalocsai választott érsek,³⁾ sok másokkal, kiknek neveit a nagy idő, régi emlékeinkkel együtt, a feledékenység örvényébe süllyesztette. Egyébaránt arra nézve, hogy ifjaink a tárgyalt korszak alatt számosan tanultak itt, minden kétséget eloszlat az, hogy a bolognai egyetemenél külön akadémiai magyar nemzet létezett, mi néhány ifjúból nem alakulhatott.

28. §. Pádua és Vicenzában.

Olaszhon öszves főiskolái közt egyetlenegy sincs, mely szervezete s kormányzatára nézve annyira sajátos volna, s fejlődésének oly különös nyomait mutathatná fel, mint a *pádulai egyetem*. Míg más főiskolák a pápák kegylevelei által vagy fejedelmi ápoló karok segítségével jöttek létre: azalatt a *pádulai* önerejéből vetette meg saját lételének alapját. Egyébaránt eredetének első nyomai s előjogainak fokkonkinti terjeszkedése épen úgy nincs tudva, mint keletkezésének ideje, s azon körülmények, melyek közt ezen főiskola kitünő szervezetét nyerte. De régi emlékekből annyi mégis kiderül, hogy a XIII-d. században külön szakok tanszékein nagyhirű tanférfiak szerepeltek az intézet díszére nem kevesebbé, mint saját nevök dicsőségére.⁴⁾ Különben aligha alaptalan azoknak sejt-

¹⁾ „Anno 1221. magister *Paulus, Hungarus*, Juris canonici publicus professor *Bononiae*, ad praedicatorum sodalitatem se contulit.“ — Sigism. Ferrarius i. m. pag. 25. — V. ö. u. o. pag. 31.

²⁾ Schwandtner: *Scriptores Rer. Hungaricar.* Tom. III. pag. 578.

³⁾ *Stephanum*, Colocensem electum, Capellanum nostrum et paepositum Posoniensem, *Bononiae litterarum studio insistentem.* — Fejér: *Cod. Dipl.* Tom. VI. Vol. III. pagg. 360, 361.

⁴⁾ Meiners i. m. Erst. Bd. 17, 18, 253. ll.

telme, kik azon véleményben vannak, hogy a bolognai tanárok s tanulók megoszlása adott alkalmat a páduai egyetem keletkezésére. Kedvező körülményeire mutat az, hogy a XIV-d. században a bolognainak versenytársává fejlődött; a XV-d. században pedig már a főrangot is sikerült Bologna felett kivívnia. Az egyházi és romai jogszakok nagy gonddal s elismert szellemi erőkkkel kezeltettek. Pádua egyeteme azonban nem egyedül ezen oldalról indult virágzásnak. Híres jogtanárain kívül voltak kitünő orvostudorai s az ó irodalom alapos fejtegetésére avatott szakemberei. A főiskola értelmiségének illetén tényezői az egyetemnek megalapított jó hírét tetemesen nevelték. Nem csoda tehát, ha e tekintélyes tanerők Európa majd minden országából körükbe varázsolták a jobb tehetségeket. Hatásuk honunkban sem maradt eredmény nélkül. Habár jelesebb készültségű honfiaink közül az egyetlen *Orbán* pozsegi prépostnak maradt is csak fenn emlékezete, ki 1264. körül Páduában tanult;¹⁾ miután azonban biztos kutatókból tudjuk, (l. felebb, 24. §.) hogy ezen egyetemen is már az Árpád-korszakban külön akadémiai *magyar* nemzet létezett; kétséget nem szenved, hogy tanuló ifjuságunknak itt jelentős számban kellett képviseltetnie, habár egyesek neveiről a korjegyzetek mélyen hallgatnak is.

E rovat alatt még *Vicenza* igényli figyelmünket, melynek tárgyalt időszakunkbeli iskolájáról, egykorú emlékek hiányában, ámbár egy szóval sem emlékeznek a szakmunkák; kétségbevonhatlan hitelű egyik okmányunk alapján mégis bizton állithatjuk, hogy ezen hely tanintézete nem esett Árpád-kori magyarjaink figyelemkörén kívül; mert az említett oklevél szerint bizonyos, hogy 1209-ben itt képezte magát *Bertót* herceget, mint kalocsai választott érsek, II. (jeruzsálemi) Endre királyunk nejének, Gertrudnak, fivére.²⁾

29. §. Párizs és Toledóban.

A *párizsi egyetem*, párhuzamban a bolognaival, joggal kérkedhetik, hogy már a XII-d. század első felében szerepelt,

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. III. pag. 228. — Tom. VIII. Vol. I. pag. 122 et seqq.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. pag. 75.

mint szabadítékokkal elhalmozott főiskola. Legrégiebb két kiváltságlevele III. Sándor pápától származik.¹⁾ Királyi kegyelmőkkel elárasztották VII. Lajos és II. Fülöp (Ágost. 1180—1190.) francia fejedelmek is. Növekedő hírrel tárgyalattak itt az azon idők főiskolaiban előadatni szokott tudományok külön szakai, a jog s orvostudományok mellett, akkor páratlan készütséggel s kitünő tanerőkkel a bölcsészet is, de mindezek felett leginkább a hittudományok. A székes-egyházi iskolán kívül ez időtt virágzottak Párizsban a szent Victor és Genovéváról nevezett tanintézetek. Az utolsónak tizenöt éven át igazgatója volt a sok oldalú tudományos műveltsége által tekintélylyé vált István apát, később tournai-i püspök. — Hazánkban az Árpád-korszak alatt a pápák, az eretnektanoktól féltőkben igen magapasztották a hittudományi intézetek számát; azért a fensőbb képzettség után sovargók felkeresték a külföld ilyen tanintézeteit; különösen sokan vonultak honfiaink közül, főleg III. Béla királyunk országlása óta, Párizsba, hol akkor a hittudományi iskolák, melyek a szentszék kiváló gondjának tárgyát képezték, legnagyobb hírben állottak, s 1250. körül egyik osztályát alkották az akadémiai alemann testületnek, melyhez a csehek, lengyelek, angolok s irlandokkal együtt számíttattak.²⁾ Itt nyerték 1175. körül, István apát vezérlete alatt, fensőbb tudományos kiképzettségeket Bethlen (Bethleem), Jakab, Mihály és Adorján magyar nemes ifjak.³⁾ Az első ott korán elhalt; a három papnövendék közül Jakab, később valószínűleg Endre herceg (II. Endre) nevelője, majd korlátnoka, Mihály győri vagy nagyváradi, Adorján pedig erdélyi püspök lett.⁴⁾ Erdélyből a híres Klingsor Miklós is megfordult itt a XI-d. század

¹⁾ Du Boullay, i. m. Tom. II. pagg. 370, 371, 555.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1833. X. köt. 50. l.

³⁾ „Illustri R. (B. Belae) Hungariae Regi. — Excellentiam vestram scire volumus, quia bonae memoriae adolescens Bethleem apud nos in domino requiescit, . . . Hic interfuerunt Clerici de regno vestro, Jacobus, Michaël, et Adrianus.“ — Epist. Tornacens. Episc. ex urb. Parisin. Fejér; Cod. Dipl. Tom. II. pagg. 189, 190.

⁴⁾ Fessler, i. m. Zweit. Bd. 391. l.

végén.¹⁾ A kitünő származású Ugron, később spalatrói érsek 1240-ben, közel tizenkét évig foglalkodott Párizsban,²⁾ valamint Ágoston, utóbb zágrábi püspök, ki 1286. körül nagy sikerrel tanulta ugyanott a bölcészetet és hittudományt.³⁾ A dömés szerzet kitünőbb magyar tagjai is Párizsban képeztek, ottani monostoruk jeles iskolájában.⁴⁾ Kétségbevonhatlan bizonyítékok mindezek arra, hogy nemzetünk, az Árpádkirályok századaiban, szépreményű fiai által a párizsi egyetemen képviseltetett.

Ezen időszakból korunkig eljutott emlékek közt fenmaradt még neve *Jakab* mesternek, ki *Toledóban* tanult, Spanyolországban, hol áltanítmányait szívta be.⁵⁾ Hihetőleg a párizsi egyetemből akkor költözött el, midőn ott zavarok támadván, tanulói közül többen az egyetemet elhagyták, s más tanintézetekbe vándoroltak.⁶⁾

Mínthogy a történelmi kutatók adatai, melyek Árpád-kori magyarjainknak külföldi iskolázását bizonyíthatnák, tovább nem terjednek: munkánk második részének tárgyalását ezenel be kell fejeznünk. Összesen sem sok, mit e részben a középkor emlékei megőrzöttek; de mégis elég arra, hogy tisztán beláthassa a figyelmes olvasó, miszerént nemzetünk már a három első keresztyén magyar század folytán kitartó erélylyel sietett Europa akkori polgárisult népeinek a szellemi téren nyert vívmányait saját nemzeti művelődése érdekében,

¹⁾ Sammlung von Minnesingern aus dem schwäbischen Zeitpunkte. Zürich.

²⁾ „Fuit vir litteratus, et naturali facundia praeditus, et maxime in divina pagina eruditus. *Studuerat enim Parisiis, annis fere duodecim* in theologica facultate; subministrante sibi scholasticos sumtus Vgrino Colocensi Archiepiscopo, patruo suo.“ — Thom. Archidiac. Histor. Salonit. Schwandtnerál, i. m. Tom. III. cap. 47. pag. 628.

³⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pag. 116.

⁴⁾ „Ugyanott egy *névtelen magyarról* tétetik említés pag. 79 et 112.

⁵⁾ Matth. Parisiens. Histor. maior. pag. 795.

⁶⁾ „Anno Domini praetaxato 1220. facta fuit Parisiis dissensio, quam mox secuta est ad tempus multifaria dispersio. Alii quidem Rhemis, alii Andegavis, alii Aurelianis, alii in Angliam, alii in Italiam vel in *Hispaniam*, sive in alias mundi provincias causa studii sunt profecti.“ — Bernard. in Chronic. apud Bulaeum. Tom. III. pagg. 132—134.

két kézzel megragadva, hasznosítani. Habár nem hiányzottak is az Árpád-korszak alatt a honban a külföld akkori legjobb rendszerű iskoláinak mintájára szervezett tanintézetek: mindazonáltal szegény és boldog, ki a tudományoknak s az ember valódi belbecsét fokozó ismereteknek körébe emelkedni vágyott; ki csak szerét tehette, önerején vagy kegyurak gyámkarjain fölkereste a külföld jelesebb iskoláit, hol epedő szomját a fensőbb tudományok kristálytisztá ereiből kielégítvén s a kor szellemkincseivel megrakodván, mint a classicus világ mesés méhe Hybláról, honába visszatért, s itt tapasztalatinak magvait s a tudásfa csemeteit elültetvén, idő folytán azoknak zamatos gyümölcseivel a tudományok körébe édesgette honfitársait, s közelebb hozni segítette az európai csinosult népekhez. A külföldi tanintézetek ezen látogatása, mely már az Árpádok századaiban szokásává vált a magyarnak, a reájok következő időszakokon keresztül, nemzetünk tágabb világéleténél, s a kor igényeinek szaporodásánál fogva, mindinkább emelkedett; míg a nagy hitújítást követő két első században azon fokra jutott nálunk is, melyen sem az előtt nem volt, sem az óta soha. Kétségtelenné teszi ezt az, mit Bod Péter Polycarpusában a nagy kormányzónak, Géczi Jánosnak, Erdélyre nézve aranynapjairól, jelen állításunkra vonatkozólag, történelmi hűséggel mond: „Ennek igazgatása alatt az országban jó békeség és az ekklesiában vala szép csendesség. El is szaporodtak vala mind az tudós emberek, mind az sokat hallott látott jó hazafiak; az ország is, nem nyomdosván az ellenség lova patkója, igen elgazdagodott vala. Urak és nemesek gyermekeik Pata-viumba, Bononiába, Párizsba, Londonba, Genevába, Argentinába, vitebergai, heidelbergai oskolákba, udvarokba, országokba, a látásért, hallásért, tanulásért elmennek vala; úgy hogy annyi tanult, tudós nemesi és uri rend egyszer mint akkor e kicsiny hazában nem találtatott.“ Megható példái ezek mind bölcs fejedelmeink helyes tapintatának, melylyel e lelkes nemzetet mindennél drágább polgári alkotmányának fentartása, nemzetisége s ősi erkölceinek korcsitólág ható minden idegen befolyástól megőrzése mellett, az európai keresztén társadalom műveltségével szorosabb viszonyba hozni

igyekeztek ; mind azon fogékonyságnak, melyet fajunk, saját nemzeti jellegének feláldozása nélkül az iránt tanusított. Büszke önérzettel gondol a jelenkor magyarja dicső eldődeinek azon szellemerejére, melylyel a tárgyalt korszak polgárisult népeinek lélek s szív nemesítő ismeretkincseit úgy tudta értékesíteni, hogy általok a szeplőtelen ősjellem s hősiesség méltóságban emelkedett inkább, hogysem mímelő külföldieskedés által elaljasult s megvesztegettetett volna.

FÜGGELEK.

30. §. Magyar tudós férfiak az Árpádok alatt.

Ámbár a pályakérdésben kijelelt tárgy eddig terjedt munkánk folyamán történelmi kutatók segélyével minden oldalról, mennyire az ide szolgáló egykorú emlékek engedték, fel van derítve, s így a kérdés végleg megoldva; mindazonáltal nem válhatunk meg ez érdekesen komoly tárgytól a nélkül, hogy eredményeiben be ne mutassuk azon hatást, melyet a hazai s külföldi tanintézetek látogatása az Árpád-korszak alatt őseinkre gyakorolt. Ezt leginkább úgy eszközölhetjük, ha azon idők tudományosan művelt egyéniségeivel közelebbről megismerkedünk; mert ők azon kor közoktatási szellemétől nyerték azon értelmi fejlettséget, mely által a rajzolt korszak tudományosságának színvonalára emelkedtek.

Csak az újabb kornak túlbecsülése s embereinek önelégültsége lát a középkorban mindenütt nyers erőt, sötétséget s elmetompaság szülte tudatlanságot; holott ellenkezőleg a történelmi részrehajlatlan igazság abban a kedélyműveltség s tevékeny ész műveinek világos nyomait észleli. Hogy ez idétt a kedélyműveltség magasb fokra emelkedett, mint az eszmunkásság, bizonyítja azon intézetek gyors elterjedése, melyek az eszméknek szentelt életben lelik alapjokat. Már munkánk elején (2. §.) kimutattuk, hogy Magyarországon az Árpádok alatt csak magoknak a benedek-rendieknek okmányilag bebizonyítható ötvennégy, a premontréieknek huszonkét, a cisztercieknek pedig huszonhét külön apátságuk volt; mikhez ha a XIII-d. század folytán nálunk is mindenfelé elterjedt ferencziek, dömések s pálosok kolostorait hozzá tudjuk, úgy találjuk, hogy ezen időszakon át a még csekély népességű magyar hazában szakadatlanul oly ötezer ember élt, kik bensőleg az égiek szemléletének áldozták napjaik

nagy részét; külsőleg pedig részint népnevelés, oktatásügy, részint gazdaság s műszorgalommal foglalkodtak. Bizonyára a kedély magasb képzettsége nélkül az apátságok enyészetre jutván, vagy épen nem is létesülvén, a Bakony, Vértes és Mátra sötét rengetegei, járatlan völgyei soha mosolygó tájakká, s a hon vadon római lakályos és termékeny földekké nem varázsoltattak volna; az egyházirók munkái az ősökre nézve ismeretlen kincsek maradnak; nem történik lelkesültség fakasztotta fogadalom annyi dicső vállalatra a Megváltó sírjánál; sőt nélküle még a jótékony társulatok sem keletkezhetek s ápolattak volna az emberbaráti érzelemnek oly nagy mérvben nyilatkozó áldozataival.

Azonban a rajzolt korszakban a felébredt észmunkás-ság is nevezetes lökést kapott s mindenütt bő tápanyagban részesült. Valamint Nyugaton, úgy nálunk is élénk buzgalom fejlődött ki a székesegyházi s monostori iskolák szervezése s azok látogatása körül. Bizonyára el kell ismernünk, hogy hazánknak a külföldi fensőbb tanintézetekben magasb képzettséget nyert fiai, majd mindannyian hit s jogtudorok, nagy részt pedig a királyok nevelői, jegyzői s korlátnokai, nálunk ez időt a szellemfejlesztés ügyében nyomosan hatottak, ha csak vétkes hanyaságról nem akarjuk őket méltatlanul vádolni. A hazai s külföldi iskolázás nálunk is már az első magyar keresztyén korszakban megtermé üdvös gyümölcsét. Míg kezdetben sok behonosult s legott meg is magyarosodott külföldit látunk az országos főhivatalokon; rövid időn már mindenütt alapos műveltségű honfiak léptek nyomukba, jeleül, hogy a nemzet lelkületével öszhangzó köznevelés kellő irányban hatott. Daczára annak, hogy több tekintélyes író a középkort átalában, tehát a beléeső Árpád-korszakot is, mint szánalomig tudatlant, csupa hülék vagy sötétenczek rájával népesíti meg; ha a legnyomosabb egykorú emlékektől minden hitelt konokul megtagadni nem akarunk, s elfogultan szemet nem hunyunk mindenre, mi nem a szerencsésebb századok jelensége: szükségképen fel kell ismernünk a kor tudományosságának színvonalán álló azon dicső szellemeket, kik, mint látkörük ragyogó csillagai, kedvezőbb időszakok fényét is képesek voltak volna nevelni. Teljes hitelt érdemlő törté-

nelmi egykorú emlékeink bővebb tanulmányozása több oly magas szellemekkel hoz ismeretségbe, kik csak azért nem emelkedhettek kortársaik köréből a dicsőség kiérdemlett fénypolczára, mert más irányzatok vonták el tőlök az újabb idők íróinak figyelmét.¹⁾ Mi megkisértjük itt munkánk terjéhez arányított szakban elvezetni t. olvasóink előtt mindazon jelesek, kik díszai voltak a korszak értelmiségének, melyet képviseltek. Teszszük pedig ezt — az értelmi erő feltüntetése mellett — különösen azért, hogy közvetőleg ezen oldalról is, mint okozatból, megtessék, miszerént a pályájából kibontakozott oktatásügynek jelentős fejlettségi fokra kellett emelkednie ott, hol a nemzeti értelmiségnek annyi tiszteletgerjesztő képviselőivel találkozunk.

Eltekintve itt attól, hogy már a fejedelmi ősmagyar korban több oly feltűnő személyiségek voltak, kiket ha a jelenkor fogalma szerént nem nevezhetünk is *tudósoknak*, de tőlök a tisztultabb életismeretek s gyakorlati bölcsesség bizonyos mérfokát nem tagadhatjuk meg, miknek csálhatlan ismérvei a jól átgondolt rendszeren alapult ősmagyar *hadászat*, mely bölcs Leo byzanti császárnak egész figyelmét magára vonta, s a *polgári alkotmány*: minthogy európai öszves műveltségünk az egyházból vette kiindulását, munkánk jelen szakasza az Árpádok három százados keresztyén korszakára szorítkozik. Azonban, nehogy untató ismétlések hibájába essünk, e rovat alatt mindazon jeleseinket mellőzzük, kik, mint a tudomány s közoktatás közgeinek tényezői, a jelen mű egyes részében tüzetesen ismertettek. E szakasznak tehát sajátlagos rendeltetése csak azokról emlékezni, kik országos ügyek élén vagy tudományos foglalkodás körében szellemi emelkedettségök s életrevalóságuk szembetűnő jeleit adván, mint a kor értelmiségének színvonalán álló egyedek különösen igénylik figyelmünket.

¹⁾ Helyesen alkalmazható ide *Horácznak* ezen gyönyörű mondata :

„Vixere fortes ante Agamemnona
multi ; sed omnes illacrimabiles
urgentur, ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro.“

Libr. IV. Ode 9.

„Élt Agamemnon hősnek előtt sok
erős ; de kik mind megsiratatlanul
s felejtve hosszas éjt alusznak,
mert, ki dicsérje, poéta nincsen.“

(*Virdg B. ford.*)

Ezeknek sorát első szent királyunk, *István*, nyitja meg, ki — Kézainak megjegyzése szerint — mind tudománynyal, mind természeti okossággal birt.¹⁾ Állambölcsességének s nagyra termett fejedelmi lelkületének maiglan fennálló emléke ősi alkotmányunk, s rajta alapuló nemzeti létünk. Mint politikai bölcselő ragyogó fényvel tűnik fel Imre fiához szóló *intelmében*,²⁾ mely gyönyörű oktatás a dolgok s körülmények gondos összevetésének eredménye; üdvös tanácsokkal annyira teljes, hogy a bennök rejlő tanulságokért minden korok fejedelmei s országlárai haszonnal olvashatják. Őt követi *Kálmán* királyunk, kinek tudományos műveltségét ha a könyvkedveléstől nyert díszcím (*Könyves Kálmán*), a tudósok pártolása, több egykorú író, sőt a pápa vallomása is nem igazolná;³⁾ eléggé bizonyítja korának bal-ítéletein fölülemelkedett azon szelleme, mely törvényeit s egyéb intézményeit oly érdekesen jellemzi. Fénysugárként világít ő a középkor ferde fogalmai s tévnézeteinek sötétségében, s mint ilyen megérdemli, hogy tárgyalt időszakunk felvilágosodott nagyainak sorába iktassuk. Ezeknek koszorújába foglalhatók még kétségkívül ezen korok könyvtárainak tulajdonosai, s a veszpémi egyetemnek — főleg a romai s egyházi szakban — kitűnő tanárai, valamint az egyházi pályán jeleskedett azon honfiaink, kik ez időszak folytán, mint fontos államügyekben alkalmazott követek, kül-udvaroknál megfordultak. Ilyenek valának: *Harduin* győri püspök, követ Rogér szicíliai fejedelemhez;⁴⁾ *Fulbert* kalocsai püspök, Komnén görög császárhoz 1129-ben; *Gyárfás* győri püspök, Frigyes német császárhoz 1158-ban; *Jakab* nyitrai püspök, Lipót osztrák herceghez 1225-ben; *Bertalan* pécsi püs-

¹⁾ „Erat b. rex Stephanus litteratus, naturali quoque ingenio celitus eruditus.“ — Endlichernél, i. m. pag. 108.

²⁾ S. Stephan. Reg. De Morum Institution. Liber. Endlichernél, i. m. pagg. 299—309.

³⁾ „Retulit nobis Venerabilis filius noster Odilo, S. Egidii Abbas, strenuitatem (serenitatem?) tuam praeter secularem, qua praecellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum iudicium concedet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia.“ II. Orbán pápa üdvözlő levelének (1096) szavai. — Fejér: Cod. Dipl. Tom. II. pag. 13.

⁴⁾ Malaterra, Muratorinál: Antiquitat. Italic. Tom. V. Libr. IV. cap. 25.

pök, I. Jakab aragoniai királyhoz ;¹⁾ *István* esztergomi bibornok-érsek, a pápákhoz 1250. körül stb.

Ámbár a hadkötelezettség ez időtt nem igen engedett időt nemességünknek a tudományos foglalkodásra ; családok-
nék azonban, ki ebből azt következtetné, hogy töle idegenke-
dett. Főlebb (4. §.) élénk rajzát mutattuk be azon készségnek,
mellyel a csak nem rég keresztyén vallásra tért magyar szü-
lék fiaikat oktatás végett a csanádi középtanodába adták. Kü-
lönben is nem képzelhetünk államférfiakat, országos embere-
ket, tiszviselőket, fontos követségekben járt egyéniségeket s
királyi udvarban alkalmazott nevelőket a nélkül, hogy őket
egyszersmind tudományosan kiművelteknek ne gondoljuk.
Egykorú oklevelek több ily, a kor műveltségének jelentős fo-
kán álló, tudós férfiaknak őrzötték meg emlékezetüket a világiak
közül is. Mint világi főméltóságban lévők, követségben jártak
ez időtt *Tamás* fehérvári főispán, 1096-ban Szicziába ; *Dénes*
nádor és *Simon* győri főispán, 1232-ben IX. Gergely pápához ;
Rolánd nádor, Ottokárhoz 1254 és 1260-ban ; *Domokos* haj-
dan nádor és *Gergely* bán, 1291-ben Albert osztrák herceg-
hez. — Mint királyi nevelők élnek emlékeinkben : *Miska*,
IV. Béla király nevelője 1214-ben ;²⁾ *Miklós*, Kinga, IV. Béla
király leányának oktatója 1230-ban ;³⁾ *Mátyus* bán, erdélyi her-
ceg, III. László király mestere és őre 1270-ben.⁴⁾

Hogy azon magas figyelem, melyet Árpádkirályaink a
magyar egyházirend alapos kiképeztetésére fordítottak, gyá-
molítva e részben a pápák s nemzeti zsinatainktól is, ohajtott
sikert eredményezett, több jeles hittudósunknak leginkább a
XIII-d. századból fenmaradt nagy neve tanúsítja, kik a hon
értelmiségének erkölcsi becsét tetemesen nevelték. Ilyenek :
János (1203.) kalocsai érsek ;⁵⁾ az erdélyi *Klingsor Miklós*,
(1208.) mint világi a hittudományokban is nagyjártasságu

¹⁾ Joseph. Koller : Histor. Episcopat. Qu inqueeccl. Tom. II. pag. 86

²⁾ Fejér : Cod. Diplom. Tom. VII. Vol. I. pag. 191.

³⁾ Acta Sactor. Hungar. Mens. Julii. pag. 80.

⁴⁾ Pray : Vita S. Elisabeth. Vid. nec non B. Margarit. Virgin.
pag. 370.

⁵⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. II. pag. 418.

volt;¹⁾ *Rajnald* (1221.) erdélyi,²⁾ *János* (1233.) boszniai,³⁾ *György és Artolf* (1240—1245.) győri püspökök.⁴⁾ *Ugron* (1240.) spalatrói érsek stb.⁵⁾ Ezekhez csatlakoznak mint jogtudósok, többnyire pedig egyházjogi tudorok (decretalium doctores), a szellemi nemesülésünkre oly kitünő hatású XIII-d. századból: *Apollo* mester, esztergomi áldor s jogtudós 1198-ban;⁶⁾ *Albrik*, esztergomi kanonok Szerafin érsek korában (1096—1104.), ki Kálmán királynak első törvényét a tanácskozás közbeni magyar feljegyzésekből szerkeszté össze latin nyelven;⁷⁾ továbbá *János* boszniai püspök, ki IV. Béla korában a romai pápák decretaléihoz írt magyarázatokat;⁸⁾ *Girárd* mester, mosonyi főesperes 1244-ben;⁹⁾ *Pál*, esztergomi kanonok 1255-ben;¹⁰⁾ *Antal* pozsonyi prépost 1279-ben;¹¹⁾ *Ilmuri* (Ilméri vagy Ürményi) *János* budai prépost, 1278-ban kalocsai ér-

¹⁾ Menken : *Scriptores Rer. Germanicar.* Tom. II. column. 2033. „Die heylige Schrieft kennt er gedeute.“ — „Habitabat tunc (II. Endre korában) in partibus Vngariae in terra, quae Septem Castra vocabatur, nobilis quidam et diues vir philosophus, litteris et studiis secularibus a primaevo aetatis imbutus Hic Magister *Clingsor* nomine.“ Theodoric, Vita S. Elisabeth. Canisiusnál „*Antiquae Lectiones*“ czimű munkájában. Tom. IV. pag. 118.

²⁾ M. Rogerius : *Carm. Miserab. Cap. XXX.* Endlichernél, i. m. pag. 276.

³⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pag. 93.

⁴⁾ M. Rogerius, i. h. Endlichernél. — Fejér : *Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I.* pag. 379.

⁵⁾ Thom. Archidiacon. Spalatens. Schwandtnernél, i. m. Tom. III. pag. 628.

⁶⁾ Fejér : *Cod. Dipl. Tom. II.* pag. 323.

⁷⁾ „ tu domine, qui in huius populi (a magyar) lingue genere minus me promptum consideras, si quid calamus a suscepti itineris tramite declinauerit, tua queso solita in me beniuolentia et superuacua reseces, et imperfecta suppleas, errata corrigas, commode dicta paterna gracia prouehas, et antequam in aures prodeant publicas, cure tue digitum dignanter imponas, ut que tuo dumtaxat digna constitui examine, tuo eciam iudicio a detrahencium muniantur liuore.“ Albrici *Decretum Colomanni Regis.* Endlichernél, i. m. pag. 360.

⁸⁾ Sigismund. Ferrarius, i. m. pag. 442.

⁹⁾ Fejér : *Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I.* pag. 355.

¹⁰⁾ U. o. Vol. II. pag. 306.

¹¹⁾ U. o. pag. 522.

sek;¹⁾ *Jakab* mester császári prépost 1280-ban;²⁾ *Endre* mester esztergomi prépost, Lodomér érsek korlátnok 1284-ben;³⁾ *Pál* esztergomi prépost, a pécsi püspökmegye kormányzója;⁴⁾ *Vancsay Orbácz*, pozsegai prépost, idős Erzsébet királyné korlátnok 1286-ban⁵⁾; *Anián* és több más káptalani jegyző, mint a váradi tűzpróba-ítélőszék (ritus explorandae veritatis) jegyzőkönyvének szerkesztői.⁶⁾

Justinián törvénykönyve, miután 1137-ben az amalfói kézirat (codex Amalphitanus) fölfedeztetett volna, valamint Europa akkori műveltebb nemzeteinél, úgy lassankint Magyarországon is mind nagyobb tért foglalt el, s IV. Béla királyunk idejében, az ő pártfogása alatt, oly hévvel tanulták, hogy az annak tanulmányozása körül kifejtett tulságos buzgalom IV. Incze pápa megrovását vonná magára.⁷⁾ Azonban, mily csekély foganata volt ennek, eléggé tanúsítják azon honfiaink, kik a XIII-d. században, mint a romai jogba mélyen beavatott férfiak, kitünő hirt vívtak ki magoknak. Ezeknek sorába tartozik *Pál*, 1276-ban veszprémi prépost;⁸⁾ *Béla*, 1240-ben az esztergomi érseki székesegyház prépostja;⁹⁾ *Smaragd*, 1257-ben kalocsai érsek;¹⁰⁾ *Antal*, 1272-ben sásvári esperes;¹¹⁾ *János*, 1273-ban gömöri főesperes;¹²⁾ *Endre*, 1284-ben esztergomi prépost¹³⁾ s még mások számosan.

Eddig felsorolt tudós férfaink koszorujába kell fűznünk még azon jeleseinket, kik a rajzolt korszak tolytán irodalmi működéseikkel tüntek fel. Nyelvök idegenségének daczára is

¹⁾ U. o. Tom. V. Vol. II. pag. 279.

²⁾ U. o. Vol. III. pag. 15.

³⁾ U. o. pag. 264.

⁴⁾ U. o. pag. 372.

⁵⁾ U. o. pag. 337.

⁶⁾ Bél Mátyás : Apparatus ad Histor. Hungar.

⁷⁾ V. ö. főlebb, 16, 24. §§.

⁸⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 47.

⁹⁾ M. Rogerius : Carm. Miserab. Endlichernél, i. m. pag. 277.

¹⁰⁾ Katona : Histor. Eccles. Colocens. Tom. I. pag. 313.

¹¹⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. pag. 255.

¹²⁾ U. o. Tom. II. pag. 122.

¹³⁾ U. o. Tom. III. pag. 269.

figyelmünket igénylik ezen ősrégi szerkesztmények, mert — csekély kivétellel — nemzetünknek az Árpád-korszak alatt felmerült életeseményeit tartalmazzák. Ezeknek élén a XI-d. században, Szent István után, Gellérd, benedek-rendi szerzetes, később csanádi püspök, Imre herczeg nevelője, vonja magára figyelmünket, ki több munkát irt,¹⁾ de egy hián mindnyája elveszett, *Pál* dömésnek a szüzességről s világ megvételéről irt elmélkedéseivel együtt.²⁾ — *Hartvik* püspök, ki Kálmán király megbízásából bővebben megírta első szent királyunk életét,³⁾ hihetőleg Imre herczegét is. — *Mór*, a pannonhegyi benzés monostor iskolájának tanítványa, utóbb (1036—1070.) pécsi püspök, szent Zoerard és Benedek életét írta meg.⁴⁾ — *Béla király névtelen jegyzője* (Anonymus Belae regis notarius) a magyarok viselt dolgairól irt egy munkát,⁵⁾ melyben a fejedelmek alatti történeteket beszéli el. — *Bernát*, pápai követ III. Béla királyunknál, majd Imre király nevelője, azután spalatrói érsek, ki egyházi beszédek s egy munkát irt az eretnekek ellen.⁶⁾ — *Kalán* (Iuvenus Coclius Calanus, Dalmata melléknévvel, minthogy több ideig Dalmátország kormányzója volt,) 1188—1218. pécsi püspök, ki Bél Mátyás s utána többek állítása szerint, Atila történetét írta meg röviden, főleg Priscus, Jornandes és Paulus Diaconus nyomain.⁷⁾ — *Rogér*, nagyváradi kanonok, ki siralmas iratában (Carmen Miserabile) Magyarország romlásá-

¹⁾ Magyarázatot szent Pálnak a zsidókhoz írt levelére; egyházi beszédekét „Super verbis : hy sunt viri misericordiae ; justus germinabit ; mulier amicta sole ; de cursu saeculi.“ A mit tőle ismerünk, az a három dánieli ifjú éneke felett írt elmélkedés.

²⁾ Bibliothec. Patrum. Coloniae Agrippinae. 1618. Tom. XII.

³⁾ Vita S. Stephan. Reg. Endlichernél, i. m. pagg. 163—193.

⁴⁾ Endlichernél, i. m. pagg. 134—139.

⁵⁾ De Gestis Hungarorum Liber. Endlichernél, i. m. pagg. 1—155. „Historia Troiana“ című munkája nem jutott el korunkra.

⁶⁾ „Fuit Bernardus vir scholasticus, XXX. annis, et eo amplius, Bononiae in scientiarum studiis fuerat commoratus ; habuitque libros plurimos bonos et pretiosos Fecit quandam compilationem contra haereticos, composuit etiam librum Sermonum.“ Thom. Archidiac. Histor. Salonit. Schwandtnernél, i. m. Tom. III. pag. 572.

⁷⁾ Bél Mátyás : Apparatus ad Histor. Hungar. Decad. I.

ról a tatárok által, nagy részt azt közli, mit maga tapasztalt.¹⁾ — *Rikárd* dömés, ki *Julián* magyar dömésnek és társainak nagy-magyarországi útjokat írja le.²⁾ — *András* mester, IV. Béla és V. István királyok udvari káplánja s *Mária* kísérelője *Nápoly*ba 1266-ban, ki *anjoui Károly* szicíliai királynak, *Manfred* tarenti herczeg elleni diadalát leírta s történetkéjét *Péter* alynzoni s *chartesi* grófnak, VIII. *Lajos* francia király fiának küldé meg.³⁾ — Ide kell még iktatnunk a XIII-d. század végén s a XIV-d. elején élt *Ragusai Gergelyt*, ki magyarázatokot írt *szent Pál* leveleihez.⁴⁾

Árpád-korszakbeli tudós honfiainknak ezen érdekes láncolata az elfogulatlan olvasóban azon szilárd meggyőződést eszközli, hogy már az Árpádok korában jól szervezett iskolákkal kellett birnia hazánknak s a külföldi iskolázásnak fényes eredményekben mutatkoznia; különben megfajthetlen maradna az ok, mely nemzetünk választottainak tudományos képzettségét ily nagy mérvben előidézte. Tudósainknak ezen tekintélyes száma lebeghetett a finomúl válogatni tudó VIII-d. *Bonifác* pápa (1294—1303.) szemei előtt, ki hazánkról lát-szatra hizelgőleg ugyan, valóban pedig történelmileg alaposan nyilatkozik, midőn nemzeti értelmiségünkéről ekkép szól: „Mindenesetre (Magyarországnak) tudós férfiai vannak, részint szakértők, előrelátók s bő tudománnyal kitünők.”⁵⁾

31 §. Visszapillantás.

A pályakérdés megfejtésével munkánk készen áll. — Befejezésül a megvitatott tárgyra vonatkozólag tekintsük át

¹⁾ M. Rogerius : Carm. Miserab. super destruction. regn. Hungar. temporib. Belae IV. per Tartaros facta. Endlichernél, i. m. pagg. 255—297.

²⁾ De Facto Ungariae Magnae a Fr. Ricard. Ordin. FF. Predicatorum iuvento tempore Domini Gregorii IX. — Endlichernél, i. m. pagg. 248—255.

³⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. I. pagg. 336, 337.

⁴⁾ Sigism. Ferrarius, i. m. pag. 443.

⁵⁾ „Literatos utique viros habet (Hungaria) alios intelligentes ac providos, scientiae fecunditate discretos. — Fejér : Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. I. pag. 122.

fő mozzanataiban a kort, melynek határai között a tanügy állapotját történelmi hűséggel rajzoltuk.

Sűrű s ma már el nem oszlatható homály borong a köznevelés és oktatás azon állapotja felett, melyben az nálunk még az őshazában nyilatkozott.

Hogy nemzetünk európai első életszakaszában nem fordíthatott e nagy jelentékű ügyre annyi figyelmet, mennyit az életfontosságánál fogva igényelt, könnyen felfoghatjuk, ha meggondoljuk, hogy ősünknek azon időben egész tetterejét a foglalási hadjáratok s a honalkotás terhes gondjai tarták munkásságban.

De mindezek daczára, ha vizsga szemmel tekintjük ősünk erkölcsi állapotját, valamint társadalmi érettségök s értelmi fejlettségöknek az országulás nehéz munkájában nyilvánuló jeleit: azon szilárd meggyőződés támad bennünk, hogy már az őskorban jól átgondolva alkalmazott oktató nevelésben kellett ezen harcziasságban nyers ugyan, de minden tekintetben lovagias jellemű nemzetnek részesülnie; különben nem érthetők, miként fejthette volna ki magából azon jeles tulajdonokat, melyeknek annyi megható nyilatkozványa tűnik fel a fejedelmi korszakon keresztül. Ez azonban — bármennyit bölcselkedjék is a fürkésző elme, — napjainkban csak pusztá sejtelen vagy ráelmélt állapot alakjában tűnik fel a népélet időszakainak nyomozója előtt.

Valamint európai életünk, úgy a nevelés és közoktatás, mint szerves egész, nálunk is a keresztyénsséggel kezdődik. Ennek meghonosítása alapján indult fejlődésnek a nemzet szellemi öszves ereje. Első királyunk alkotó, szervező lelke itt óriási nagyságában tűnik fel. Mindaz, mi az Árpádok három századán keresztül nagy, dicső, lélekemelő mutatkozik, az első szent király mély vallásosságában s roppant szerep körének bölcs felfogásában birja alapját, életgyökerét.

Nemzetboldogító tenvékenysége túlment tág birodalmának határain. Népét, az egély s keresztyén szellemű oktatás segélyével, szoros viszonyba hozta Europa keresztyén társnépeivel. Míg e szellemben honn folyvást alkotott, künn is örök emlékeit rakta le számító lelkének azon nagyszerű intézetek-

ben, melyeket Keleten s Nyugaton fejedelmi bőkezűséggel alapított. Azon rendelete, hogy tíz falu egy templomot építsen, melyben a nép keresztyén oktatásban részesíttessék ; valamint ama másik, melyben meghagyja, hogy minden székesegyház mellett és monostorban a kor követelményeinek megfelelő szeltemben tanodák szerveztessenek, azt eredményezte, hogy azokból rövid idő múlva a nemzeti s latin nyelvben egyaránt gyakorolt számos honfiak léphettek egyháztanítói s államhivatalokba. Ez által egyuttal el lön érve azon czél, hogy az eddigelé idegen jelleggel bírt intézmény — a keresztyén egély — meghonosult, a nép szívében naponkint mélyebb gyökeret vert s azzal mintegy összeolvadt: mert — miként a romai történetíró szól, — „őseink sem belátás, sem bátorság hiával nem voltak, sem büszkeség nem akadályozá, hogy az idegen intézményeket, ha jók valának, ne utánoznák.“¹⁾

Másként alakultak a bel-ügyek István után, midőn a nemzeti szellemmel ellenkező politikát követő Péter lépett a hatalompoleczra, kinek külföldieskedése a honi oktatásügyre sem hatott kedvezőleg. *Aba* királyról sem emlegetik korirataink, hogy lelkes pártfogása alá vette volna a tudományokat. Az ősvallásra még mindig hajlandó *I. Endrétől* nem lehetett várni, hogy a keresztyénséggel elválhatlan egységű európai nevelés és oktatásügy meleg felkarolásban részesüljön. *I. Béla*, több korszerű államintézkedései mellett, hogy a nemzeti ősvallás híveinek utoljára megkísérlett tüntetését megghusította, egyszersmind az új vallással együtt a keresztyén szellemű oktatás ügyét is biztosította. *Salamon* s *I. Gyéza* királyok rövid kormányidején felzajlott zivataros napok nem mutatkoztak alkalmasoknak a tudományok ápolására. Öröndetesebb időszaka nyílt a magyar nemzet kedély nemesülése s értelmi kifejlődésének *szent László* király alatt, ki István biztos nyomain haladva, bölcs törvényei által híven ápolta magyarjainak szellemi érdekeit. A Franciaországból általa Somogyvárra telepített benczések s nagyszámu ajándékkönyvek, becses zálogai azon fejedelmi buzgó törekvésnek, melylyel az értel-

¹⁾ „Maiores nostri neque consilii, neque audacia eguere, neque superbia obstabat, quominus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur.“ — *Salustius*.

mesedésre hatott. A XII-d. században *Kálmán* és *III. Béla* királyaink tűnnek fel olyanokul, kiknek mély behatású intézkedéseik a tanügy s tudományosság mind bel- mind külterjére sikeres befolyással voltak. A XIII-d. században figyelem nélkül nem hagyhatjuk a *II. Endre* korában megindult keresztet hadjáratot, minek, hogy őseink világnézete s tapasztalati körére, közvetve pedig az oktatás és tudományos ismeretek emelésére jótékony volt hatása, senki alaposan kétségbe nem vonhatja. E tekintetben *IV. Béla* királyunkról is csak magasztalólag emlékezhethünk, ki a mongol pusztítás után új alkotója lőn Hunniának. Munkás kezei közt, mintegy varázsérintésre, új élet kezdett ébredezni az alapjából felforgatott hon határain. Mindenütt épített, szervezett, s nem sokára új tenyészés kezdé eltakarni a romokat. A gyásznapok vad szelleme által messze riasztott művészeteket újra behonosította, s életbeható számos intézményei által új nappala ragyogott fel az elárvult nemzet képző intézeteinek. A honi iskolázás újabb lendületet nyert, s az ország súlyos csapásai miatt megszakadt látogatása a külföldi fensőbb tanintézeteknek ismét megindult, még pedig nagyobb mérvben, mint azelőtt, miként ez számos ez időtt virágzott tudós férfiaink koszorújából kitűnik. — A három utolsó Árpádkirály közül különösen *III. (Kún) László* tűnik még ki, mint ki a nyers kúnok polgárosítása, továbbá a veszprémi s esztergomi jeles iskolák nagylelkű gyámolítása, valamint több másokéval együtt, udvari papja, egyzersmind egy hazai krónikának szerzője, *Kézai Simon* igyekezteinek hathatós előmozdítása által vívta ki magának a hálás utókor emlékezetét.

Midőn a tanügy s hazai tudományosságnak a tárgyalt korszak folytán szerencsésen s fejlődési kedvezésekkel alakult állapotját rajzoljuk; szemeink elől nem szabad tévesztelnünk, hogy nemzetünknek a tudományok mezején kezdetben, tehát a három első magyar keresztyén századon át, az öntermelési munkásság helyett átvételi szerep jutott. Ő az újra birtokába ejtett őshazát a legnagyobb áldozatokkal is megtartani igyekezett: alkalmazkodnia kellett tehát az akkori európai társadalom formáihoz. E tekintetben még ősvallásáról lemondását sem tartotta soknak, melynek helyébe a keresztyénség

tanai léptek, az azokból folyó következmények egész sorozával. Ezen alapon a szellemi építkezés, beruházás Európa legfiatalabb nemzetének körében is megindult. És ezen behatoló munkásság nyilatkozványait látjuk az egész Árpád-korszakon keresztül. A ki tehát az ültetvényezés ezen időszakában irodalmi gyümölcsözést vár, reménye megghiúsul. A termékeny magvakat kellett előbb elvetni, hogy azok gondos ápolás mellett kifejlődve s virágzásnak indulva, egykor bőven gyümölcsözhessenek. Ez volt a szellemi téren Árpádkirályaink alatt nemzetünknek szerepköre. Hatott, alkotott, irtva, ültetve, nemesítve a hon értelmisége, hogy késő századok nemzedékei gyümölcsöket szedhessenek. Míg egyházi férfainkat a nevelés és közoktatás terén e szellemi nagy munka szakadatlanul foglalkodtatá; azalatt maga az uralkodó ház is a nevelés és erkölcsmemesítés körül fényes érdemeket szerzett. Ugyanis, egykorú oklevelek bizonyítják, hogy az Árpádok háromszázados kormánya alatt folytonosan nemesítőleg hatott nálunk a királyi ház azon szokása, mi az angoloknál Alfréd király alatt jött divatba, hogy kitűnő származású ifjak a királyi udvarban neveltetnének. Így *Mátyás*, IV. Béla ifjabb király jegyzője, valamint *Lodomér*, a Monoszló-nemzetségből, a hon független kormányának a romai pápák túlságos befolyása irányában heves védője, e királyi képezdében nyerték magas műveltségök alapját.¹⁾

Eddigi egész tárgyalásunkat alapszámban megrendítené,

¹⁾ IV. Béla 1248-ban kelt levelében Osth várispán fiáról, *Herbortról*, állítja: „a tenera adhuc aetate nostra, pariter et sua, in nostra curia laudabiliter educatus.“ — Lőrincz mester, királyi udvarbíró s igazgató részére szóló 1264-ben kelt másik levelében pedig ezt olvassuk: „cum adhuc in numero seu collegio juvenum domus nostrae famam pollentem et nomen duceret gloriosum.“ — Erzsébet özvegy királyné is 1285-ben kelt levelében „juvenes domus nostrae“-t említ. Ezek közül való volt azon *Lukács* is, ki a kúnokon 1284-ben nyert győzelmet hírül hozta. — Ilyetén ifjakat neveltek, a királyi udvaron kívül, a püspökök s más egyházi méltóságok, valamint *apród* nevezet alatt némely várispánok is tartottak saját körükben. Ezeknek számából való IV. László királynak 1281-ben kelt levelében érintett „parvus serviens.“ — „Seraphinus de Akalich *pareus serviens* Nicolai Comitis de Zolom.“ Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. pag. 122.— Ilyen III. Endre királynak (1299) Ratold nevű „parvulus“-a.

vagy épen halomra dönténé egy elsőrangú elköltözött történetbúvárunk, ha tévállításait figyelem nélkül hagynók. Szerinte az országrendek elmulasztották teljesíteni, mi kötelességekben áll: ugyanis míg egyrészt az angol alkotmány alapját, a „Magna Charta“-t 1215, és a francia parlamentet 1222 óta utánózták; másrészt azoknak ez időtt vetélkedve szervezett tanintézetekhez hasonlókat nálunk alkotni elmulasztottak. A mit III. Béla király saját udvarában nyitott, katonai képezde volt inkább, mint tudományos intézet. Mirenézve a kik gazdagabbak voltak, III. Béla idejében, s még azon innen is, Párizsban szentelték magokat a tudományoknak; honnan az egyházi főnökök rendesen külföldiek voltak: Robert, Bertalan, Vilmos, Rafael, stb. S míg félművelt népeket hódítottak, a műveltebb cseheket, osztrákokat s stájereket fölülmúlni sikertelenül fáradoztak. Így történt, hogy a még egészen meg nem szelidült kedélyek az erkölcsi rosznak, melyben akkor hazánk sínlett, gyógyszerét egyedül a nemzeti szabadság s előjogok ismételt biztosításában, s az egyházi-átoknak, mely a királyt is sújthatta fiaival együtt, alkalmazásában keresték.¹⁾

Nem fogunk e súlyos vádakkal terhelt sorok czáfolásához, miben úgyis megelőzött azon időköz, mely a jelen s azon év (1829) közt vonúl el, melyben sértő állításait írta a felhevült búvár. A lefolyt harmincz év nagyokat szült nálunk. Sok

¹⁾ „Status et Ordines regni suis defuerant partibus. Magnam Chartam, Anglicae constitutionis basim de anno 1215. ac conventum Francorum, Parlamentum dictum ab anno 1222. imitati, scientiarum emporia, quae illi excolendis ingeniis ab anno 1200. certatim aperuerant, domi etiam suae erigere neglexerant. Palaestra, quam clarorum Parentum filiis Bela rex in aula sua patere voluit, ludus erat solum militaris. Quibus ampliores suppetebant opes in urbe Parisiorum, uti Bela III. regnante, sacrificandum Musis porro quoque fuit. Quapropter Praelati cum ecclesiastici, tum religiosi: Robertus, Bartholomaeus, Wilhelmus, Raphaël etc. extranei plerumque fuerant; gentibus incultis in provinciam redactis, cultioribus Bohemis, Austriis, Stiriis, immenso sanguinis ac rerum suarum dispendio, praevalere incassum tentarunt. Animi taliter pacis studio necdum mitigati, malis, quibus respublica laboravit, libertatum duntaxat, praerogativarumque suarum confirmatione repetita, et sententia excommunicationis, cui Rex cum filiis, in casum praevaricationis obnoxii forent, duxerant remedendum.“ Georg. Fejér: Cod. Diplom. Tom. IV. Vol. I. pagg. 7, 8.

jött napvilágra, mi azelőtt ismeretlen volt. Különösen a történelmi tanulmányok kitűnő mérvben haladtak elé. Megszűnt a közel múlt három évtized alatt a történelem kiváltsága a trónöröklések, csaták s frigykötések kizárólagos tárgyalására. Napjainkban történetkönyveink, az országos állapotok kellő tárgyalása mellett, nagy súlyt helyeznek a vallási s műveltségi állapotok, valamint a tudomány s irodalom jelenségeinek hű rajzaira. Más idők, emberek és nézetek életben, tudományban. A nemzetünk multjában nevezetes XIII-d. századról nem lehet szerencsétlenebbül nyilatkozni, mint a „Codex Diplomaticus“ t. szerkesztője. Megnyugvást abban lelünk, hogy e tévállításokat az idő megigazította. Másképp jellemzi egy higgadtan gondolkodó külföldi tudós napjainkban az Árpádok korában élt derék őseinket, midőn a magyar középkor emlékeinek tanulmányozása után nem kételkedik nyíltan hirdetni, hogy fajunk az Árpád-korszak alatt kincs, erő, kiterjedt hatalom, tudomány s műveltségre nézve oly fokon állott, hogy ahhoz alig lehet amaz időben valamely népet hasonlítani.¹⁾

Valóban, ha csak tisztán a szellemi érdekeket mérlegeljük is, nincs Árpádkirályaink alatt oly időszak, melyben azokat nemzetünk jobbjai figyelem nélkül hagyták, vagy épen elhanyagolták volna. Történelmi hű tanúság erre a keresztyén-séggel nálunk egykorú nevelés és közoktatás, mely bölcs királyaink magas gondjai s lelkes egyházirendünk kitartó munkássága által, az egész Árpád-korszakon keresztül, mind nagyobb körben terjeszté áldásait, s a magyar ifjúságban feléledt tanulási vágyat oda fokozta, hogy a tehetségesbék sűrűn látogatnák a magas kiképzés tekintetében sikerrel biztató külföldi fensőbb tanintézeteket, miként mindezt kutfői alapon részletesen s történelmi igazságként feltüntetni, komoly feladata s végcélja volt a jelen munkának.

¹⁾ „Si (plurium populorum) ingenia et vires undequaque consideres, cum inclyta gente Hungarica opibus, terrarum ambitu, virtute bellica, litterarum denique ac bonarum artium studiis et splendore praestanti, haudquam comparari possunt.“ — Augustin. Theiner : Vetera Monument. Historic. Hungariam sacram illustrantia. Tom. I. Romae, 1859. Fol. pag. VI.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Előszó	III
Bevezetés	13

ELSŐ RÉSZ.

Tanintézetek az Árpádok idejében.

I. FEJEZET.

Tanintézetek osztályozása.

1. §. Elemi oktatás. Fármai iskolák	28
2. §. Közép s felső iskolák és egyetemek általában.	31

II. FEJEZET.

Árpádkori középtanodáink.

3. §. A székes-fehérvári középtanoda	34
4. §. A csanádi középtanoda	35
5. §. A székes-egyházi és dömés iskola Győrött	37
6. §. A budai káptalan és dömések iskolája	38
7. §. Káptalani középtanoda Szepesben	39
8. §. A somogyvári benczés monostor iskolája.	40
9. §. A tapolczai benczés monostor iskolája	42

III. FEJEZET.

Felső iskoláink az Árpádok alatt.

10. §. A szent Mártonról címzett benczés főmonostor felső iskolája Pannonhalmán	42
11. §. Hittani felső iskolák Esztergomban	45
12. §. Az ágostoniak hittani képezdéje Esztergomban	46
13. §. A veszprémi egyetem	47

A d a l é k o k.

14. §. Árpádkori leánynöveldeink	51
15. §. Héber iskolák IV. Béla alatt	55

IV. FEJEZET.

Iskoldink bel-szervezete az Árpád-századokban.

16. §. Tantárgyak s azok előadási köre	57
17. §. Tanárok s azok díjazása	65
18. §. Taneszközök. — Könyvek. Könyvtárak	69
19. §. Áttekintés	77

MÁSODIK RÉSZ.

Külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt.

V. FEJEZET.

Keleten.

Lap.

20. §. Tájékoztató	79
21. §. Konstantinápolyban	81
22. §. Jeruzsálemben	84
23. §. Aleppóban	89

VI. FEJEZET.

Nyugaton.

24. §. Általános ismeretek	91
25. §. Ravennában	99
26. §. Romában	101
27. §. Bolognában	104
28. §. Pádua és Vicenzában	106
29. §. Párizs és Toledóban	107

FÜGGELÉK.

30. §. Magyar tudós férfiak az Árpádok alatt	112
31. §. Visszapillantás	120

Igazítások.

<i>Lap.</i>	<i>Sor.</i>	<i>Hiba.</i>	<i>Javítva.</i>
52.	20.	adta	adhat
55.	14	betéletének	beléletének
63.	24.	esztregomi	esztergomi
68.	18.	intezvénye	intézhvénye
70.	19, 20.	Emmerán	Emmerám
77.	15.	iskoláinkben	iskoláinkban
79.	15.	IX-d-folytán	IX-d. század folytán
86.	6.	marad	maradt
90.	8.	kapcsolathan	kapcsolatban
92.	26.	egyetemeh	egyetemek
96.	21.	ébresztő szegény tanulók	ébresztő tanulók.

